

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЛЕВКО МАР'ЯНА ІВАНІВНА

УДК 37.035.4:355.341:378.635.5

ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ
В УМОВАХ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. І. Левко

Науковий керівник – Костів Володимир Іларійович, кандидат педагогічних наук,
професор

Івано-Франківськ – 2018

АНОТАЦІЯ

Левко Мар'яна Іванівна. Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2018.

У дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та вирішено наукове завдання щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів.

З'ясовано, що дослідження проблеми формування політичної культури фахівців охоплює різні аспекти, основними серед яких є співвідношення культури і політики, суспільно значущі політичні якості, культура політичного мислення й політичної діяльності, сукупність позицій, цінностей і кодексу поведінки, що стосується взаємних відносин між владою і громадянами, культуру політичної свідомості, культуру функціонування політичних інститутів, знання політичної історії України та сучасної політичної ситуації, вміння надавати їм оцінку та використовувати у професійній діяльності, систему стійких установок, переконань, уявлень, моделей поведінки, політичну свободу, політичну участь, соціальну відповідальність, соціальну справедливість, політичні права людини та їх гарантії, політичну компетентність, політичну ідентичність; політичну активність та ініціативність, політичну позиційність, окремі компоненти політичної культури офіцера. Важливе значення мають також публікації і дослідження щодо особливостей навчання майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки. Однак комплексного дослідження формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів на сьогодні немає.

З'ясовано, що зміст підготовки офіцерів зумовлений специфікою їх професійної діяльності в сучасних умовах.

Урахування методологічних підходів (системного, особистісно-орієнтованого, культурологічного, діяльнісного, компетентнісного, інтегративного, аксіологічного та акмеологічного) до визначення компонентного складу політичної культури, досліджень з проблеми формування різних складових політичної культури, а також особливостей професійної діяльності офіцерів дали змогу визначити їх політичну культуру як інтегральну властивість особистості, що містить систему знань про політичні аспекти професійної діяльності офіцера Збройних Сил України, правила професійної комунікації, політичну поведінку й політичні дії. Структурними складовими політичної культури майбутніх офіцерів є політична спрямованість, політична грамотність, політична готовність та політична компетентність.

З урахуванням напрацювань науковців і компонентного складу політичної культури майбутніх офіцерів визначено критерії її сформованості, зокрема: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний. З'ясовано, що мотиваційний критерій відображає характер мотивації та активності майбутніх офіцерів, їх ставлення до політичної і військово-політичної проблематики, усвідомлення особистої і суспільної значущості майбутньої професії, зв'язок інтересів з ціннісними орієнтаціями, інтенсивність емоційних переживань, вольових зусиль, уваги, налаштування на майбутню діяльність і усвідомлення вимог суспільства, пов'язаних з діяльністю офіцера, наявність у курсантів політичних переконань; когнітивний критерій представляє політичні знання курсантів, психологічну готовність майбутнього офіцера до соціально ціннісної діяльності; діяльнісний критерій спирається на такі показники: участь в моделюванні майбутньої професійної діяльності, її успішність; громадську активність; готовність до самостійного прийняття рішень і їх реалізації з позиції загальнолюдських цінностей і моральних норм; орієнтація на досягнення успіху в своєму житті, в тому числі і в професійній

діяльності; здатністю до толерантності, взаємодії з колегами по навчанню, регулювання своєї професійної діяльності, спонукання до дії на основі усвідомленого інтересу і потреби; вміння встановлювати особистісний сенс діяльності, мотивувати її внутрішньою або зовнішньою необхідністю, сформованість умінь застосовувати одержані знання у професійній і громадській діяльності, правильно обрати модель поведінки в службових і соціально-політичних ситуаціях, ступінь участі в громадській роботі підрозділу; рефлексивний критерій характеризує професійно важливі якості: самовладання, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, патріотизм, відповідальність, грамотність, громадянську мужність, внутрішню свободу і почуття власної гідності, уважність, терпимість, гуманність, самодисципліну, професійно значущі якості особистості; ініціативність в прогнозуванні подальших шляхів розвитку політичної культури. Виокремлення критеріїв та їх показників дало змогу визначити рівні сформованості політичної культури майбутніх офіцерів: низький, середній і високий.

Результати констатувального етапу, одержані за допомогою емпіричних методів дослідження, дали змогу зробити висновок про наявність резервів в освітньому процесі щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів. Це обумовлює необхідність визначення й обґрунтування педагогічних умов формування зазначеної культури.

На основі аналізу наукової літератури, навчально-виховної роботи вищих військових навчальних закладів, результатів констатувального етапу експерименту щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів визначено такі педагогічні умови: створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою; доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів; охоплення курсантів навчальною особистісно-орієнтованою діяльністю шляхом застосування

новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах»; здійснення регулярного моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів.

Доведено, що системно організовувати роботу з формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів дозволяє модель, в якій передбачено мотиваційний, діяльнісний і рефлексивний етапи її формування. Розроблена модель формування політичної культури майбутніх офіцерів включає такі основні компоненти: цільовий блок, теоретико-методологічний, змістово-технологічний і діагностико-результативний. Цільовий блок має за мету сформувати політичну культуру названих фахівців. У теоретико-методологічному блоці розкрито методологічні підходи (системний, особистісно-орієнтований, культурологічний, діяльнісний, компетентнісний, інтегративний, аксіологічний, акмеологічний) і принципи формування політичної культури (науковості, свідомості і активності у навчанні, доступності, систематичності, послідовності і комплексності, наочності). До змістово-технологічного блоку належать компоненти професійно-комунікативної компетентності фахівців соціальної роботи, які відображають зміст формування політичної культури, етапи, форми і методи формування означеної культури. У діагностико-результативному блоці моделі висвітлено критерії, показники, рівні сформованості зазначеної властивості і результат процесу – позитивну динаміку сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

Дієвість запропонованих педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів підтверджено результатами формувального етапу експерименту. Його методика охоплювала сукупність комплексних і системних педагогічних

заходів впливу на майбутніх офіцерів з метою поетапного розвитку в них усіх компонентів політичної культури.

Дослідно-експериментальна робота проводилася під час вивчення соціально-гуманітарних дисциплін («Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Військова педагогіка та психологія»). В експериментальних групах організація навчального процесу здійснювалася як цілісна система впровадження педагогічних умов та спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах», активного застосування інноваційних технологій і методів навчання, а саме: ділові та рольові ігри, метод «круглого столу», технології евристичного типу, перегляд і обговорення відеофільмів, методика «Дерево рішень», групові дискусії, робота в малих групах, розроблення проектів, міждисциплінарний семінар, творчі завдання, написання творів та есе, тренінг, що підвищило пізнавальну активність курсантів до формування їх політичної культури. У результаті застосування активних методів навчання поряд із традиційними формами занять використовувались лекції-бесіди, проблемні лекції, лекції-консультації, лекції із запланованими помилками. В контрольних групах заняття проводились за традиційною методикою.

Однією із головних функцій під проходження навчальної практики та військового стажування є розвиток професійних здібностей, умінь та навичок, перехід від самооцінки до самопізнання. Під час спільної праці у період проходження практики та стажування курсант одержує навички роботи, спілкування, взаємодії, що покращує його адаптацію у суспільстві і розвиває інтерес до майбутньої професійної діяльності.

Участь у позааудиторній роботі також впливає на формування позитивної мотивації і політичної культури в цілому. Впровадження комплексу заходів і засобів позааудиторної роботи стимулювало соціальний, духовний, інтелектуальний і моральний розвиток майбутнього офіцера. Тому позааудиторну діяльність можна розглянути як єдину систему, усі елементи

якої взаємопов'язані між собою, й у комплексі вони формують політичну культуру майбутнього офіцера.

У фаховій підготовці майбутніх офіцерів використовувались моделювання та вирішення практичних ситуацій майбутньої професійної діяльності на засадах проблемності для формування політичної грамотності курсантами, а також інтерактивні методи для розвитку політичної готовності та політичної компетентності.

Експериментальна робота мала комплексний та системний характер і передбачала педагогічний вплив з метою формування в майбутніх офіцерів усіх складових політичної культури у фаховій підготовці.

Статистичну значущість виявлених у результаті аналізу змін у рівнях сформованості політичної культури майбутніх офіцерів експериментальної та контрольної груп підтверджено відповідною математичною обробкою одержаних даних за допомогою критерію Пірсона χ^2 . Доведено, що впровадження педагогічних умов формування політичної культури курсантів сприяло статистично значущим змінам. Аналіз розподілу за рівнями сформованості політичної культури майбутніх офіцерів, показує зростання значень для високого і середнього рівнів в ЕГ (разом становить 80-82%). Це відбувається за рахунок зниження показників низького рівня, особливо помітно в ЕГ (18%). У КГ показники низького рівня практично не змінилися (35%). Майбутні офіцери експериментальних груп зацікавлені в результаті, особливо в усвідомленому результаті спільної діяльності. Особистісні якості формування політичної культури майбутніх офіцерів визначають багато в чому цей результат діяльності, що істотно позначається на рівневих показниках. Значення показника високого рівня істотно нижче в КГ стосовно ЕГ, різниця становить майже 12%. Показники середнього рівня відповідно становлять 48,18% в ЕГ і 43,52% в КГ, що становить різницю в 4,66 %. Результати опрацювання одержаних даних дозволили зафіксувати зміни, що

сталися, за всіма показниками сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

За результатами експериментальної роботи розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу вищих військових навчальних закладів щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.

Ключові слова: політична культура, майбутні офіцери, формування, педагогічні умови, фахова підготовка, спецкурс, методичні рекомендації.

ANNOTATION

Levko Maryana I. I. Formation of political culture of future officers in professional training in conditions of higher military educational establishments. – Manuscript rights preserved.

The thesis is submitted for acquiring a scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences on specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – State Higher Educational Establishment “Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”. – Ivano-Frankivsk, 2018.

The research makes theoretical generalization and accomplishes the scientific task in formation political culture of future officers in professional training in conditions of higher military educational establishments.

It elucidates that research of the problem of formation of political culture of professionals comprises various aspects, amid the principal ones we can denominate correlation of culture and politics, public interest political qualities, culture of political thinking and political activity, aggregation of positions, values and code of conduct concerning mutual relations between the power and citizens, culture of political consciousness, culture of political institutions functioning, knowledge of political history of Ukraine and current political situation, ability to estimate and employ them in professional activity; system of steadfast orientations, convictions, perceptions, behavior patterns, political freedom, political participation, social accountability, social justice, political human rights and their guarantees, political

competence, political identity; political engagement and initiative, political positioning, separate components of political culture of an officer. Publications and researches on peculiarities of future officers professional training are of great importance.

It clarifies that the content of officers training is caused by the specific character of their professional activity in current conditions.

Consideration of methodological approaches (system, personality-oriented, cultural, activity, competency-based, integrative, axiological and acmeological) to defining components of political culture, researches in problems of formation of various constituents of political culture along with peculiarities of officers' professional activity enabled to define their political culture as an integral characteristic of a personality that contains a system of knowledge of political aspects of professional activity of Ukrainian Armed Forces officer, rules of professional communication, political behavior and political actions. Structural components of political culture of future officers is political orientation, political literacy, political readiness and political competence.

Taking into consideration scientific researches and components of political culture of future officers, criteria of its formedness are identified: motivational, activity, cognitive and reflexive. It substantiates that motivational criterion reflects the character of motivation and activeness of future officers, their attitude to political and military issues, understanding of their personal and social significance of future profession, connection of interests with value-based orientations, intensity of emotional feelings, volition efforts, attention, disposition to future activity and awareness of society demands connected with office's activities, existence of political beliefs; cognitive criterion reflects political knowledge of cadets, psychological readiness of future officers for socially valuable activity; activity criterion relies on the following showings: participation in modelling future professional activity, its effectiveness; social activity; readiness for independent decision taking and its realization from the perspective of universal human values and moral standards; orientation on success gaining in their life including

professional activity; ability to tolerance, correlation with groupmates, regulation of their professional activity, inducement to action basing on conscious interest and need; ability to ascertain personal sense of activity, motivate it with internal or external necessity, formedness of skills to apply the received knowledge in professional and social activities, correctly choose the behavioral model in employment-related, social and political situations, extent of participation in social activities of the unit; reflexive criterion characterizes professional important qualities: self-control, decisiveness, persistence, courage, stamina, patriotism, responsibility, literacy, civic courage, internal freedom and dignity, attention, tolerance, humanity, self-discipline, professionally important qualities of a personality; initiative in forecasting further ways of development of political culture. Distinguishing criteria and their showings enabled to identify levels of formedness of political culture: low, medium and high.

Results of ascertaining stage received with the aid of empirical methods of research enabled to make the conclusion that there exist reserves in educational process concerning formation of political culture of future officers in professional development in the conditions of higher military educational establishments. It stipulates the necessity of identification and substantiation of pedagogical conditions of formation of the above-noted culture.

Having analyzed scientific literature, educational and pedagogical work of higher military educational establishments, results of ascertaining stage of the experiment concerning formation of political culture of future officers, it is important to identify the following pedagogical conditions: creation of positive motivation of future officers to their mastering of political culture; supplementing the contents of professional academic subjects in the context of professional training of future officers with forms, methods and means of formation of constituents of political culture in the conditions of higher military educational establishments; involvement of cadets in educational personality-oriented activities by means of employment advanced technologies and special course teaching “Fundamentals of formation of political culture of future officers in higher military educational

establishments”; systematic monitoring of the level of formedness of political culture components of future officers in professional training in the conditions of higher military educational establishments.

It is proved that systematically organized work of formation of political culture of future officers is possible under condition of structural and functional model which includes the stages of its formation (motivational, activity-oriented and reflexive). The developed model of formation of political culture of future officers includes the following components: the target, theoretical and methodological, content and technological, diagnostically resultative blocks. The target block aims at formation of political culture of the above-mentioned professionals. The theoretical and methodological block reflects methodological approaches (system, personality-oriented, cultural, activity, competency-based, integrative, axiological and acmeological) and principals of political culture formation (scientificity, consciousness and activeness in studies, availability, consistency, succession and complexity, demonstrativeness). The content and technological block comprises components of professional and communicative competence of social work professionals which reflect the contents of political culture formation, stages, forms and methods of formation of the above-mentioned culture. The diagnostically resultative block depicts criteria, showings, levels of formedness of the mentioned characteristic and the result of the process which is the positive dynamics of formedness of political culture of future officers.

The efficacy of the presented pedagogical conditions and the structurally functional model of formation of political culture of future officers in professional development in the conditions of higher military educational establishments is substantiated with the results of the forming stage of the experiment. Its methodology consisted of a number of complex and systematic pedagogical measures of influence on future officers aiming at step-by-step development of the components of political culture.

Experimental work was conducted along with teaching subjects of the humanities and social sciences (“Philosophy”, “Sociology”, “Politics”

“Professionally-Oriented Ukrainian Language”, “Professionally-Oriented Foreign Language” and “Military Pedagogics and Psychology”). In experimental groups organization of teaching and learning process was conducted as an entire system with introduction of pedagogical conditions and the special course “Fundamentals of formation of political culture of future officers in higher military educational institutions”, active implementation of innovative technologies and methods of studying including business and role plays, the “round table” method, technologies of heuristic type, film watching and discussing, method “Tree of decision making”, group discussions, work in small groups, project development, interdisciplinary seminar, creative tasks, composition and essay writing, a training which raised cognitive activity of cadets to formation of their political culture. As a result of implementation of active teaching and studying methods along with traditional forms of classes, there were used lectures-discussions, problem-solving lectures, lectures-consultations, lectures with planned mistakes. In reference group classes were conducted in accordance with traditional methods

One of the main functions of military-based educational training and military on-the-job training is development of professional capabilities, felicitities and skills, transition from self-esteem to self-discovery. As part of common work during military-based educational training and on-the-job training the cadet acquires skills of work, communication, cooperation that improve adaptation in the society and develops interest to their future professional activity.

Participation in extracurricular activities also influences on formation of positive motivation and political culture in general. Implementation of complex activities and means of extracurricular activities promoted social, spiritual, intellectual and moral development of future officer. Therefore, extracurricular activities can be considered as an integral system all elements of which are interrelated and as the whole form political culture of the future officer.

In professional training of future officers there were used methods of modelling and solving practical issues of future professional activity on the basis of

problematicity for formation of cadets' political literacy along with interactive methods for development of political readiness and political competence.

Experimental work was of complex and systematic character and expected pedagogical influence aiming at formation of all constituents of political culture of future officers in the process of professional training.

As the result of the analysis, statistical importance of the discovered changes in the levels of formation of political culture of future officers of the experimental and reference groups were proved with corresponding mathematical processing of the received data with help of Pearson's criterion χ^2 . It is substantiated that implementation of pedagogical conditions of formation of political culture of future officers promoted statically important changes. Analysis of the division according to the levels of formedness of political culture of future officers shows growth of data points of high and medium levels in the experimental group (in total 80-82%). It happens as the result of reduction of low level showings and particularly in experimental group (18%). In the reference group low level showings haven't generally changed (35%). Future officers belonging to experimental groups are interested in the result particularly in conscious result of their common activities. Personal qualities of formation of political culture of future officers determine this result of activity that significantly affects level showings. High level showings are significantly lower in reference group than in experimental group, the difference is almost 12%. Showings of medium level correspondently account for 48,18% in experimental group and 43,52% in the reference group which makes the difference of 4,66 %. The results of the processed data allowed to record changes that took place in accordance to all showings of formation of political culture of future officers.

As the results of experimental work there were elaborated methodological recommendations for the academic staff of higher military educational establishments on formation of political culture of future officers in professional training.

Key words: political culture, future officers, formation, pedagogical conditions, professional training, a special course, methodological recommendations.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Левко М. Формування політичної культури особистості (системний підхід). *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. Вип. 47. С. 156–161.
2. Левко М. Структура політичної культури курсантів вищих військових закладів. *Освітній простір України: науковий журнал*. Вип. 10. Івано-Франківськ, 2017. С. 64–71.
3. Левко М. Педагогічна модель формування політичної культури майбутніх офіцерів вищих військових навчальних закладів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. – Вип. 50. Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 310–314.
4. Левко М. І. Використання інноваційних методів навчання у формуванні політичної культури майбутніх офіцерів ВВНЗ. *Зб. наук. праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки*, № 1 (12). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. С. 219–230.
5. Левко М. Педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. Вип. XXXI. Серія : соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2018. С.146–154.

Статті в іноземних наукових періодичних виданнях:

6. Левко М. И. Исследование уровней сформированности политической культуры будущих офицеров в профессиональной подготовке в высших военных учебных заведениях. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych*. (1) Z 40 *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii*. (30.04.2018). Warszawa, 2018. P. 124-128.

Наукові праці апробаційного змісту:

7. Левко М. Вивчення якостей політичної культури курсантів вищих військових закладів – основа якісної підготовки майбутнього фахівця. *Інновації в підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конференції (Харків, 24 листопада 2017 р.) / за ред. М. Васильєвої. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2017. С. 32–34.*
8. Левко М. Спрямованість політичної діяльності як системна якість другого порядку в політичній культурі курсантів вищих військових закладів. *Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 26–28 жовтня 2017 р.)*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. С. 181–187.
9. Левко М. Формування політичної культури курсантів вищих військових закладів в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз. *Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз : матеріали доповідей та повідомлень міжнародної наук.-практ. конф. / за ред. І. Козубовської, Ф. Шандора. Ужгород : ПП Роман О. І., 2017. С. 55–56.*
10. Левко М. Шляхи формування політичної культури курсантів вищих військових навчальних закладів. *Соціальна робота і проблеми міграційних*

процесів у глобалізованому світі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 3–4 травня 2018 р.). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. С. 133-137.

11. Левко М. Порівняльний аналіз системи політичної освіти майбутніх офіцерів у Великобританії, Данії та США. *Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів* : матеріали VII Міжнародного науково-методологічного семінару (Київ – Хмельницький, 17 травня 2018 р.). Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2018. С. 44–47.

Методичні посібники:

12. Левко М. Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2017. 55 с.

13. Пасічник С., Черник П., Щерба О., Левко М. Позааудиторне читання: навчальний посібник. Львів: АСВ, 2012. 135 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ В УМОВАХ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	
1.1. Політична культура офіцера як предмет наукових досліджень	27
1.2. Сутність, зміст і структура політичної культури майбутніх офіцерів....	50
1.3. Наукові підходи до формування політичної культури майбутніх офіцерів.....	84
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ	
2.1. Критерії, показники, рівні та стан сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.....	111
2.2. Педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці	120
2.3. Модель формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.....	137
2.4. Зміст, форми та методи формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці	146
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ	
3.1. Організація, етапи та методика дослідження	174
3.2. Результати дослідно-експериментальної роботи	191
3.3. Оцінка педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів.....	213
ВИСНОВКИ.....	251
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	255

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО – Антитерористична операція

ВВНЗ – вищий військовий навчальний заклад

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВНП ВНЗ – військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів

ДВНЗ – Державний вищий навчальний заклад

ЕГ – експериментальна група

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗС України – Збройні Сили України

КГ – контрольна група

НАСВ – Національна академія сухопутних військ

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

ПАТ «НСТУ» – Публічне акціонерне товариство «Національна суспільна телерадіокомпанія України»

ПК – політична культура

ТРК – телерадіокомпанія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах соціокультурних змін, політичного плюралізму, деформації політичних цінностей і формування різноманітних політичних проектів зростає необхідність формування політичної культури молоді як цілісного, інтегрованого, суспільно-політичного явища, що забезпечує необхідний рівень її життєвої самореалізації. Це стосується різних вікових груп (учнівська, студентська, робітнича, селянська молодь), в яких вона своєрідно виявляється у різних середовищах, зокрема й в умовах вищих військових навчальних закладів. Актуальність порушеної теми обґрунтовано у законах України «Про позашкільну освіту» (2000), «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017). Необхідність формування компетентності високоосвічених майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах обґрунтовано у завданнях, які визначені Законом України «Про вищу освіту» (2014), Концепцією розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020), Концепцією громадянської освіти та виховання в Україні (2012), «Стратегією державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочерговими заходами щодо її реалізації» (2013), Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) та ін.

У руслі досліджуваної проблеми для вищих військових навчальних закладів важливими розглядаємо низку наказів Міністерства оборони України, а також положень і статутів Збройних Сил, Воєнну доктрину (2015), Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2022 року, уведено в дію Указом Президента (2017), а також організаційно-методичні настанови щодо реалізації державної гуманітарної й соціальної політики у вищих військових навчальних закладах та їхніх військових підрозділах на відповідний навчальний рік та ін.

Загальний контекст сутності і змісту політичної культури досліджували Г. Алмонд, В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, І. Федірко та ін.;

формування політичної культури української молоді порушено у працях В. Бебика, Г. Баталова, О. Бушуєва, М. Головатого, С. Грицяя, В. Ребкала. Функціонування елементів політичної культури молоді вивчали О. Баснін, С. Бесклетний, М. Іванов, В. Костів, Ю. Кравченко, С. Трофімов тощо; теоретико-методологічні пошуки у руслі національної політичної культури сучасного суспільства здійснювали Г. Васянович, М. Дмитренко, І. Нагорна, Н. Ротар, О. Рудакевич, Б. Цимбалістий; регіональні аспекти політичної культури обґрунтовували О. Кваша, Ю. Рябой, В. Середа; особливості функціонування політичної культури у військовій сфері досліджували С. Білявець, О. Бойко, О. Ковнір, А. Куруч, В. Резніков, В. Ягупов та ін.

У сучасному суспільстві особливої уваги набула політична культура майбутніх офіцерів, оскільки вона забезпечує їхню здатність толерантно вирішувати складні проблеми військово-професійної діяльності і, відповідно, постає необхідною умовою забезпечення успішного розвитку професіоналізму загалом.

Водночас, результати теоретичного аналізу наукових джерел та практичного досвіду вищих військових навчальних закладів України, що готують майбутніх офіцерів свідчать про те, що проблема формування політичної культури курсантів ще не була предметом окремого наукового дослідження.

Реальний стан сьогодення спонукає до пошуків нових підходів задля якісної зміни системи професійної освіти в Україні загалом і у вищих військових навчальних закладах зокрема. Відповідно у системі професійної підготовки майбутніх офіцерів нами увиразнено низку *суперечностей* між:

- актуалізацією значення політичної культури молоді на рівні суспільства і недостатньою увагою до її формування у вищих військових навчальних закладах;
- завданнями політичної соціалізації курсантів ВВНЗ і недостатньою готовністю викладачів до їх розв'язання;

- усвідомленням потреби у формуванні політичної культури майбутніх офіцерів і недостатнім методичним забезпеченням цього процесу.

Розв'язання означених суперечностей зумовлює дослідження низки різних аспектів порушеної проблеми, а саме: розкриття сутності та педагогічних ознак політичної культури, її структури, визначення педагогічних умов і моделювання процесу формування політичної культури з урахуванням специфіки підготовки офіцерів Збройних Сил України; обґрунтування технологій підготовки курсантів ВВНЗ та ін.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична, методична й практична розробленість, а також необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає плану наукових досліджень кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» «Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності». Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 3 від 29.03.2011 р.) та узгоджено у бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 3 від 26.03.2013 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні, теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов забезпечення ефективного формування політичної культури майбутніх офіцерів вищих військових навчальних закладів України.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан досліджуваної проблеми й уточнити сутність поняття «політична культура майбутніх офіцерів».

2. Визначити й обґрунтувати компоненти, критерії, показники та рівні сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

3. Обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов і розробити модель процесу формування політичної культури майбутніх офіцерів.

4. Розробити змістово-технологічне забезпечення формування політичної культури майбутніх офіцерів.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах України.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки у вищих військових навчальних закладах.

Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс взаємообумовлених **методів дослідження**: *теоретичних* – аналіз і порівняння наукової літератури та нормативних документів з проблеми формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці; синтез і класифікація документальних джерел для з'ясування сутності, структури, компонентів і показників формування політичної культури майбутніх офіцерів; узагальнення, систематизація, дедукція, індукція, абстрагування з метою теоретичного обґрунтування педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів; моделювання навчально-професійної діяльності курсантів; *емпіричних* – анкетування, тестування, бесіда, інтерв'ювання, діалог, дискусія, спостереження, узагальнення педагогічного досвіду, експертні оцінки задля визначення вихідного стану сформованості політичної культури майбутніх офіцерів; педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів; *математичної статистики* – кількісний і якісний аналіз результатів дослідження, опрацювання даних для забезпечення їхньої вірогідності й об'єктивності.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу здійснено у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ), Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів), Національній академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький), Хмельницькому національному університеті (м. Хмельницький), Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів), Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський). Загалом експериментом охоплено 469 курсантів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: *вперше виявлено й обґрунтовано* педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів (створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою; доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів; охоплення курсантів навчальною особистісно-орієнтованою діяльністю шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах»; здійснення моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів); розроблено й обґрунтовано модель процесу формування політичної культури майбутніх офіцерів; *удосконалено* зміст (уведено авторський спецкурс «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах»), форми (лекції, семінарські, практичні заняття, навчальна практика за військовим спрямуванням, військове стажування; науково-дослідна робота курсантів, самостійна робота, тренінги) і методи (емоційне стимулювання навчання, розподіл обов'язків, створення ситуації пізнавальної суперечки, кейси,

«мозковий штурм», рольові та ділові ігри) підготовки майбутніх офіцерів; *уточнено* зміст поняття «політична культура майбутніх офіцерів» і обґрунтовано його у такому формулюванні – це інтегральна властивість особистості, що містить систему знань про політичні аспекти професійної діяльності офіцера Збройних Сил України, правила професійної комунікації, політичну поведінку й політичні дії.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у: розробленні змістово-технологічного забезпечення процесу формування політичної культури майбутніх офіцерів, зокрема: авторського спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах»; упровадженні в окремі теми навчальних дисциплін «Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Військова педагогіка та психологія» тематичних завдань і ситуацій, які зорієнтовані на покращення його ефективності. Матеріали дисертації можуть бути використані у професійній підготовці курсантів спеціальностей «Управління діями підрозділів Сухопутних військ» (спеціалізація «Виховна та соціально-психологічна робота у підрозділах сухопутних військ»), «Культурологія» (спеціалізація «Культурно-виховна, просвітницька робота та організація дозвілля у військах (силах)»), а також в інших інституціях підвищення кваліфікації військових кадрів. Розроблені методичні рекомендації можуть стати ефективним інструментарієм діяльності педагогів у різних закладах освіти із формування політичної культури учнівської, студентської та курсантської молоді.

Результати дослідження **упроваджено** в навчально-виховний процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (акт про впровадження № 01-15/06-01-605 від 28.09. 2017 р.), Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (акт про впровадження № 1271/НВ від 02.08.2017 р.), Національної академії Державної

прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт про впровадження № 27/1/720 від 25.04.2017 р.), Академії Державної пенітенціарної служби (довідка № 15/13-д від 22.11.2017 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 97 від 26.12.2017 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 88 від 26.12.2017 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні його положення та результати обговорено на науково-практичних і науково-методичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність (здобутки двох десятиріч)» (Київ – Івано-Франківськ, 2013), «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (Ніжин, 2016), «Соціально-правовий захист населення в умовах воєнних конфліктів та терористичних загроз» (Ужгород, 2017), «Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи» (Чернівці, 2017), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми (Вінниця, 2018), «Соціальна робота і проблеми міграційних процесів у глобалізованому світі», (Чернівці, 2018), «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів» (Хмельницький, 2018); *всеукраїнських* – «Підготовка молоді до сімейного життя: проблеми і перспективи» (Івано-Франківськ, 2011), «Психолого-педагогічний супровід розвитку обдарованості особистості учня» (Івано-Франківськ, 2012), «Розвиток обдарованості дітей в умовах інноваційного освітнього простору» (Київ - Івано-Франківськ, 2017), «Інновації в підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі» (Харків, 2017), «Science, Research, Development. Pedagogy. №4» (Барселона, Іспанія, 2018) науково-практичних конференціях.

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (2013-2018 рр.).

Публікації. Основний зміст і результати дисертації відображено в 13 публікаціях, із яких 5 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у наукових періодичних виданнях інших держав, 5 – в інших наукових виданнях, 1 – методичні рекомендації, 1 – навчальний посібник (у співавторстві).

Особистий внесок автора у публікаціях, виконаних у співавторстві. У навчальному посібнику «Позааудиторне читання», виконаному у співавторстві з С. Пасічник, П. Черником, О. Щербою, автору належить розроблення і написання змісту текстів та вправ до них (теми 5, 6, 11, 15, 20, 25, 26). Ідеї співавторів у дисертації не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань, з них 12 іноземною мовою) та 14 додатків (110 сторінок). Загальний обсяг дисертації – 276 сторінок, із яких 254 – основного змісту. Ілюстрований матеріал подано у 34 таблицях та 4 рисунках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ В УМОВАХ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

1.1. Політична культура як предмет наукових досліджень

Культура завжди цікавила філософів, соціологів, психологів, істориків як феномен суспільного життя, що розкриває особливості поведінки, свідомості та діяльності людей у конкретних формах життя (культура праці, культура побуту, художня культура, політична культура, правова культура тощо), а також як спосіб життєдіяльності людини, колективу й суспільства в цілому. Без світу культури важко собі уявити світ особистості. До культури в цілому відноситься широкий діапазон людських почуттів і думок – від пошуку смислу життя до естетики. Критерієм освіченості та інтелігентності фахівця виступає ступінь його залучення до духовних цінностей. Вивчення культури як суспільного явища дасть можливість систематизувати та упорядкувати все багатоманіття форм людської діяльності, зрозуміти ті складні зміни, що відбуваються в духовному житті сучасного суспільства [133, с. 5–7].

На думку М. Остапенко, культура є ступенем розвитку сутнісних сил людини, що проявилися в конкретному виді життєдіяльності. Для кожної окремої людини «культура» лише тією мірою виступає у своїй справжній якості, в якій вона може освоїти її суспільну людську сутність, тобто міра культури в чомусь (ідеї, речі, відношенні, поведінці) обумовлюється для кожної особистості мірою людського в ній самій [126, с. 3–4].

Існує багато визначень культур. Одні під культурою розуміють цінності духовного життя. Інші, звужуючи це питання, відносять до культури лише ідеологію, яка повинна обслуговувати сферу виробництва. Деякі науковці вважають, що сьогодні існує понад 500 визначень культури. Це пояснюється багатогранністю феномена та широким вживанням терміну «культура» в конкретних дисциплінах.

Специфіка культури як якісної характеристики духовно-практичного освоєння людиною світу (зовнішнього та власного, внутрішнього) відображається в тому, що вона (культура) свідчить, якою мірою людина стала для себе та інших людиною, як вона відчуває та усвідомлює себе такою. Культура є якісною характеристикою розвитку суспільства [133, с. 12–13].

Культура є своєрідним інформаційним фільтром суспільства. Зміни економіки, суспільно-політичного устрою мають поєднуватись із змінами в політичній культурі.

Як зазначає О. Кіндратець, Україна за конституцією демократична держава. Без демократичної культури неможливе формування розвиненої демократії. Демократична політична культура визначає характер політичного процесу. Варто зауважити, що політична культура народу є неоднорідною, адже, існує відмінність політичної культури еліти і політичної культури народу, а також відмінності політичної культури різних вікових груп, регіонів, представників різних релігійних сповідань тощо. Існування різних субкультур є цілком природним явищем в будь-якій державі.

У транзитивному суспільстві відмінності субкультур більш помітні в результаті перехідного стану суспільства. У таких суспільствах старі уявлення, цінності, норми конкурують із новими. Всі проблеми і недоліки нового устрою консерватори пояснюють змінами суспільства. Консенсус в такому суспільстві досягти важко, а тому часто виникають кризи, порушується політична стабільність [76, с. 204].

Отже, культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, що відображають активну творчу діяльність людей в освоєнні світу в ході історичного розвитку суспільства.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що культура не є усталеною структурою, вона постійно змінюється відповідно до розвитку всього суспільства та суспільних відносин. Зміни в культурі можуть пов'язуватися як із змінами соціальної структури, зміною цінностей та норм, так із впливом на культурну сферу політичних, економічних та інших факторів, впливом інших культур. Культура є особливим типом інформаційного простору, якого не знає природа. За висловом Ю. Лотмана та Б. Успенського, культура «є пристрій, що виробляє інформацію» [107, с. 9].

У межах дослідження було визначено, що різноманітні підходи стосовно тлумачення змісту культури, дають підстави говорити про те, що культура (у широкому її значенні), є мірою реалізації сутнісних сил людини в процесі її професійної та повсякденної діяльності. Специфічні прояви соціально-значущих сил людини в її конкретних життєвих сферах створюють різновиди культури: політичну, естетичну, правову, моральну культуру тощо.

Після проголошення незалежності Україна зіткнулась із численними перешкодами на шляху будівництва відкритого, демократичного суспільства. Лівова частка проблем у сфері державотворчих процесів стосується саме феномену політичної культури: як успадкованої від тоталітарного режиму, так і перехідного, що сформувалася на сучасному етапі. Таким чином, дослідження цього явища як найбільш стійкого та значущого неінституціонального чинника суспільно-політичного розвитку потребує окремого розгляду.

Політична культура – це невід'ємна складова загальнонаціональної культури. Це, передусім, такий спосіб діяльності соціальної спільноти, особи у сфері політичних відносин, який відображає досягнутий рівень політичної активності та політичної зрілості суб'єктів. Він включає різні компоненти й рівні: культуру ставлення суб'єктів до здійснення політичної влади; культуру

електорального процесу; культуру формування політичних і громадсько-політичних інституцій; культуру політичної поведінки; культуру політичної свідомості й спілкування та інші, тобто поширюється на всю сферу політичного життя суспільства.

Водночас політична культура включає в себе не всю політичну свідомість і політичну поведінку, а лише те усталене, типове, що характерне для політичного життя суспільства, для політичної свідомості і поведінки основної маси населення, те, що стало звичкою, стало типовим і характерним для цієї соціальної спільноти.

Нам імпонує думка більшості науковців-політологів (С. Бесклетний, Є. Бушуєв, О. Внуков, М. Головатий, М. Остапенко та ін.), які вважають, що кожне суспільство має свою конфігурацію політичної культури, яка залежить від її історії, соціально-класової структури типу й характеру [18]. Сучасна українська держава, порівняно з минулими історичними періодами свого існування, характеризується не просто зміною форми політичного режиму, а й становленням громадянського суспільства. Розбудова демократичної, правової, соціальної, незалежної держави, інтеграція її у світове співтовариство, реформи та зміни в усіх ланках суспільного життя актуалізують розроблення суспільно-політичних проблем, розвиток і вдосконалення політичної культури всього соціуму. Стан політичної культури українського суспільства відображає складність процесу модернізації України в цивілізовану розвинену країну. При цьому політична культура не тільки віддзеркалює труднощі та суперечності перехідного періоду, а й сама суттєво впливає на хід соціально-економічних та політичних перетворень.

Тому одним із завдань нашого дослідження є проведення аналізу наукової літератури щодо розкриття змісту поняття «політична культура».

У науковій літературі поняття «політична культура» вживається в широкому (це духовна культура тієї або іншої країни, яка пов'язана з суспільно-політичними інститутами і політичними процесами, політичні

традиції, діючі норми політичної практики, ідеї, концепції переконання про взаємостосунки між різними суспільно-політичними інститутами і т.ін., політичні відносини в цілому) і вузькому значенні слова (це лише система політичного досвіду, знань, установок, поглядів, стереотипів, концепцій, зразків поведінки і функціонування політичних суб'єктів; зрілість і компетентність громадян в оцінці політичних явищ; форма політичної етики, поведінки, вчинків і дій людей).

Виходячи із змісту терміна «політична культура», особливу увагу ми звертаємо на основні його особливості:

- це поняття має на меті взаємозв'язок та взаємовплив всіх його структурних компонентів;
- дефініція «політична культура» характеризує не лише політичну свідомість (її різноманітні прояви), а й політичну поведінку;
- цей термін розкриває цілий комплекс політичних стереотипів суспільства щодо розуміння якою має бути політична система, як вона повинна функціонувати та діяти;
- категорія «політична культура» містить прояви в політиці індивідуально-психічних властивостей людини (темперамент, стан, характер, емоції тощо).

Загальні контексти сутності і змісту політичної культури досліджували: Г. Алмонд, В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, І. Федірко та ін. Формуванню політичної культури в української молоді присвятили свої праці: В. Бебик, Г. Баталов, О. Бушуєва, М. Головатий, С. Грицай, В. Ребкало та ін. Питанням функціонування елементів політичної культури молоді приділили увагу: О. Баснін, С. Бесклетний, М. Іванов, В. Костів, Ю. Кравченко, С. Трофімов та ін. Теоретико-методологічний пошук у руслі національної політичної культури сучасного суспільства здійснювали: М. Дмитренко, І. Нагорна, Н. Ротар, О. Рудакевич, Б. Цимбалістий. Регіональні аспекти політичної культури вивчали О. Кваша, Ю. Рябой, В. Серeda. Особливості

функціонування політичної культури у військовій сфері досліджували: О. Бойко, О. Ковнір, А. Куруч, В. Резніков, В. Ягупов та ін. [29, с. 123–128].

У сучасній політичній науці спостерігається неузгодженість у поглядах науковців щодо сутності поняття «політична культура». Такі значні розбіжності в поглядах на це явище пояснюються його складністю і недостатнім вивченням.

Як зазначає у своєму дослідженні І. Поліщук, перед тим, як визначати зміст поняття «політична культура», слід зазначити, що політична культура як соціальне явище виникла раніше, ніж оформилося саме поняття, – з формуванням перших у світі державних утворень у IV-III тисячолітті до н.е. Певні елементи політичної культури вивчалися Платоном, Аристотелем ще в часи античної епохи [145]. Як зауважує Дж. Грей з цього приводу: «...Стабільне або реальне громадянське суспільство не може бути в своїй основі багатокультурним – для свого нормального існування протягом поколінь воно мусить мати скріплювальну тканину спільної культури. Спільна культура не обов'язково потребує єдиної релігії, та, звичайно, вона не передбачає етнічної гомогенності, але вона потребує дотримання певних норм та правил поведінки, та в наш час її зазвичай виражає єдине національне почуття» [46, с. 56].

У подальшому увагу проблемам, пов'язаним з політичною культурою, приділяли Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є. В XIX столітті політична культура знайшла своє важливе місце у дослідженнях багатьох науковців, які розробляли поняття «національний характер».

Категорія «політична культура» уперше в більш-менш цілісному вигляді розглядалася в працях німецького історика та політичного філософа епохи Просвітництва Й.-Г. Гердера. На думку І. Гердера, структурними частинами культури виступають – мова, наука, мистецтво, ремесло, предмети матеріального виробництва [141].

Це поняття зустрічається в роботах В. Гер'є та В. Іванівського, Е. Джеймса та ін. Значну увагу проблемам, що належать до сфери політичної

культури, приділяли А. Токвіль, К. Мангейм та інші. Помітний вплив на становлення терміну «політичної культури» мала систематизація К. Марксом чинників політичного розвитку суспільства. Значний внесок у розвиток концепції політичної культури був зроблений М. Вебером, який по суті справи сформулював її теоретичну предтечу – концепцію «суб'єктивно мотивованої соціальної дії» та привернув увагу до вивчення цінностей як каталізаторів соціальних змін [31, с. 602–603].

В енциклопедичному словнику «Політологія» наголошується на тому, що поняття «політична культура» в науковий обіг ввів американський політолог Г. Алмонд у 1956 р. [134, с. 264].

Дослідники Г. Алмонд і С. Верба у своїй праці «Громадянська культура», визначаючи та формулюючи визначальну концепцію політичної культури, розкривають визначення обох складових поняття «політична культура». Автори, виходячи з розуміння двох рівнів аналізу політичної системи – інституціонального та орієнтаційного, саме останній пов'язали з політичною культурою, яку визначили як форми та зміст орієнтації людини на реальну політичну систему конкретного суспільства та власну політичну діяльність [201, с. 12–14].

На переконання Г. Алмонда, політична культура – це історичний досвід, пам'ять соціальних спільнот, їх орієнтації, навички, що впливають на політичну поведінку. Цей досвід містить в узагальненому, перетворювальному вигляді враження і пріоритети як у сфері міжнародних відносин, так і у внутрішній політиці. В його розумінні – це особливий тип орієнтації на політичну дію, що віддзеркалює специфіку кожної політичної системи. З одного боку, політична культура є складовою загальної культури конкретного суспільства, хоча й володіє певною автономією. З іншого боку, вона тісно пов'язана з конкретною політичною системою, хоча і на зводиться до неї [134, с. 264].

Також Г. Алмондом і С. Вербою було виділено три типи політичної культури: *«парохіальну»* (у сенсі вузькості горизонту політичного мислення), *підданську* і *активістську* [204, с. 16-19]. Для аналізу українського контексту політичної культури та враховуючи високий рівень розповсюдження в Україні важливо звернути увагу на те, як автори визначають головну відмінність *«підданської культури»*. Вона полягає в розвинених орієнтаціях громадян щодо результатів дії (*«виходу»*) політичної системи, тобто дій централізованої влади при практично нульових орієнтаціях з приводу власного внеску (*«входу»*) в систему, тобто результативного формулювання вимог до влади і особистої участі індивіда в цьому процесі. Відповідно в *«активістській культурі»* індивід має орієнтації, що однаковою мірою відносяться як до *«входу»* в систему, так і до *«виходу»*. У кожній національній політичній культурі, за Алмондом та Вербою, присутні елементи всіх трьох видів культури, та її загальний характер визначається співвідношенням і розподілом ролей між ними [204, с. 16– 19].

Термін *«політична культура»* має багато інших тлумачень: система переконань, вірувань та почуттів, що надають порядку і значущості політичному процесові і забезпечують прийняття основоположних правил, які спрямовують поведінку в політичній системі (Л. Пай); система переконань про моделі політичної поведінки та політичні інститути (С. Верба); модель орієнтації і поведінки в політиці (В. Розенбаум); *«сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, що стосуються взаємовідносин влади і громадян»* (Є. Вятр); *«ідеологічне, надбудовче явище, особливий різновид культури, якість, спосіб (форми, рівні і т. ін.) духовно-практичної діяльності й відносин, що забезпечують відображення, закріплення та реалізацію докорінних класових і суспільних інтересів»* (Н. Кейзеров) тощо [134;136; 138].

Американський соціолог К. Дойч, вперше дослідивши процеси соціальної мобілізації суспільств, визначив, як фактори політичної культури (освіта, рівень грамотності і урбанізації) впливають на розповсюдження сучасних практик в культурі, технології і економічній діяльності і, відповідно

позитивно впливають на модернізаційні процеси, що відбуваються у суспільстві. Дослідник дійшов висновку про те, що: «Головне – не структурні зміни в економіці, а зміни в системі цінностей» [204, с. 493–514].

Польським політологом К. Опалекком було зроблено спробу класифікувати численні дефініції політичної культури, згрупувавши їх за чотирма основними напрямками:

- 1) «суб'єктивні» або «психологічні», до яких належать визначення політичної культури, названі Алмондом та його послідовниками;
- 2) «об'єктивні», які розглядають політичну культуру як систему владних зразків, «стандартів» поведінки суб'єктів політичної системи;
- 3) «евристичні», які визначають політичну культуру як вибір певних зразків політичних організацій, які (за їхнього домінування) сприяють стабільності або правильному функціонуванню політичної системи;
- 4) «всеохоплюючі», тобто такі, що визначають культуру через самий тільки перелік її об'єктів та елементів без узагальнюючих характеристик з причини надзвичайної складності цього соціального феномену [26].

На думку відомого канадського дослідника проблем політичної культури Д. Белла, політична культура є мовою політичного дискурсу, словником і граматиною політичної дискусії та взаєморозуміння. Вона складається з ідей, припущень, цінностей, переконань, що зумовлюють політичну дію та слугує фільтром або лінзою, через яку політичні актори бачать світ [116, с. 11].

Також дослідники відзначають той факт, що часто політичну культуру розглядають як сукупність політичних позицій, або ж розглядають через поведінку суб'єктів політики.

Нині існує різна типологія політичної культури (патріархальна, підданська, активістська, громадянська, демократична, тоталітарна і т.ін.). Особливе місце в цій класифікації політичних культур займає виокремлення західного і східного типів політичної культури. Дослідження цих двох типів

політичної культури набуває особливої актуальності в умовах глобалізації, міжцивілізаційних конфліктів [76, с. 205–206].

Дослідником С. Хантінгтоном було описано значення факторів політичної культури у процесі становлення та видозміни політичного порядку, де автором було виокремлено різні сценарії кореляції між становленням інститутів сучасної держави і розвитком форм політичної участі громадян [189].

Американський політолог Л. Пай досить широко трактує політичну культуру, включаючи в її трактування зміст таких категорій, як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [27, с. 19].

Отже, розглядаючи політичну культуру як соціокультурний феномен, закордонні автори по-різному підходили до тлумачення цього поняття. Загалом же виділилось три основні підходи:

- об'єктивістський (Р. Карр, М. Бернстайн, Р. Такер та ін.), де політична культура – це культура поведінки в політиці;
- суб'єктивістський (М. Фуко, Ю. Хабермас та ін.), де політична культура – це нав'язування індивіду політичних змістів і орієнтацій;
- конструкціоністський (Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет, С. Вайт, Р. Лейн, Р. Інглехарт, В. Вільденбанд, М. Вебер, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Т. Риккерт, П. Сорокін, А. Тойбі, М. Шелер, О. Шпенглер, А. Панарін та ін.), який передбачає ціннісне розуміння політики і політичної культури [176, с. 26-32].

У колишньому СРСР поняття політичної культури цілеспрямовано досліджувалося з 80-х рр. XX ст. Серед праць радянських науковців можна виокремити праці Ф. Бурлацького, А. Галкіна, М. Кейзерова, підходи яких мають певні відмінності, але не мають достатньо повного опису основних параметрів феномена політичної культури [126, с. 4-5].

Сучасний аналіз політичної культури та її сутності зроблений у працях М. Амеліна, А. Арнольдова, М. Блінова, М. Ожегова, Ф. Шерегі, А. Демідова, А. Міграняна. Дослідженню співвідношення культури і політики та духовних засад політичної культури присвячені праці Є. Баталова, Ю. Владікової, К. Гаджиєва, Л. Гозмана, В. Давидовича, Ю. Жданова, Ю. Ірхіна, В. Решетнікова, О. Шестопа, А. Чередниченка та ін.

В українській політичній думці поняття «політична культура» чи не вперше було застосовано В. Липинським, який визначив політичну культуру як «хотіння і вміння» національних еліт використовувати у своїй діяльності «дані політичної науки». На думку вченого, рівень політичної культури є показником інтелігентності певної нації, її здатності «спокійно і правдиво» аналізувати суспільні явища і передбачати наслідки подій [103, с. 344, 353].

На думку політолога сутність політичної культури полягає в поєднанні, у «рівновазі» між «політичною творчістю» й «політичною наукою», що забезпечує високу «політичну вмілість» провідної верстви нації та всього народу. «Пристосування до політичної творчості даних політичної науки, – писав В. Липинський, – виходить у сферу політичної умілості. Така чи інша рівновага між першою і другою – таке чи інше уміння використовувати для творчості дані науки – лежить в основі того, що прийнято звати політичною культурою» [103, с. 74].

В українській політології різні аспекти питання політичної культури досліджувалися в працях В. Андрущенка, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Бебика, Н. Гайворонюка, В. Горбатенка, В. Кременя, І. Кресіної, В. Лісового, О. Лузана, І. Миговича, М. Михальченка, О. Нагорної, М. Остапенко, В. Потульніцького, В. Ребкала, Ю. Римаренка, Ф. Рудича, С. Рябова, В. Табачковського, М. Шульги та ін. Молодіжний аспект політичної культури розглядається в працях В. Боровика, М. Головатого, В. Драговця, В. Капіцина, Є. Красова, Є. Комарова, О. Корнієвського, В. Ребкала, В. Рябіка, Ф. Шереги, В. Щегорцова, В. Якушика та ін. [126, с. 4-5].

Вже на початку 1990-х рр. українські науковці активно приступили до дослідження проблем політичної культури. Авторським колективом Інституту соціології НАН України (Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Пахомов та ін.) у 1991 р. було ґрунтовно досліджено політичну культуру населення України [135]. Запропонований підхід став спробою адаптувати класичну концепцію політичної культури до тодішніх реалій українського суспільства.

У табл. 1.1. подано трактування зазначеного поняття різними українськими науковцями-політологами.

Таблиця 1.1

**Трактування поняття «політична культура» українськими
науковцями-політологами**

Зміст	Автор
Політична культура – це сукупність сталих форм політичної свідомості та поведінки, що визначають особливості функціонування суб’єктів політичного процесу в межах певної політичної системи	Є. Головаха [40, с. 100]
Політична культура є явищем настільки складним, багатозначним, суперечливим, що особистість, навіть достатньо освічена, не в змозі повністю її сприйняти	В. Григор’єв [47, с. 38]
Особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що відображають, закріплюють та реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди та цінності, знання та навички участі громадян у суспільно-політичному житті України	Н. Новікова [121, с. 68-71]

Продовж. табл. 1.1

Поняття політичної культури – ключове для вивчення та аналізу процесів політичного розвитку суспільства	А. Соловей та В. Штерн [176, с. 26-32]
Політична культура – це система феноменів суспільної свідомості, а в більш широкому розумінні – загальна національна культура, що впливає на функціонування та розвиток державних і політичних інститутів та надає значимість і напрям політичним процесам, і політичному життю загалом	І. Вільчинська, М. Заболотний, О. Кваша, В. Культенко, Л. та Ф. Левченко, О. Проскуріна, Ю. Рябий [192]
Політична культура – це якісний параметр політичного життя суспільства, що характеризує ступінь розвитку і співвідношення між правовими, соціальними та психологічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства	В. Бебик [15, с. 232–233;]
Політична культура – це система феноменів суспільної свідомості і в більш широкому розумінні загальної національної культури, вона пов’язується і впливає на функціонування та розвиток державних і політичних інститутів, надає значимість та напрямок політичному процесу і політичному життю загалом	М. Остапенко [126, с. 3-6].

Розглянемо деякі з них більш детально.

Вагомим внеском в аналіз теоретико-методологічних проблем політичної культури стали праці Є. Головахи, В. Григор’єва, В. Матусевича, Н. Паніної, О. Рудакевича та інших українських дослідників, у яких на основі розробок, що стали класичними, проаналізовано окремі конкретні аспекти

феномену політичної культури, особливості її формування і розвитку в Україні, запропоновано її типологію, розглянуто взаємозв'язки між політичною культурою, політичною свідомістю, ментальністю, національною ідеєю тощо.

Так, Є. Головаха в монографії «Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні» проводить аналіз саме тих елементів, які, на його думку, безпосередньо відображають послідовність залучення народу до сфери політичного життя суспільства [40, с. 96].

У багатьох працях українських науковців визначення політичної культури використовується для трактування широкого кола явищ, як-то: історичні традиції, ментальність, національна ідея, архетипи світосприймання й світорозуміння тощо.

Дослідниця Н. Новікова поряд з поняттям «політична культура» розглядає поняття «політична культура особистості». У своїй роботі щодо визначення особливостей формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства на прикладі України Н. Новікова зазначає, що саме поняття «політична культура особистості», як і більш загальне поняття «політична культура», сьогодні вживають у досить абстрактних і суперечливих для масової свідомості значеннях [121, с. 68-71].

Проблемні питання дослідження політичної культури у вітчизняній політичній науці розглядали також А. Соловей та В. Штерн. Аналізуючи концепції політичної культури в працях різних політологів, вони прийшли до висновку, що поняття «політична культура» є ключовим для вивчення та аналізу процесів політичного розвитку. Політична культура суспільства і різні субкультури, що її складають – групи людей, які поділяють особливу, відмінну від загального набору цінностей, установок і практик політичну і суспільну поведінку – визначають характер і темпи розвитку суспільства. На їх думку, політична культура має бути адекватною тим корінним змінам, які відбуваються в економічній і політичній сферах держави. Оскільки політична культура є багатоаспектним суспільним феноменом, а кожне суспільство має

свою конфігурацію політичної культури, її всебічне вивчення потребує творчого застосування новітнього, вже випробуваного методологічного інструментарію різних суспільних наук, у тому числі історії, філософії, культурології, політології, соціології, правознавства. Все це спонукає вітчизняних вчених звернутися до проблематики політичної культури, усіх спектрів її дослідження, особливо шляхів формування демократичної політичної культури [176, с. 26-32].

Як зазначає О. Царенко, у наш час термін «політична культура» став одним з найбільш уживаних як серед політиків, так і серед науковців, соціологів, психологів. Цьому питанню присвятили свої наукові праці такі науковці як: Л. Левченко та Ф. Левченко («Формування політичної культури населення сучасної України»), І. Вільчинська («Політична культура як ціннісно-нормативна основа політичної мотивації»), М. Заболотний («Особливості формування політичної культури сучасного українського суспільства»), Ю. Рябий («Фактори впливу та системні зміни українського суспільства та його політичної культури»), О. Проскуріна («Політична культура України в умовах глобальної інформатизації: форми політичної соціалізації та їх удосконалення»), О. Кваша («Політична культура в контексті регіональної політики»), В. Культенко («Культурна політика та політична культура»).

Західні вчені М. Доган та Д. Пелассі зазначають: «Саме культура, що визначає позиції людей, відчутно впливає на форми політичної активності, є сутнісним елементом політичного життя народу. Ось чому ми повинні вітати дослідження, які ставлять за мету зрозуміти, чим визначається суть політичної культури, від чого вона залежить, як, разом з якими процесами, під впливом яких конфліктів, подій вона формується» [192].

Сучасні вітчизняні дослідження феномену політичної культури можна класифікувати залежно від підходів, які беруться за основу:

- соціологічного (соціологічного аналізу сучасного стану політичної культури. Представники: Є. Головаха, Н. Паніна, Ю. Пахомов, М. Чурілов, І. Буров та ін.);
- філософсько-етичного (дослідження, що виходять із розуміння політичної культури як сфери взаємодії політики, культури, моралі, тобто як предмету політичної філософії чи політичної етики. Представники: В. Бех, О. Корнієвський, В. Кремень, Г. Колодка, Є. Комарова, Ф. Рудич, М. Степико, М. Ходаківський та ін.).

Вивченню політичної культури у контексті української ментальності присвятили свої дослідження В. Бебик, М. Головатий, В. Лісовий, В. Ребкало, О. Рудакевич та ін.

Так, В. Бебик зазначає, що політична культура тісно пов'язана із соціалізацією людини, адже вона сприяє політичній соціалізації особистості, закріплюється в соціально-політичних інститутах, суспільній свідомості та політичній практиці [14, с.7].

У своїй праці «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії», яка побачила світ у 1998 році, Л. Нагорна вважає за доцільне досліджувати політичну культуру українського народу, (а відтак і політичну націю) у двох площинах – історичній та соціокультурній з урахуванням здобутків сучасних досліджень, а також потрібно обов'язково зазначити множинність, багатоплановість її характеристик [116, с. 36–37].

Дослідниця С. Ліпсета, використовуючи схеми теорії фрагментарності, підкреслює, що політична культура в Україні є неоднорідною, тому можна говорити тільки про одночасне функціонування двох типів політичної культури. Автор дійшла висновку, що універсалізму віддають перевагу на Сході і Півдні України, тоді як на Заході України пріоритет мають критерії партикуляризму. У той час як на Наддніпрянщині більш популярні колективістські орієнтації та егалітаризм, на Заході України явна перевага

віддається самоорганізації на основі індивідуалізму, елітизму [117, с.132–146].

Автор М. Остапенко розглядає політичну культуру сучасної молоді крізь призму реалій сучасної ситуації і практичних дій самої молоді, а також особливостей традицій і менталітету українського народу. На його думку, проблема ідентифікації молоді пов'язується з емоційністю, комунікабельністю, толерантністю, почуттям власної гідності, миролюбністю, соціально-громадськими якостями та високим рівнем творчого мислення [126, с. 3-6].

Цікавим, на нашу думку, є визначення політичної культури, що пропонує В. Воропаєва: «Політична культура – це:

- 1) рівень, система, характер, зміст політичних поглядів і знань, почуттів, навичок, політичних традицій;
- 2) звичаї, стереотипи політичної поведінки;
- 3) рівень розвитку політичних відносин;
- 4) політична поведінка і участь громадян в суспільно-політичному житті».

До суб'єктів формування політичної культури вона відносить:

- 1) державу;
- 2) політичні партії суспільно-політичні рухи;
- 3) суспільно-політичні та академічні інститути;
- 4) церкву;
- 5) армію;
- 6) неформальні рухи.

Політичну культуру, на думку вченої, слід уявити як сформовану на протязі тривалого часу і як таку, що передає від покоління до покоління історичний досвід людини. Політична культура – це акумуляція того досвіду, який люди набувають протягом перебігу своєї діяльності у сфері політики і взаємодії з нею історичних, соціально-економічних і політичних умов та

відображає рівень засвоєння суб'єктом-суспільством, групою, особою відповідних політичних відносин, способів діяльності, норм і цінностей, ступінь соціокультурного розвитку людини та ступінь її активності у перетворенні політичної, соціальної дійсності [36, с. 142-144].

У своєму дослідженні В. Нагорний виокремив три напрями наукового вивчення феномену політичної культури:

1-й напрям зводиться до соціологічного аналізу сучасного стану політичної культури; при цьому основну увагу звертають на пізнавальні та практичні компоненти формування суспільної свідомості та їх засвоєння на рівні групи, особи;

2-й напрям будується на дослідженні взаємозв'язків і взаємодії ментальності і політичної культури;

3-й напрям виходить із розуміння політичної культури як сфери взаємодії політики, культури, моралі (тобто як предмета політичної філософії чи політичної етики [118, с. 86].

На думку І. Поліщука, політична культура – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал та виявляється в діяльності суб'єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів. На таке визначення поняття «політична культура» дослідника надихнули нещодавні події в Україні, які отримали назву «помаранчева революція». Небайдужа, активна політична поведінка величезних мас людей, які вийшли на майдани українських міст, щоб захистити свій політичний вибір, продемонструвала істотні зміни в політичній культурі українців, які нарешті відмовилися від своєї минувшини, що концентрувалася у фразі «моя хата з краю, нічого не знаю». Політична культура – це явище поліструктурне та багаторівневе. Існують різноманітні

зв'язки політичної культури з різними суспільно-політичними процесами, які й визначають її складну побудову та організацію. Різноманітні внутрішні структури політичної культури відображають технологію формування політичної поведінки суб'єктів, становлення культурного цілого (тобто політичної культури окремої країни, регіону), наявність різноманітних субкультурних утворень тощо [145].

Отже, політична культура – це система стійких уявлень, орієнтацій, цінностей, переконань, позицій, поглядів, зразків поведінки у сфері взаємовідносин влади і народу, які так чи інакше проявляються у діяльності суб'єктів політичного процесу. Вона складається історично, є відносно стійкою, втілює у собі досвід попередніх поколінь. У ній закріплюються ставлення людей певної країни до політичної системи і окремих її елементів, до політичного процесу, а також до самих себе й своєї ролі в цьому процесі.

У процесі розвитку політичної культури сформувалися і розвиваються її функції. Вони є тими напрямками, за якими політична культура входить в життя і побут людей. Саме за допомогою функцій вона стає реально відчутною, зрозумілою, а, отже, практично значущою та досяжною.

Політична культура, як і будь-яке явище (процес) виконує низку основних функцій:

- пізнавальну (засвоєння громадянами необхідних суспільно-політичних знань і формування у них компетентних політичних поглядів і переконань);
- комунікативну (передача політичних знань, цінностей, навичок, у тому числі поколінням суб'єктів політичного процесу);
- нормативно-ціннісну (задає індивідам, групам, суспільству в цілому певні норми, стандарти, цінності, установки політичного мислення і поведінки; фіксує ієрархію політичних цінностей);
- виховну (формує у громадян політичну свідомість і навички політичної діяльності, адекватні даній політичній системі);

- мобілізаційну (організовує громадян на вирішення певних політичних і соціальних задач);
- інтеграційну (формує широку і стійку соціальну базу даного політичного устрою, об'єднує підтримуючі політичні сили);
- регулятивну (забезпечує ефективний вплив громадян на політичний процес).

Аналіз політичного процесу свідчить, що Україна вже пройшла шлях від монолітної політичної культури до плюральної, але по сьогоднішній день існує ціла низка проблем, які вимагають негайного вирішення. Одне з них – це те, що у нашого народу ще треба сформувати відчуття культурно-історичної єдності. За роки незалежності Україна значно оновила структурні елементи політичної культури, цінності, навички, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Суспільство поступово звикає до політичного плюралізму, багатоманітності підходів до розв'язання нагальних політичних проблем, відкритого висловлення свого ставлення до політичних інститутів. Стає нормою позитивне настановлення на засвоєння світового досвіду, зростає почуття включеності України до світового політичного процесу. Але стара радянська тоталітарна політична культура, трансформуючись у нову систему цінностей, дає про себе знати у вигляді формального, відчуженого ставлення до офіційних політичних норм, цінностей та інститутів. О. Резнік констатує, що феномен політичної культури соціогуманітарною наукою в Україні належно ще не осмислений і не досліджений [156].

Сучасні науковці-політологи (В. Нагорний, Н. Пробийголова, О. Проскурін, В. Ребкало та ін.) вважають, що однією з причин такого стану речей є те, що українська політична наука традиційно сфокусована на розв'язанні переважно однієї проблеми: вибори і вибір. Ми погоджуємося з їх твердженнями, що на сьогоднішній день досить гостро відчувається потреба у комплексному дослідженні стану та проблем сучасної вітчизняної політичної культури, прогностичних тенденцій її розвитку. Матеріали новітніх політологічних та культурологічних досліджень, соціологічних опитувань

населення переконливо свідчать про низький рівень політичної культури як політичної еліти, так і загалом українського соціуму.

Ф. Рудич зауважує, що в сучасній Україні переважає підданська політична культура, натомість слабо представлена активістська культура, а тим більше культура громадянська [164, с. 93].

Ще однією з причин недостатнього дослідження комплексу проблем політичної культури в сучасній Україні, на думку І. Кураса, є слабо структуроване суспільство, яке недавно пережило радянські зміни усієї системи цінностей, а, відповідно, нечітко структуровані суспільні інтереси по головній вісі – ставлення до власності, основних демократичних цінностей, минулої та сучасної історії, конфесійних факторів. І. Курас стверджує, що все це не дозволяє ефективно проаналізувати весь спектр питань вітчизняної політичної культури і, відповідно, методів та шляхів її демократичного трансформування. Натомість, певні складності для діалогічного, толерантного розв'язання суспільних проблем в Україні створює консервативність політичної культури, що позначена, як вже зазначалось, нашаруваннями тоталітарної доби. Дослідник наголошує на тому, що не менш важливо брати до уваги і такі чинники, як вплив багатовікової бездержавності та територіальної розчленованості на формування ментальності українців, різнополісні ціннісні орієнтації, поглиблення процесів політичного розмежування [96, с. 476].

Дослідник Т. Джига, аналізуючи сучасний стан політичної культури українського суспільства, мову веде про виявлення основних тенденцій її становлення, а також визначення перспектив подальшого розвитку політичної культури в Україні. Через розкриття змісту понять «політична культура», «політична свідомість», «політична участь», «громадське суспільство» науковці-політологи намагаються привернути увагу суспільства до дослідження феномену політичної культури [52, с. 64-74]. Адже, набуття особистістю культури політичної участі – це двоєдиний процес, оскільки, на

думку Н. Дембицької, він пов'язаний, з одного боку, з усвідомленням себе суб'єктом саморозвитку, вірою у власні сили і можливості, адекватною оцінкою власних потенцій. З іншого боку – з формування особистості як суб'єкта не лише власного, а й суспільного поступу [50, с. 179].

Аналізуючи розвиток української політичної культури М. Дмитренко доводить, що хоча українська політична культура в загальних рисах і повторює загальноєвропейські типи політичних культур, все ж вона має певні особливості, якими не варто нехтувати. Визначити ці особливості не просто. Деякі з них перебувають ще на стадії становлення, інші відмирають. Одні корелюються з політичною системою, що створюється, інші – з системою, що відходить у небуття. Одні вже розглянули свою якісну визначеність, інші лише жевріють, хоча й заявляють про себе як необхідні та закономірні [54, с. 134].

Більшість дослідників дотримуються думки, що типовим явищем в Україні є політична індиферентність громадян, соціальна апатія, рецидиви конфронтаційного мислення, ерозія моральних цінностей та ідеалів, дискредитація принципів демократії, деструктивна діяльність ультрарадикальних сил. Характеризуючи особливості української політичної культури, вони мову ведуть про те, що, на жаль, політична культура сучасного українського суспільства дуже часто набуває демагогічного забарвлення, політичного критиканства та популізму. Демагогічні тенденції у політичній культурі, як правило, виявляють себе: у популістських гаслах; у відході від конструктивної співпраці між політичними силами; у продукуванні обіцянок, які неможливо реалізувати; у появі політиків - демагогів, що особливо акцентують увагу на національні почуття громадян, які ідейно й іміджево протистоять політикам-прагматикам; у поширенні неконструктивного способу мислення серед різних груп населення.

Науковець В. Дунець зазначає, що у поглядах дослідників відсутня однастайна позиція щодо розуміння сутності і природи походження політичної культури. На його думку, це пов'язано із залежністю цього соціокультурного

явища від різних детермінуючих чинників. Постійні суспільні, політичні та економічні зміни обумовлюють дослідження політичної культури сукупно з вивченням середовища існування її носіїв. Інакше кажучи, сутність, структура та функції політичної культури залежать у різних випадках від конкретно обраного для дослідження суб'єктного складу в конкретно обраних просторовому та часовому вимірах [61, с. 14].

Зазначені вище проблеми та негативні характеристики сучасної української політичної культури значною мірою обумовлені нерозвиненістю демократичних політичних інститутів, низькими темпами реформ та, зрештою, браком часу, що прожило суспільство в умовах демократичних норм, правил та цінностей. Тому на особливу увагу заслуговують вітчизняні дослідження таких важливих проблем, як місце і роль політичної культури в становленні демократії в суспільстві, значення політичної культури в розвитку політичної системи, виборчого процесу та становлення громадянського суспільства в Україні. Науковці-політологи наголошують, що предметом серйозного наукового аналізу має стати також співвідношення політики і моралі, дослідження моделей і критеріїв моральності в політиці, всебічна критика демагогічних тенденцій у політичній практиці, популізму у частини політичної еліти, ультрарадикальних, крайньо правих націоналістичних політичних сил. Загалом, для трансформації політико-культурних якостей українського суспільства необхідним є обґрунтування теоретико-методологічних підвалин цього процесу. Динаміка таких досліджень полягає у своєрідних етапах значного збагачення уявлень про політичну культуру, її місце і роль в сучасному суспільно-політичному соціумі України.

Отже, політична культура є невід'ємним елементом політичного життя, політичної системи, що впливає на функціонування політичних інститутів, демократичного типу культури в усіх його різновидностях. Політична культура – це одна з інтегральних властивостей особистості, яка характеризується мірою і результатом сформованості суспільно-значущих

політичних якостей, генетично заданих і соціально набутих у процесі функціонування механізму внутрішньої ціннісно-сислової регуляції політичної поведінки особи та включення її в систему зовнішніх політичних відносин в процесі її життєдіяльності та самореалізації. Її основне призначення полягає в здійсненні не відчуження, а приєднання людей до політичної системи і політичної діяльності. Особливостями політичної культури є те, що

- 1) вона включає не тільки політичні ідеали, цінності і установки, але і діючі норми політичного життя;
- 2) втілює комплекс специфічних для політики засобів регуляції детермінації діяльності;
- 3) служить каналом взаємодії особистості і політичної влади.

1.2. Сутність, зміст і структура політичної культури майбутніх офіцерів

Політична культура є складовою духовної культури суспільства, що нерозривно пов'язана з її іншими формами. Зокрема, вона органічно пов'язана з правовою культурою, моральністю, ідеологією. Політична ідеологія – це ядро політичної культури, оскільки саме ідеологія визначає зміст і об'єм права, вибір етичних норм і принципів в політичній теорії і практиці.

Питання політичної культури серед курсантів вищих військових навчальних закладів має посідати одне з головних місць у вихованні майбутніх офіцерів. Адже важливо, щоб курсанти вміли не тільки виконувати бойові завдання, а й самостійно могли спрогнозувати будь-яку політичну подію, ситуацію, які відбуваються в Україні та світі [29, с. 123-128].

Насамперед, одним із головних завдань у цьому має бути прогноз тенденцій у розвитку сучасної армії, аналіз військово-політичної ситуації в світі та навколо кордонів держави, оцінка можливих загроз тощо. Останнім

часом відбувається осмислення стратегії національної воєнної політики, формується нове середовище європейської безпеки, визначається місце України в ньому.

Політична культура є однією з найважливіших інтегральних властивостей особистості і разом із моральною, правовою, громадянською, демократичною культурами людини виступає серцевиною її світоглядного світобачення, осердям побудови сучасного громадянського суспільства в Україні на демократичних, правових, інтернаціональних засадах.

Серед суспільно значущих політичних якостей нами виокремлено такі інтегративні якості політичної культури людини:

1) системні якості першого порядку: *політична компетентність* (політична поінформованість; політична соціалізованість; відкритість, свободолюбивість; демократичність; лібералізм); *політична ідентичність* (суверенність; націонал-патріотизм; національна ідейність, вірність ідеї національного державотворення; політична цілеспрямованість; національна одномовність); *політична активність, ініціативність* (політична відповідальність; політична обов'язковість; політична мужність; політичне лідерство; політична консолідованість); *політична позиційність* (політичний плюралізм; політична гнучкість; політична толерантність; політична амбівалентність; політична жертовність, самозречення);

2) системні якості другого порядку: політична спрямованість (патріархальна, підданська, партисипативна, активна професійно зорієнтована).

В межах нашого дослідження майбутні офіцери – це ті громадяни нашої держави, які теж відносяться до категорії «молодь», тому нами було враховано наукові доробки дослідників, які розглядали у своїх наукових дослідженнях зміст окремих структурних компонентів політичної культури.

У попередньому параграфі нами було визначено, і ми погоджуємось з поглядами А. Брегеда та інших політологів, що за змістом політична

культура – це культура політичного мислення й політичної діяльності, міра цивілізованості характеру та способів функціонування політичних інститутів, організації всього політичного життя в суспільстві [26].

Політична культура є сукупністю позицій, цінностей і кодексу поведінки, що стосується взаємних відносин між владою і громадянами. Отже, до політичної культури можна віднести: знання політики, фактів, зацікавленість ними; оцінку політичних явищ, оцінні думки, що стосуються того, як повинна здійснюватися влада; емоційну сторону політичних позицій, наприклад, любов до батьківщини, ненависть до ворогів; визнання в цьому суспільстві зразків політичної поведінки, що визначають, як і потрібно вчиняти. Структурно політична культура включає в себе політичні знання, політичну свідомість, політичні переконання та цінності, політичні дії, що відповідає змісту даного терміну.

У науковій літературі ми не побачили серед поглядів учених одностайності щодо структури політичної культури особистості.

Аналіз підходів науковців до розкриття змісту самого поняття «політична культура» доводить, що уявлення про структуру змінюються щодо того, як самі автори співвідносять та трактують поняття які відносяться до основних в політичній культурі («політична свідомість», «політична компетентність», «політична поведінка», «політична ідентичність», «політична активність» та ін.).

Так, автори класичної концепції політичної культури (Г. Алмонд та С. Верба), наголошують на суб'єктивних рисах політичної культури та не включають до неї політичну діяльність [202, с. 17-22].

І. Поліщук у своєму дослідженні зазначає, що структура поняття «політична культура» в концентрованому вигляді складається з трьох основних змістовних блоків:

- 1) *культури політичної свідомості* (політичні знання, інтереси, уявлення, переконання, цінності, звичаї, традиції, норми, настанови);

2) *культури політичної поведінки* (участь у політичному житті, політична діяльність);

3) *культури функціонування політичних інститутів* (культури електорального процесу, культури прийняття та реалізації політичних рішень, культури врегулювання політичних конфліктів). Також науковець доводить, що як частина культурної системи суспільства політична культура охоплює ті культурні елементи, що стосуються політичних процесів. Водночас як чинник політичної системи політична культура концентрує в собі соціально-психологічні фактори політичного життя [144, с. 65].

По-іншому висловлюють своє ставлення до структури політичної культури особистості А. Кардинер, С. Вайт, Є. Вятр, Д. Пол. У своїх дослідженнях вони навпаки більше уваги приділяють політичній діяльності, поведінці носіїв політичної культури, «зразкам» політичної свідомості, «зразкам» політичної поведінки. На їх погляд, далеко не все в нашій діяльності контролюється та фіксується свідомістю, що дає можливість стверджувати, що не всі моделі поведінки індивідів та груп можна пояснити моделями їхньої свідомості.

Щодо цього, то І. Поліщук зазначає, що різноманітні внутрішні структури політичної культури відображають технологію формування політичної поведінки суб'єктів, становлення культурного цілого (тобто політичної культури окремої країни, регіону), наявність різноманітних субкультурних утворень тощо. Одна зі структур розкриває різноманітні способи ціннісної орієнтації людини на світоглядному рівні; на громадянському рівні; на власне політичному рівні ціннісних уявлень. Дослідник зазначає, що складність полягає в тому, що на кожному із цих рівнів в індивіда можуть виникати доволі суперечливі політичні уявлення. Причому ставлення до конкретних політичних подій змінюється, зазвичай, значно швидше ніж світоглядні засади. Через це сприйняття нових цілей та цінностей, переосмислення історії відбувається вкрай нерівномірно. Усе це

надає формуванню та розвитку політичної культури додаткову складність та суперечливість, а ступінь відповідності рівнів ціннісної орієнтації безпосередньо визначає характер цілісності та внутрішньої неоднорідності політичної культури [144, с. 66].

Відмінності у виборі людьми тих чи інших ціннісних орієнтирів та форм політичної поведінки, зазначає науковець, чималою мірою залежать від приналежності до соціальних (класи, прошарки), національних (етнос, нація, народ), демографічних (жінки, чоловіки, молодь, літні), територіальних (населення певних районів та регіонів), рольових (еліта чи електорат) та інших (релігійні, референтні та інші) груп. Виникнення в індивідів ціннісних орієнтацій та відповідних форм поведінки на ґрунті групових цілей та ідеалів перетворює політичну культуру в сукупність субкультурних формувань, що характеризуються наявністю в їх носіїв істотних або несуттєвих відмінностей у ставленні до влади та держави, правлячих партій, способів політичної участі. Також вчений наводить приклади того, що у конкретних країнах найбільший політичний вплив можуть мати найрізноманітніші субкультури (наприклад, релігійні субкультури в Північній Ірландії та Лівані або етнічні в Азербайджані, колишній Югославії тощо) [144, с. 67-70].

Нам імпонує думка І. Поліщука та інших науковців-політологів, що у цілому найбільше значення для життя та політичного розвитку суспільства має субкультура політичних лідерів та еліт, яка визначає характер виконання ними спеціалізованих функцій з управління політичною системою.

Дослідники з політології розподіляють політичну культуру залежно від суб'єкта політики на такі різновиди як: політична культура суспільства; політична культура класів, націй, окремих соціальних верств і груп; політична культура особистості.

Щодо політичної культури суспільства, то це підсистема більш загального утворення, яка включає в себе сукупність політичних цінностей, що

своєю чергою мають певну мету і виражають ті ідеали, які висувають певні класи та їх політичні партії в політичній боротьбі.

Політична культура класів, соціальних спільностей, груп визначається тим, що політична діяльність завжди спрямована на політичну владу. Засобом політичної діяльності класів виступають їх організації. Політичні організації соціальних спільностей, стаючи компонентами політичної культури, разом з тим виступають засобом її закріплення та передачі.

Політична культура особи визначається тим, що вона виступає суб'єктом політичного життя як представник соціальної спільності, виразник її інтересів, але при цьому не є самостійним суб'єктом політичного життя. Також не існує прямого зв'язку політична влада – особа, якщо, звичайно, мова не йде про порушення елементарних норм співжиття, закріплених у відповідних законах. Однак, слід зазначити, що культура завжди виступає як характеристика людини і тільки людини, як міра її духовного, морального, професійного розвитку [142].

Серед структурних компонентів політичної культури, Е. Баталов звертає увагу на відносини, які мають місце у політичному процесі, і які, на його думку, допоможуть у подальшому сформувати уявлення про структуру політичної культури. Як зазначає дослідник, політична культура поєднує в собі елементи політичної системи суспільства та загальної культурної системи, які мають взаємний вплив одна на одну [12, с. 135].

Заслуговує уваги структурування поняття «політична культура» політологом Р. Мухаєвим, який досить вдало структурує це поняття. Він виокремлює такі блоки елементів політичної культури, які в комплексі віддзеркалюють її змістовне значення:

- 1) політичні орієнтації, ідеали, погляди, знання, почуття, переконання та навички;
- 2) політичні норми, традиції, мова, звичаї, символи, стереотипи політичного життя;

3) політична поведінка та участь; 4) зрілість політичних відносин у суспільстві [115, с. 259].

Дослідник Дж. Грей розглядаючи структуру політичної культури, мову веде про те, що до політичної свідомості належать сталі елементи та повторювальні зразки (ті елементи які передаються із покоління в покоління). Як зазначає автор, все це є її своєрідним фундаментом [46, с. 56].

На відміну від політичної свідомості, яка є психічним відображенням політичної реальності й виконує функцію орієнтації людини у сфері політики, політична поведінка являє собою взаємодію індивіда з політичним середовищем і має на меті адаптацію до цього середовища або його зміну. Політична поведінка інколи носить імпульсивний характер, відбувається без регулятивного впливу політичних орієнтацій. З іншого боку, політичні орієнтації, зафіксовані під час опитувань, можуть не знаходити свого втілення в поведінці через відсутність необхідних для цього умов. Отже, свідомість настільки включається в політичну культуру, наскільки вона обумовлює поведінку громадян [144, с. 66-67].

У дослідженнях змісту поняття «політична культура» та його структури А. Брегеда зазначає, що політологи-науковці виокремлюють два основні підходи. Перший – розглядає політичну культуру як сукупність (систему) політичних знань, переконань, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду та традицій, а також політичних інститутів. Другий – спеціально наголошує на узагальненій характеристиці людини, на мірі її політичної розвиненості й активності, умінні застосовувати політичні знання на практиці. Прихильники другого підходу вбачають у політичній культурі процес, спосіб, форму реалізації сутнісних сил людини, її знань і суспільно-політичних переконань.

Ми дотримуємося поглядів А. Брегеда в тому, що нині багато дослідників намагаються поєднати обидва ці підходи. Це дає змогу, розкриваючи поняття політичної культури, враховувати всі сторони цього

суспільного явища. Ось чому політичну культуру можна визначити як зумовлений попереднім політичним досвідом перший рівень політичної свідомості людей у суспільстві, їхнє вміння застосовувати набуті політичні знання в практичній діяльності, а також способи політичних дій і політичної поведінки індивідів або суспільних груп. Політична культура виявляється через діяльність держави, політичних партій, політичних рухів, суспільних організацій, трудових колективів, окремих громадян, у демократії, конституції, у системі правових норм, у ставленні до них громадян держави [26].

З позиції структурного погляду, політична культура – це єдність політичної свідомості та політичних знань, а також політичної поведінки й політичних дій. Свою чергою, політична свідомість і політична поведінка громадян теж мають свою внутрішню структуру.

Загалом сучасні українські дослідники стверджують, «що уявлення про політичну культуру як про сукупність орієнтацій, цінностей, вірувань, установок залишаються серед політологів переважаючими» [137, с. 62; 151, с. 14], тобто залишаються актуальними погляди перших дослідників цього поняття – Г. Алмонда та С. Верби. На думку В. Добіжі, представлені поняття не можна протиставляти, оскільки вони не можуть бути розкриті й усвідомлені одне без одного [56, с. 58-59].

Аналіз змісту поняття «політична культура» дав змогу з'ясувати, що визначення поняття, яке дав засновник концепції політичної культури Г. Алмонд, не тільки містить в собі структуру цього поняття, а й його критерії. Так, орієнтації-настанови автор концепції розподіляє за об'єктами (суб'єкт орієнтації «Я», політична система). Остання своєю чергою (політична система), також поділяється автором на три класи об'єктів (специфічні ролі або структури – законодавчі й виконавчі органи; носії ролей – окремі монархи, законодавці й адміністратори; конкретні публічні політичні події, рішення та їх виконання) [203].

У дослідженні Г. Алмонда та С. Верби структура політичної культури набуває вигляду сукупності запитань, спрямованих на отримання такої інформації:

1. Якими знаннями про політичну систему взагалі та її «конституційними» характеристиками зокрема індивід володіє? Яке його емоційне ставлення до цих характеристик? Які його думки та судження про них?

2. Якими знаннями щодо політичних структур, еліт і лідерів він володіє? Які його почуття та думки щодо цих структур, еліт і лідерів?

3. Що він знає про локальний рівень політики, про структури, індивідів і рішення цього рівня? Які його почуття та думки про них?

4. Якою мірою він усвідомлює себе членом своєї політичної системи? Що знає про свої права, обов'язки й можливості впливати на прийняття рішень? Які норми участі та поведінки він визнає та використовує? [2, с. 122-134].

У своєму дослідженні В. Мірошніченко розглядає один із структурних елементів політичної культури офіцерів-прикордонників, що сприяє формуванню політичної культури – це використання засобів масової інформації (ЗМІ), які є розгалуженою мережею установ, що займаються збором, обробкою, поширенням інформації. У цю мережу входять теле-, радіопрограми, газети, журнали, інформаційні агентства, кінодокументалістика. Всім цим засобам притаманні якості, що їх об'єднують – звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації.

За результатами аналізу цього питання, дослідниця доводить, що прагнення до формування та розвитку політичної культури є досить сильним і посідає в ієрархії життєво важливих прагнень курсантів одне з перших місць. Результати опитування показали, що 28,8 % курсантів це прагнення поставили на перше місце серед інших.

Під час експериментального навчання майбутніх офіцерів-прикордонників враховувалось, що політична культура є багатоаспектним явищем. Вчена робить висновок про те, що політична культура прикордонника містить знання політичної історії України та сучасної політичної ситуації, вміння надавати їм оцінку та використовувати у професійній діяльності. Не менш важливою є здатність кожного прикордонника виробити політичний імунітет проти деформації почуттів та переконань, які стають причинною неправильного, а то й фальшивого тлумачення політичного становища в Україні. Зміст політичної культури прикордонника містить такий компонент як переконання та усвідомлення політичних цінностей. Політична культура прикордонника сприяє піднесенню цінностей, забезпечує вдумливе, свідоме ставлення до виконання службових обов'язків; умінню осмислювати своє ставлення до правової дійсності з політичних позицій. При цьому домінує здатність політичної оцінки національної ідеї, яка є теоретичним підґрунтям політичної культури [113].

Дослідження С. Нуждіна присвячено вивченню змісту поняття «політична участь». Політична участь розглядається як один з основних елементів, що становлять зміст категорії політичної поведінки в умовах сучасного соціуму. Також автор характеризує основні форми політичної участі та розкриває деякі суміжні поняття політичної участі, такі як: політична активність та політична діяльність [122, с. 64-71].

Науковець А. Дженусов щодо структури політичної культури, наголошує на розгляді специфіки структури різних суб'єктів політичної культури (особистості, партії, суспільства). Оцінка рівня розвитку політичної культури особистості, на думку названого автора, визначається такими аспектами:

- рівнем загальної освіти (що дає змогу підвищувати рівень політичної компетентності, оскільки остання є також специфічним проявом загальної культури в політичній сфері);

- рівнем знання про політику, потребою в отриманні інформації; участю в суспільно-політичній діяльності (пасивна або активна);
- досвідом і вмінням суб'єкта політики прогнозувати політичні події, керувати соціально-політичними процесами, впливати на діяльність державних органів та інше;
- цінностями та цілями політичної діяльності (абстрактні/конкретні, відкриті/закриті, підвищення стабільності суспільства/дестабілізація, підвищення життєвого рівня всього населення країни/збагачення за рахунок інших);
- засобами використання (законні/незаконні, мирні/насилені);
- дотриманням моралі, закону, етичних норм [51, с. 115-118].

Отже, особа з високим рівнем політичної культури повинна володіти такими якостями:

1) мати високий рівень загальної та політичної освіти, стійкий інтерес до внутрішнього та міжнародного життя (один із проявів – регулярне читання газет, журналів, перегляд телепередач із відповідної проблематики);

2) усвідомлюючи цілі, активно брати участь у політичній діяльності за допомогою громадських та державних організацій, ефективно реалізувати не тільки власні, групові, але й суспільно важливі цілі;

3) діяти в рамках законності, не зачіпаючи прав і свобод інших суб'єктів політики;

4) уникати погроз і шантажу, використовувати переговори, переконування, узгоджені з іншими соціальними суб'єктами політики;

5) відповідально виконувати обіцянки та обов'язки, поважати інтереси та традиції своїх партнерів.

Відповідно, низький рівень політичної культури буде проявлятися у відсутності загальної та політичної освіти, досвіду політичної діяльності, невідповідності й досягати за допомогою політичної системи своїх та спільних цілей, порушенні законів, у безвідповідальності.

За А. Дженусовим, структура політичної культури суспільства складається з таких структурних компонентів як:

- рівень освіти населення й можливості її одержання; гуманістична спрямованість політичної соціалізації;
- свобода в розповсюдженні та отриманні різноманітної політичної інформації; - ефективність вирішення політичними інститутами, урядом питань задоволення потреб населення;
- ідеали та цілі суспільства, різних соціальних груп, уряду та їх узгодження;
- наявність реальної можливості для всіх громадян брати участь у політичному житті, наявність конкуруючих політичних партій із багаторічним досвідом роботи;
- захищеність населення від свавілля влади, зазіхань злочинців;
- наявність легальних можливостей для населення регулярно контролювати й змінювати владу шляхом виборів, якщо остання не реалізує належним чином суспільні інтереси;
- дотримання етики, моралі суб'єктами політики [51, с. 115–118].

Щодо показників, то автор цієї структури пропонує вимірювати їх за трьохрівневою шкалою: низький, середній, високий рівень. Але при цьому дослідник зазначає, що високі показники з окремих елементів не завжди є благом. Так, надмірна свобода може породжувати хаос, дезорганізацію. Високі оцінки за всіма показниками свідчать про завершення формування цілісної системи політичної культури суспільства й реалізації з її допомогою відносно стійких позитивних факторів впливу на політичний процес [144, с. 68-69].

Як справедливо уважають Г. Васянович, І. Федірко, політична культура є своєрідним синтезом політики й культури, вона відображає політичну сферу суспільства. Останній зауважує, що «політична культура – система стійких установок, переконань, уявлень, моделей поведінки, які історично склались, проявляються в діяльності суб'єктів політичного процесу і забезпечують

відтворення політичного життя суспільства на основі спадковості» [29, с. 124; 183, с. 370]. І. Федірко чітко окреслює структуру, функції політичної культури, і розкриває основи її типології, окреслює її роль і місце в цілісній системі українського суспільства [183, с. 366].

У дослідженнях змісту поняття «політичної культури» та його структури М. Дмитренко виділяє два основних підходи. Перший – розглядає політичну культуру як сукупність (систему) політичних знань, переконань, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду та традицій, а також політичних інститутів. Другий – спеціально наголошує на узагальненій характеристиці людини, на мірі її політичної розвиненості й активності, умінні застосовувати політичні знання на практиці. Прихильники другого підходу вбачають у політичній культурі процес, спосіб, форму реалізації сутнісних сил людини, її знань і суспільно-політичних переконань. Слід підкреслити, що нині багато дослідників намагаються поєднати обидва ці підходи. Це дає можливість, розкриваючи поняття політичної культури та її структуру, урахувати всі сторони цього суспільного явища [54, с.134–135].

Науковець С. Кострюков зазначає, що кожне суспільство має свою конфігурацію політичної культури. Це залежить від його історії, соціально-класової структури, типу й характеру політичної системи, економічних підвалин та інших обставин. У суспільному житті політична культура є важливим засобом взаємодії особистості й політичної влади. Основне призначення політичної культури полягає не у відчуженні, а в залученні людей до політичної системи і політичної діяльності. Сама діяльність людей у суспільстві не обмежується лише сферою матеріального виробництва, а охоплює і сферу духовного виробництва, і процеси вдосконалення самої людини. Тому можна стверджувати, що політична культура є суспільною цінністю [91, с. 82].

Дослідник С. Орлов зазначає, що важливим критерієм політичної культури парламентаризму є професіоналізм. Цю характеристику можна

визначити як вищий рівень психофізичних, психічних і особистісних змін, що формуються у процесі довготривалого виконання службових обов'язків, забезпечуючи якісно новий за ефективністю рівень вирішення складних завдань у певних умовах. Структура професійної компетентності містить в собі:

- спеціальну компетентність (професійна діяльність на високому рівні);
- соціально-комунікативну компетентність (володіння нормами професійного спілкування, вміння впливати на зміни у міжособистісних відносинах);
- особистісну компетенцію (володіння прийомами індивідуального самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійній деформації особистості) [124, с. 31-34].

Політична культура (за С. Костюковим) як цінність характеризується двома основними властивостями: функціональним значенням і особистісним змістом. Функціональне значення політичної культури як цінності – це сукупність суспільно значущих властивостей політичної культури її функцій, що роблять її цінною у даному суспільстві. Особистий зміст політичної культури як цінності, з одного боку, визначається безпосередньо самою політичною культурою, що виконує функцію цінності, з іншого, – залежить від самої людини – носія політичної культури. Проте цінність – не тільки потреба, це й дзеркало суті індивіду [91, с. 82-83].

Аналізуючи праці сучасних дослідників (В. Вашкевича, О. Михайловської та ін.), що присвячені політичній культурі, можна стверджувати, що політична культура як цінність є засобом виразу людської волі, що виявляється крізь конкретні предмети [30, с. 140-144; 112, с. 108-114].

З іншого боку, політична культура сама містить певні цінності. На думку М. Дмитренка, під цінностями політичної культури слід розуміти такі політичні знання й уявлення, що розглядаються людиною як невід'ємні від її існування, як такі, що надають значущості, сенсу її вчинкам, орієнтують її в дії [54, с. 135; 55].

Дослідниця Ф. Семенченко щодо політичних цінностей зазначає, що це продукт політичного досвіду в конкретній науці, і вони розрізняються в різних суспільствах [166, с. 55].

Науковець О. Полтораков у системі цінностей політичної культури важливе місце приділяє свободі. Свобода виступає як сфера людської діяльності, в якій суспільна організація нічого не забороняє й нічого не наказує, відтак у цій сфері люди можуть вибирати те, що хочуть, не наражаючись на репресії [148, с. 80-82].

До функцій політичних цінностей Ф. Семенченко відносить:

- інтеграцію будь-якої соціальної цілісності;
- політичне мотивування і створення умов, за яких політичні цілі перетворюються в безпосередні мотиви поведінки, установки і дії окремих членів даної групи, суспільства;
- соціальну («контрольну») функцію (політичні цінності самі стають ідеальними критеріями орієнтації особистості й суспільства);
- «інструментальну» функцію (визначення політичних благ і механізму досягнення соціально-політичних благ) [166, с. 55].

Змістовну характеристику поняттю «політичні цінності» подає у своїй роботі М. Фурманюк: «Політичні цінності — це індивідуальна реальність, тому, що вони ототожнюються із суб'єктивною значимістю, і їхній особливий статус задається винятково індивідуальною свідомістю, що діє». Автор також підтримує думку М. Бахтіна з цього приводу, що «усяка загальнозначуща цінність стає дійсно значимою тільки в індивідуальному контексті» [13, с. 108; 188, с. 272].

Аналіз наукових джерел дає підстави віднести до цінностей політичної культури демократію, політичну свободу, політичну участь, соціальну відповідальність, соціальну справедливість, політичні права людини та їх гарантії. Зазначені політичні цінності можуть розглядатися і як політичний ідеал, тобто те, чого суспільство ще повинно досягти у своєму розвитку.

Демократія в сучасну епоху є важливою й загально визнаною цінністю політичної культури. Але вона утверджується й набирає справжньої сили тільки за умов, що люди знають, за що вони цінують демократію, чого хочуть досягти і що захищатимуть. Ядро демократії становлять громадянство і громадянськість [93; 159, с. 91-99].

Громадянин, його життя і здоров'я, його гідність і чесноти – найголовніше для культури. Сила суспільства і його міць складається саме з освічених і організованих громадян, які шанують силу спільного існування, спільного рішення і відповідної дії. Громадянство як суспільна роль і громадянськість, як сукупність рис, суспільних якостей виконувача цієї ролі уособлює саме дійовий, активний характер соціального буття людини, намагання бути в центрі тих важливих подій, що впливають на життя, визначають майбутнє [112, с. 109-110].

Іншою цінністю політичної культури, зазначає С. Кострюков, є компетентність і відповідальність. Компетентність громадянина – це увесь спектр його суспільного існування, усе те, що творить мережу соціальних відносин [91, с. 84].

Для того, щоб визначити межі свободи й відповідальності, уникнути надмірних моральних претензій, повинна існувати якась «надлюдська» інстанція, яка не залежала б від чийхось особистих уявлень і уподобань, від чийсь окремої волі чи сваволі. Саме таку інстанцію уособлює закон і особливою мірою – Конституція, – зазначає С. Костюков. Її призначення чітко визначити принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві [91, с. 84-85].

Аналіз наукової літератури, проведений Г. Васяновичем, показує, що вчені-політологи виокремлюють чотири головні складові у системі політичних якостей особистості:

- політична компетентність;
- політична ідентичність;

- політична активність та ініціативність;
- політична позиційність.

Ці складові виступають симптомокомплексами відповідних політичних якостей. Комплексна сформованість цих якостей у майбутнього офіцера, надасть змогу йому на належному рівні нести свій професійний обов'язок у справі захисту Батьківщини. Як зазначає дослідник, на сьогодні існує значна кількість новітніх технологій у набутті політичної культури, натомість проведені нами та іншими науковцями дослідження засвідчують, що використовуються вони далеко не повною мірою. Це породжує у певної частини молоді, зокрема й у курсантів, політичний нігілізм, який не має нічого спільного з професійною компетентністю, почуттям відповідальності, обов'язку, честю і гідністю [29, с. 125].

Як зазначав відомий психолог В. Франкл: «той, хто сприймає своє життя позбавленим смислу, не лише є нещасливим, але й нежиттєздатним» [186, с. 36]. У цьому сенсі можна констатувати, що сучасній людині бракує не стільки знань, поінформованості, скільки Духа. Саме на цьому наголошує академік Г. Філіпчук, який пише: «Дух творить майбутнє. І щоб відповісти на питання, «як треба жити», то пам'ятаймо апостольське правило Павла – «Духа не вгашайте» [184, с. 34].

Таким чином, цей підхід до визначення структурних компонентів політичної культури дає змогу вивчення окремих громадян, цілих соціальних груп і суспільства загалом, визначення їх місце, ролі, функції в цьому процесі, адже вони є суб'єктами політичної культури.

Дослідниця В. Воропаєва політичну культуру вважає складним соціально-політичним утворенням, багатовимірним явищем, що включає такі структурні компоненти як:

- 1) цінності і норми;
- 2) переконання і політичні орієнтації;
- 3) стандарти і правила гри;

- 4) погляди і уявлення у політиці;
- 5) політичні символи і стандарти;
- 6) традиції і стереотипи [36, с. 142-144].

На думку Ю. Розенфельда, Ю. Герасіна, Н. Осипова, політична культура українського народу на сьогодні ще не є цілісною, бо відсутні окремі компоненти культури, а багато з існуючих мають ще несформований характер. Багато політико-культурних елементів не відповідають національному характеру, традиціям української нації, тобто політичній культурі властива неорганічність. Інерційна радянська політична культура залишається домінуючою у нашому суспільстві, хоча дедалі потужнішими стають українські політичні цінності та орієнтації. Сьогодні для України актуальною є проблема радикального оновлення, трансформації посткомуністичної політичної культури в національну, суверенну, демократичну як за змістом, так і за духом [141].

Щодо такого структурного компонента, як політична компетентність, то для курсантів вищих військових навчальних закладів її формування зумовлюється взаємодією національної воєнної політики України і політики в галузі безпеки й оборони міждержавних утворень, наприклад НАТО, обґрунтуванням напрямів національного військового будівництва. Воєнно-політологічні знання допоможуть курсантам зрозуміти місце і роль воєнної організації в політичній системі, її функції, сформують розвинену військово-політичну культуру майбутніх офіцерів, підвищать соціальний статус і престиж військової служби, сприятимуть вихованню патріотизму [157].

Аналіз досліджень дав можливість визначити структуру політичної культури майбутніх офіцерів через відповідні компоненти. Структуру політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах представлено у рис. 1.1.

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ – <i>це</i> складова їх професійної підготовки, що охоплює систему знань про політичні аспекти професійної діяльності, правила професійної комунікації			
<i>Компоненти</i>			
ПОЛІТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ	ПОЛІТИЧНА ГРАМОТНІСТЬ	ПОЛІТИЧНА ГОТОВНІСТЬ	ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
<i>Елементи</i>			
Потреби, інтереси, світогляд	політичні знання та уміння, політичні цінності та орієнтації	політична свідомість, політична поведінка	політичний досвід, політичні переконання

Рис. 1.1 Структура політичної культури майбутніх офіцерів

Розглянемо більш детально змістове наповнення структурних компонентів політичної культури майбутніх офіцерів.

Політична спрямованість. У психологічній і педагогічній науці переважно сформовані уявлення, що спрямованістю особистості є світогляд, потреби, інтереси. М. Боришевський синтезує внесок різних дослідників (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, В. Мясіщев, К. Платонов, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін.) у розуміння сутності спрямованості, і підсумовує своє бачення спрямованості особистості. Своє трактування він наводить на прикладі її громадянської спрямованості: як вищий соціально-психологічного рівень внутрішньо зумовленої суспільної активності, що регулює вибір змісту й спрямованості поведінки та діяльності; завдяки спрямованості, заснованій на смисловій єдності системи найважливіших життєвих програм, особистість стає здатною протистояти випадковим впливам

соціального оточення, оволодіває такою важливою характеристикою як стійкість, відносна автономність, через які постає справжнім суб'єктом, творцем власного життя, своєї завжди неповторної долі [25, с. 14-15; 48]. Таке бачення науковцем сутності громадянської спрямованості дуже близько сприймається в контексті формування й політичної культури особистості [90, с. 130-135].

З цього приводу В. Костів визначає у структурі спрямованості три підсистеми цілісної базової культури особистості. Спрямованість є системною якістю «другого порядку», яка в концентрі трьох кіл (трьох підсистем) знаходиться у крайньому, найбільш віддаленому від центра колі. Для різних видів особистісної культури людини виокремлюють різні види відповідної спрямованості її певної поведінки. Наприклад, для моральної культури особистості важлива егоїстично-колективістична спрямованість (егоїст, індивідуаліст, колективіст, альтруїст) моральної поведінки людини, можливо й тому в політичній культурі часто виокремлюють державницьку (соціоцентричну) чи вузькопартійну (егоцентричну) спрямованість політичної поведінки особи.

У громадянській культурі особистості виділяють шовіністичну, націоналістичну, патріотичну та космополітичну спрямованість її громадянської поведінки (Н. Дерев'янка, В. Костів), саме тому політики, які не розрізняють громадянської та політичної культури людини, визначають таку співвідносність її політичної культури: політик-космополіт (11,4%), політик-патріот (28,5%), політик-націоналіст (28,5%), політик-шовініст (31,4 %). У демократичній культурі суспільства та особистісної демократичної культури його членів вирізняють тоталітаризм, авторитаризм, лібералізм та демократизм [89].

Результати дослідження показали, що в сучасному світі політична культура характеризується комбінацією чотирьох типів спрямованості

політичної діяльності конкретної особистості – патріархальної, підданської, партисипативної та активної, професійно зорієнтованої.

Патріархальна спрямованість особистості передбачає відсутність в особи знань про політику й політичну систему, політичні партії та рухи, політичних лідерів; повний відрив від політичної діяльності; орієнтація на панівні політичні й громадянсько-правові цінності при дуже слабкому їх осмисленні; володіння найнижчим рівнем сформованості основних політичних якостей.

Підданська спрямованість проявляється через політичну індіферентність, байдуже ставлення до політики, політичної системи, політичних партій і рухів, політичних лідерів, політичної діяльності; орієнтація на чужу думку, погляд, підтримка будь-якої позиції, що виступає відповідним пристосуванням; прояви політичної лояльності, позиція «як усі, так і я»; властивий низький рівень сформованості інтегративних політичних якостей особистості.

Партисипативна спрямованість – деяка активна участь у політичній діяльності, прояв уміння братися до політичних справ за власним починанням, не чекаючи на зовнішню стимуляцію; готовність помічати соціально-політичні проблеми й шукати шляхи їх розв’язання; вміння ставити перед собою нові завдання в політичній діяльності та втілювати їх; прояв зацікавленості, ініціативи й діловитості у громадсько-політичних справах; здатність і бажання брати на себе політичну відповідальність.

Активна професійно зорієнтована спрямованість особистості – здатність виконувати функції лідера в активній розбудові громадянського суспільства; участь у створенні та діяльності політичних і громадських організацій, рухів; участь в обговоренні нормативних документів, вирішенні соціально-політичних завдань, проблем; виступ у ролі активного представника переговорів між владою та громадянським суспільством; вплив на прийняття політичних рішень, реалізацію потреб та інтересів громадян [102, с.69-70].

У кожної особистості виявляється домінування окремої спрямованості (40 % і більше у стовідсотковому вияві загальної її спрямованості), 30-39 % – яскрава вираженість окремого виду спрямованості, 20-29 % – середня вираженість і менше 19 % – слабе вираження окремого виду політичної спрямованості).

Для визначення результативності таких видів спрямованості в курсантів вищих військових навчальних закладів – майбутніх офіцерів – нами була розроблена методика виявлення рівня спрямованості політичної культури особистості (автори В. Костів, М. Левко). Тест містить 92 твердження: по 20 питань для чотирьох видів спрямованості та 12 питань - шкала правдивості.

Результати дослідження рівня сформованості політичної спрямованості курсантів Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів) показали, в основному, переважання підданського та партисипативного видів політичної спрямованості курсантів.

Політична грамотність. Традиційно під словом грамотний або письменний мають на увазі людину, що вміє читати, писати, або тільки читати будь-якою мовою [200, с. 475]

Щодо того, кого вважають грамотним, то грамотною називають людину, яка підготовлена до подальшого збагачення і розвитку свого освітнього потенціалу. Грамотність забезпечує людині певні стартові можливості. Педагогічна характеристика грамотності – доступність оволодіння нею для всіх і кожного, за винятком невинуватених випадків патології у фізичному і психічному розвитку людини. Слід зазначити, що грамотність і освіченість – категорії однорядкові у структурному відношенні, але зовсім не тотожні. Очевидними є відмінності, перш за все, стосуються кількісного характеру: в обсязі, широті й глибині відповідних знань, умінь, навиків, способів творчої діяльності, світоглядних і поведінкових характеристик. Також науковцями відмічено, що хоча освіченість – це грамотність, доведена до суспільного і особистісного максимуму, яка передбачає наявність досить широкого

кругозору з різних життєвих питань людини та суспільства, але разом з тим освіченість характеризує певна вибірковість щодо глибини проникнення і розуміння тих чи інших питань [95, с. 34-35].

Політична грамотність потрібна не лише професійним політикам, державним керівникам, але й загальній масі людей. Вона є джерелом гуманізації, окультурення людей, громадянськості, забезпечує повагу до держави, особистості. Якби не видавалися нині складні шляхи до формування громадянського суспільства, політику ніяким чином не можна відокремлювати від соціальної природи людини, соціальної етики. Її не варто ототожнювати лише з боротьбою за владу, інтереси, привілеї, права, адже вона є однією з найважливіших сфер, де формуються суспільні ідеали [161].

Отже, політичну грамотність можна визначити як одну із складових професійної підготовки майбутніх офіцерів, що характеризує ступінь оволодіння курсантами знаннями про різноманітні аспекти професійної діяльності, про форми та методи формування політичної культури.

Зміст політичної грамотності майбутнього офіцера включає в себе політичні знання та уміння, уявлення, політичні цінності та орієнтації.

Політичні знання – це сформовані на цьому ґрунті типові політичні уміння та уявлення про різні аспекти політичного життя суспільства та її окремі інститути; про політичний режим, механізми влади й управління; про прийняття рішень і їх реалізацію, про носіїв владних повноважень; про власне місце в політичному житті; про компетентність владних осіб та ефективність їхньої політичної діяльності тощо.

Політичні знання та уявлення, як і політична свідомість у цілому, функціонують на двох рівнях: буденному та теоретичному.

Буденна політична свідомість представлена як сукупність ідей, уявлень та знань, які виникають безпосередньо з буденної практики чи іншого класу, соціальної верстви або групи людей чи окремих індивідів [119, с.87]. Науковці-політологи зазначають, що на буденному рівні політична свідомість

відображає досить поверхнево процеси й відносини, не аналізуючи їхніх сутнісних характеристик. Але, вони зазначають, не слід нехтувати цим рівнем, адже він проявляється в нашому житті як «здоровий глузд», «народна мудрість», має певну пізнавальну цінність, може бути одним із джерел теоретичної та ідеологічної свідомості.

Соціально-психологічні риси буденної політичної свідомості представлені такими характеристиками:

- соціальні почуття;
- настрої;
- емоції;
- імпульсивність;
- гострота сприйняття політичних процесів, подій та рішень.

Науковці доводять той факт, що теоретична свідомість є стрижнем політичної ідеології. Політична ідеологія – це систематизоване, цілісне, концептуальне відображення засадних інтересів певного класу, верств, груп, індивідів, інтересів, які пов'язані з боротьбою за владу, її реалізацією та захистом з метою забезпечення цих інтересів.

У своїй структурі політична ідеологія включає такі компоненти: політичні (наукові) знання, що можуть відігравати суттєву роль у соціальній практиці, а також визначати стан політичної свідомості.

До політичних знань відносять: знання про існуючі політичні відносини в країні, про події і явища; знання про сутність, структуру і функції органів державної влади, політичних партій, суспільних організацій; знання про норми, принципи, ідеї; знання про конституцію держави, чинні норми права (законів), правового статусу громадянина, програмних положень основних політичних партій; знання про форми та способи участі громадян в управлінні державою і суспільством в цілому, у вирішенні наявних політичних проблем; знання про порядок погодження суспільних, державних, колективних та особистих інтересів; знання про зовнішню політику держави та міжнародних

відносин, розуміння тісного взаємозв'язку внутрішньої та зовнішньої політики, проблем безпеки країни тощо [134].

Політичними цінностями та орієнтаціями є такі політичні знання й уявлення, які надають значущості, сенсу вчинкам людини, орієнтують її дії в політичному житті. До політичних цінностей належать: демократія, політична свобода, соціальна справедливість, політичні права людини та їх гарантії. Також політичні цінності можуть розглядатися як політичний ідеал.

Ф. Семенченко зазначає, що політичні цінності є складовими цінностями певного соціуму, і мають соціальний характер. Від виокремлює такі види політичних цінностей як:

- ціннісні уявлення про зв'язок між людьми, який ґрунтується на глибокого вкоріненій потребі у групових зв'язках;
- зв'язок між людьми обумовлює виникнення уявлень про відповідні їм політичні відносини (майбутні та існуючі на даному етапі);
- уявленні про типи політичних інститутів сприяють реалізації поставлених цілей;
- ідеї політичних інститутів встановлюють каталог політичних благ і предмет бажання суб'єкта, які можуть бути досягнуті завдяки функціонуванню існуючих інститутів [166, с. 54].

У політологічному енциклопедичному словнику зазначено, що політичні цінності – це об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси, які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності. Політичні цінності є невід'ємною частиною політичної культури суспільства і віддзеркалюються в політичній свідомості людей [140].

Дослідник М. Фурманюк справедливо вважає, що система політичних цінностей утворює у суспільстві стрижень політичної культури, який має зворотний вплив на соціальні інтереси і потреби, виступає найважливішим мотиватором політичної поведінки соціальних спільностей, лідерів, еліт. У

сучасному політичному житті України можна виділити такі політичні цінності, що поділяються більшістю громадян країни: цінності загальнолюдського характеру – мир і злагода в суспільстві; чесна праця і добробут; соціальна справедливість, людська і національна гідність; права і свободи громадянина, соціальна і правова захищеність людини; громадянська відповідальність і законність; демократична державність і національний патріотизм, тобто світоглядні ідеали і моральні норми, що відображають досвід усього людства і є спільними для всіх людей, незалежно від будь-яких відмінностей [188, с. 273].

Отже, політичні цінності виконують роль орієнтирів у нашому житті та в світі політики. Їх зміст розкривається через найвищі принципи, які сприяють злагоді в суспільстві чи різних соціально-політичних групах.

Політична готовність розкривається через політичну свідомість, політичну спрямованість, політичну поведінку.

Політична свідомість – це духовне утворення, що охоплює політичні ідеї, погляди, уявлення, традиції, соціально-політичні почуття народу, які відображають найбільш істотні економічні, соціальні, політичні та духовні інтереси людей, що мають бути реалізовані через інститути політичної системи.

Політична поведінка – це участь у політичному житті, політична діяльність; це практична взаємодія людини з політичним середовищем, яке виражається в тій чи іншій формі політичної участі. Вона обумовлена, з одного боку, політичною свідомістю, а з іншого – рівнем політичного розвитку суспільства в цілому. Політична поведінка людей проявляється в їхній політичній діяльності і в остаточному підсумку виявляє рівень їх політичної культури на практиці.

Стаття 21 Загальної декларації прав людини наголошує, що кожна людина має право брати участь в управлінні власною країною, безпосередньо або через вільно обраних представників, що кожна людина має право рівного доступу до державної служби у власній країні, що основою влади уряду

повинна бути воля народу, і що ця воля повинна виявлятися в періодичних та нефальсифікованих виборах, які повинні проводитися при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [63, с. 224]. Відповідні положення містяться в Конституції та інших законодавчих актах України. Отже, проблема забезпечення повноцінної участі громадян у політичному житті знаходиться у центрі уваги міжнародної спільноти і закріплюється відповідними нормативно-правовими актами.

Дослідник В. Климончук зазначає, що попри наявність в Україні інституційних механізмів для участі громадян у формуванні політики та прийнятті рішень, рівень політичної та громадської активності населення залишається низьким: у громадсько-політичних заходах бере участь менш, ніж 20 % громадян. За останні роки рівень громадсько-політичної участі суттєво знизився. Так, кількість громадян, які брали участь у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3 % у 2006 р. до 17,6 % у 2011 р.) [80, с.77].

Рівень членства у громадських та політичних організаціях і рухах знизився майже на 4 % і став найнижчим за всі роки незалежності. Зокрема, кількість членів політичних партій скоротилася втричі (з 4,6 % у 2006 р. до 1,4 % у 2011р.), громадських організацій – на 0,2 % (з 0,9 % у 2006 р. до 0,7 % у 2011 р.) [181, с. 22].

В. Климончук зауважує з цього приводу, що якщо показники рівня партійності в Україні є близькими до середньоєвропейських, то рівень залучення населення України до діяльності громадських організацій або об'єднань є одним з найнижчих у Європі [80, с. 77].

Науковець О. Каретна справедливо вважає, що значну роль у політичному житті відіграє молодь як найбільш мобільна соціальна група, що схильна до інновацій. У політичній сфері саме вона здійснює значну підтримку новообраного політичного курсу, сприймаючи західні демократичні цінності з

урахуванням власних національно унікальних традицій, виступаючи не лише об'єктом, але й активним суб'єктом нової політики [72, с. 208-217].

Сучасний дослідник Ю. Терещенко виокремлює такі якості української молоді: економічна незалежність, ініціативність, активність, самостійна творчість, пов'язана з організацією нової справи і постійною кількістю можливостей докласти власні зусилля; зацікавленість в особистій приналежності до політичних свобод, розвиненість правової і моральної відповідальності; рельєфно оформлена світоглядно-екологічна орієнтація; національно зорієнтована свідомість, для якої рідна мова і культура народу є засобом національної само ідентифікації [72].

Дослідник І. Білоус наголошує, що зараз ідейно-політична зрілість свідомості та культури молоді, а, насамперед, студентської молоді, перебуває на суперечливому етапі становлення, формування нових політико-ціннісних орієнтирів, переконань і соціально-політичних почуттів, установок на вироблення політичної компетентності, а також розуміння того, що розвиток усіх сфер життя України рухається в неправильному напрямку. Відбувається переоцінка суспільних та культурних цінностей громадянами. На першому плані, як і раніше, найбільшими цінностями виступають демократія та суверенітет. Проте низка чинників сформували негативне ставлення до державно-владних структур та громадсько-політичних організацій. Серед них: невдоволеність громадян України умовами свого життя, майнове розшарування суспільства, нестабільна економіко-політична ситуація в державі, низький рівень політичної культури молоді тощо [23, с. 32].

Аналіз сучасного стану політичної активності молоді, зазначає Л. Сокурянська, суттєво ускладнюється тим, що є значна кількість тлумачень терміна «політична активність», більшість з яких, до того ж, є дуже розмитими. Ці тлумачення відображають еволюцію від спеціальних до більш загальних уявлень про досліджуване явище. Нині в політологічних, соціологічних та соціально-психологічних дослідженнях поряд з дефініцією «політична

активність» широко використовуються такі поняття, як «політична поведінка», «політична діяльність», «політична участь», «включеність у політичний процес» тощо. Це свідчить, що сам феномен активності є складним і багатограним.

Серед усього розмаїття визначень можна побачити: одні автори наголошують на світоглядно-ціннісній, а інші – і їх помітна більшість – на діяльнісній, поведінковій стороні політичної активності. Так, С. Рощин вважає, що політичну активність можна розуміти як прояв інтересу до політичного життя суспільства або як участь у ньому в тих чи інших формах. Він зазначає, що головною умовою прояву і в першому і в другому випадку є відповідна потреба особистості [175, с. 284; 72, с. 213].

За статистичними даними стосовно дослідження ступеня зацікавленості молоді у політичному житті країни, то сучасний вияв активності не можна назвати реальною політичною участю або справжньою активністю, бо він не здійснює перетворюючого впливу на політичну дійсність, проте засвідчує особисту політичну зацікавленість і приналежність, яка має пасивно-споглядальний характер. Показовими є результати дослідження питання про джерела політичної інформації молоді. Найбільшим успіхом користуються телебачення (78 %), радіо (37 %), преса (29 %), 42 % опитаних задоволені обсягом інформації, яку отримують, 35 % – не задоволені, 49 % респондентів не довіряють інформації, отриманій із ЗМІ, довіряють без заперечень лише 29 %.

Дані підтверджують, що студентство усвідомлює існування в умовах ринкової економіки комерційних та підконтрольних ЗМІ, зміст та завдання поданої інформації в яких цілком залежить від волі та інтересів комерційних і владних структур. Існує протиріччя між ставленням молоді до соціалізованого буття і реальною політичною поведінкою.

Так, відповідаючи на питання чи хотіли б молоді люди брати участь в політичному житті країни 40 % відповідає позитивно, хоч і не дуже розуміючи

і уявляючи собі форми такої участі. Наприклад, 18 % хотіли б бути депутатами, при цьому лише 8 % готові працювати в політичних організаціях (партіях), що за умов функціонування мажоритарно-пропорційної виборчої системи дуже складно. Тобто, існує значний потенціал піднесення ролі молоді в політичному реформуванні суспільства через впливи на зміст та рівень процесу її соціалізації. І все ж ці показники свідчать про те, що, хоча лібералізм є найбільш поширеною ідеологією, молодь за своїми ідеологічними орієнтаціями є досить різнобарвною. Характерною особливістю політичної свідомості сучасної молоді є поліцентризм ідеологічних орієнтацій. При цьому значна частина є прихильниками достатньо радикальних ідеологій [72, с. 215-217].

Отже, спостерігається досить суперечлива ситуація. З одного боку, високий інтерес до політичних подій та явищ у суспільстві, висока електоральна активність. З іншого – дуже низькі показники реальної політичної участі та представленості політичного ціннісного рівня в структурі свідомості сучасної молоді.

Характерною особливістю сучасної політичної свідомості молоді є поліцентризм її політичних уподобань. Загалом нинішній рівень політичної свідомості української молоді є ще досить низьким, що негативно позначається і на рівні її політичної активності. Рівні політичної активності та свідомості не завжди збігаються. Молодь може бути політично пасивною не тому, що вона є політично несвідомою, а тому що не підтримує ту чи іншу форму політичного правління, той політичний курс, який не задовольняє її специфічні потреби та інтереси.

Політична компетентність. Словник іншомовних слів трактує компетентність як коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід; це ступінь кваліфікації працівника, яка дозволяє успішно вирішувати завдання, що стоять перед ним [114, с. 282; 169].

У педагогічній науці під компетентністю розуміють інтегровану характеристику якостей особистості, результат її підготовки до виконання професійної діяльності, що виражається в готовності до здійснення тієї чи іншої діяльності в конкретних професійних ситуаціях [187, с. 34-41]

Як цінність політичної культури, відзначає С. Кострюков, є компетентність і відповідальність. Компетентність громадянина – це його знання про те, які існують способи відстоювання прав, свобод, захисту власних інтересів, це та цінність, яка забезпечує життєздатність і стійкість демократичного ладу. Готовність і бажання діяти передбачають відповідальність: усвідомлення того, що «дорослий стан» (а демократія орієнтує людину на те, що вона мусить долати інфантильність, споживацьку налаштованість, надії на патерналізм і опіку) – це обов’язок повною мірою відповідати за прийняті рішення і вчинені дії [91, с. 84].

Політична компетентність – це здатність особистості розуміти соціально-політичні процеси та здійснювати на них вплив, володіння комплексом ґрунтовних політичних знань, нагромадженого політичного досвіду, політичними технологіями, умінням їх застосовувати на практиці в політичному житті суспільства; компетенція в політичній сфері (наявність у людини внутрішньої мотивації, здібностей і відповідної кваліфікації для діяльності в політичній системі), авторитетна думка особистості в політичних відносинах; специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної політичної дії в конкретній політичній ситуації.

Політична компетенція для військових постає актуальним завданням. Воєнно-політологічні знання допоможуть курсантам зрозуміти місце і роль воєнної організації в політичній системі, її функції, сформують розвинену військово-політичну культуру майбутніх офіцерів, підвищать соціальний статус і престиж військової служби, сприятимуть вихованню патріотизму [97, с. 226-231; 157].

Питання політичної компетентності серед курсантів вищих військових закладів має посідати одне з головних місць у вихованні майбутніх офіцерів, важливо, щоб курсанти вміли не тільки виконувати бойові завдання, а й самостійно могли спрогнозувати будь-яку політичну подію/ситуацію, які відбуваються в Україні та світі.

Нині гостро постає питання проведення ефективної воєнної політики як головного складника національної безпеки. Політична компетенція не повинна базуватися лише на теоретичних засадах, а, насамперед, одним із головних завдань її практичної реалізації має бути прогноз тенденцій у розвитку сучасної армії, аналіз військово-політичної ситуації в світі та навколо кордонів держави, оцінка можливих загроз тощо. Останнім часом відбувається осмислення стратегії національної воєнної політики.

З урахуванням особливостей професійної діяльності майбутніх офіцерів та вимог до їх професійних якостей, які визначені в нормативно-правових документах і які регламентують їх діяльність, нами було визначено такі види політичної компетентності:

а) функціонально-професійна політична компетентність, яка має на меті уміння застосовувати набуті політичні знання при виконанні професійних завдань;

б) інтелектуальна політична компетентність, яка виражається в умінні орієнтуватися у вирії політичних подій, які мають місце в суспільстві, у здатності аналітично мислити, аналізувати та робити висновки, відстоювати свої політичні переконання;

в) ситуативна політична компетентність представлена умінням швидко реагувати на різні політичні ситуації та діяти відповідно нормам професійної поведінки;

г) соціальна політична компетентність, яка сприяє розвитку уміння встановлювати ділову комунікацію, підтримувати відносини, уміти

переконувати, сприймати та інтерпретувати думки та погляди інших людей, висловлювати своє ставлення до них та їх поглядів.

Отже, політичну компетентність ми будемо трактувати як таку складову у формуванні політичної культури майбутніх офіцерів, яка характеризує готовність майбутнього офіцера виконувати професійні завдання на основі сформованого політичного досвіду та політичних переконань через політичну поінформованість, політичну соціалізованість, свободолюбство, демократичність.

Політичний досвід. У Вільній енциклопедії зазначено, що досвід – це відображення в людській свідомості законів об'єктивного світу і суспільної практики, одержане в результаті активного практичного пізнання; сукупність практично засвоєних знань, навичок, знання життя, засноване на пережитому, випробуваному; це перш за все сукупність всього того, що відбувається з людиною в її житті (реальність) і що вона усвідомлює; людина може мати досвід про саму себе, про свої здібності, про свої чесноти і вади, людина також може мати досвід і про думки, ідеї, знання (внутрішній досвід) [59].

У «Короткому словнику політологічних термінів» подається таке визначення: «Досвід політичний (political experience) – узагальнені результати, висновки, уроки, отримані з минулої і дійсної практики політичної діяльності різних суб'єктів політики, що діють як на внутрішній, так і на світовій арені. Узагальнення досвіду – одна з важливих функцій політики, здійснення якої вимагає глибоких знань історії політичної думки, політології, кратології, соціології й інших наукових дисциплін. Досвід політичний – позитивний чи негативний, результативний, ефективний чи безрезультатний, марний, глобальний, світовий чи місцевий, помилковий – стимулює пошук нових політичних рішень і орієнтирів, нових прогнозів, форм і методів політичної і владної діяльності» [60].

Особливості політичного досвіду розглядають у своїх наукових працях О. Бабкіна, О. Григор, О. Коробанова, Н. Ларіна та ін. [7].

Політичний досвід є основою розвитку політичної культури. Він фіксує історію розвитку політичних відносин у різних формах: історичних, літературних, наукових пам'ятках, політичних традиціях, звичаях. Цей досвід в більшій або меншій мірі засвоюється людьми в процесі їх політичної соціалізації. На основі історичного досвіду багатьох поколінь формується політична свідомість людей, соціальна пам'ять суспільства, затверджуються політичні орієнтири і зразки політичної поведінки.

Політичні переконання. Із довідкової літератури ми дізнаємося, що переконання – це вірування без жодного відтінку сумніву, але часто з емоційним забарвленням; встановлена думка, прийняте вірування. Як об'єкт, переконання – доктрина чи твердження, в яке хтось твердо вірить. Виділяють такі різновиди переконання як спонтанні. Наука переконання – процес чи майстерність впливу, чи шукання впливу на думки та вчинки особи, шляхом міркування чи розумового звернення, хоча здебільшого ефективність залежить від нераціональних факторів. Також при вживанні цього поняття, застосовують термін «маніпуляція». Маніпуляція – це провадження переконання до крайності, де одна сторона має вигоду за рахунок другої.

Аристотель сказав, що «риторика є мистецтвом відкриття, у конкретному випадку, доступних методів переконання» та розрізняв три види переконання:

- 1) логічний спосіб переконання;
- 2) емоційний спосіб переконання;
- 3) етичний спосіб переконання [131].

Політичні переконання виникають на основі політичних знань і цінностей як сукупність уявлень, що характеризують політичний ідеал особистості.

З урахуванням можливостей політичної системи у людей формуються політичні орієнтації та установки, які в сукупності складають другий компонент політичної свідомості – емоційно-психологічний. Ці орієнтації і установки спрямовані на форми участі громадян в політичному житті

суспільства. Сюди також входять ставлення до певних політичних діячів (політичні рейтинги) і ставлення особистості до самої себе як учасника політичних процесів. На основі своїх уявлень про політичне життя людина формує орієнтацію на певні напрями політичної поведінки.

Отже, політична культура майбутніх офіцерів як складова їх професійної підготовки – це інтегральна властивість особистості, що містить систему знань про політичні аспекти професійної діяльності офіцера Збройних Сил України, правила професійної комунікації, політичну поведінку й політичні дії.

У структурі політичної культури майбутніх офіцерів ми виокремлюємо такі компоненти як: політична спрямованість, політична грамотність (знання та уміння), політична готовність (політична свідомість, політична поведінка) та політична компетентність (політичний досвід, політичні переконання). Зміст політичної культури майбутніх офіцерів розкривається через логічно структуровану систему наукових знань, яка є формотвірним чинником їхньої загальної культури.

1.3. Наукові підходи до формування політичної культури майбутніх офіцерів

Проблеми політичної культури та умови її формування завжди перебували в колі актуальних наукових інтересів світової політичної думки, про що свідчать численні наукові праці. Феномен політичної культури також постійно знаходиться в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Загалом визначення політичної культури науковці поділяють на чотири групи:

- 1) психологічні визначення (політична культура відповідно до них розглядається як сукупність орієнтацій на політичні об'єкти);
- 2) соціетальні визначення (політична культура розглядається як своєрідний індикатор рівня політичного розвитку, особливостей

функціональних та формально-юридичних рис політичних систем, віддзеркалення особливостей ментальності, індивідуального і суспільного досвіду, способу семантичного конструювання політичних комунікацій);

3) когнітивні визначення (політична культура розуміється як сукупність базисних уявлень про суспільство і зосереджується на аналізі її соціоінтегративних механізмів); 4) евристичні визначення (політична культура розглядається як гіпотетичний конструкт, створений з аналітичною метою) [179, с. 152-153].

Різноманітність поглядів щодо змісту та структури політичної культури зумовлено великою кількістю наукових підходів.

Підхід – це ракурс дослідження, вихідна позиція, з якої дослідження починається і яка визначає його спрямованість щодо мети; це сучасна наукова думка, яка вивчає та висвітлює різні наукові підходи і на їх основі створює нові.

Щодо наукових підходів з формування у майбутніх фахівців політичної культури О. Рудакевич зазначає, що комплексну типологію підходів до дослідження і трактування політичної культури можна виокремити за такими критеріями: а) онтологічний статус політико-культурного феномена: суб'єктивістський, об'єктивістський, універсальний; б) методологічний підхід: індивідуалістичний, соціетальний, комплексний. Соціетальне трактування може бути соціоструктурним, націєцентричним чи загальнолюдським (загальноцивілізаційним); в) спосіб розкриття змісту й структури політичної культури: антропологічний, аксіологічний, діяльний, когнітивний, психологічний, інформаційно-семіотичний, інтерпретаційний, інституційний та ін. [163, с. 52].

Наукові підходи, які застосовують у своїх наукових розвідках вчені-політологи щодо дослідження змісту політичної культури та її трактування, представлено в табл. 1.2

Таблиця 1.2

Наукові підходи вчених-політологів щодо трактування та дослідження поняття «політична культура»

Наукові підходи	Представники
соцієтальний, етносоціологічний, історичний	О. Рудакевич [163, с. 56; с. 80-81]
інтегративний	В. Нікітенко [119, с. 86-87]
системний, інституціональний, біхевіоральний, структурно- функціональний, синергетичний	О. Новакова [120, с. 8]
системний	Т. Парсонс та Д. Істон
нормативний, структурний, біхевіористський	Д. Ептер та Ч. Ендрейн [120, с. 24]
соціокультурний	О. Ахієзер, В. Біблер, М. Каган, М. Лапін, П. Сорокин, В. Стьопін, Б. Єрасов, В. Фофанов, Н. Черниш, О. Воловодова, С. Бабенко, О. Ровенчак, Н. Селютіна [165, с. 1-2]; Л. Іонін [67, с. 16]; М. Лапін [101, с. 4-5]; Ю. Резнік [155, с. 305-306]
бінарний	О. Рудакевич [163, с. 64-67]
цивілізаційний, кроскультурний, філософський та біхевіористський	А. Зуйковська [66, с. 23-24]

Продовж. табл. 1.2

біогеодетерміністський	І. Кресіна, М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Янів [92, с. 19]
антропологічний	К. Герц [205, с. 312]; Д. Керцер [128, с. 313]; С. Велч [212]
психологічний, символічний	В. Пасісниченко та І. Пасісниченко [128, с. 108-109]; Р. Інглхарт [206, с. 55; 207]; Д. Лейтін [210; 209]; Дж. Томпсон [211]

Розглянемо деякі з них. Про застосування **соцієтального підходу** веде мову у своїй монографії О. Рудакевич. Він зазначає, що цей підхід має перевагу в тому сенсі, що дає змогу оцінити націю та інші політичні суб'єкти з точки зору рівня політичного розвитку, практичного досвіду, здатності вирішувати актуальні питання свого буття. Недоліками є: 1) «оцінне» визначення політичної культури в дослідницькій практиці полягає насамперед у тому, що зміст даного підходу базується на суб'єктивній позиції (оцінці) науковця або офіційного чинника, який панує в суспільстві; 2) «оцінне» визначення політичної культури може привести до протиставлення народів у випадку використання щодо них епітетів «висока» чи «низька» культура, «розвиненість» чи «відсталість» тощо [163, с. 56].

Як стверджує науковець, властива цьому підходу дослідницька проблема полягає в тому, щоб ідентифікувати ті елементи, які виконують роль своєрідного «коду» або «матриці» політичного процесу. У зв'язку з цим необхідно визначити, чи є політична культура та її складові окремим, самостійним компонентом політичної системи (поруч із політичною владою, політичними інститутами, політичною свідомістю й політичними відносинами), чи політико-культурні елементи «розсіяні» або «розчинені» в «тканині» цих утворень, є їхніми невід'ємними складовими, які одночасно виконують політико-культурні функції [163, с. 57].

В. Нікітенко вважає, що більш прийнятним до політичної культури є **інтегративний підхід** (або «інтегративний тип політичної культури»), який об'єднує загальнолюдське і класове в єдину систему і характеризується наявністю консенсусу щодо важливих суспільних питань, а також довірою між суб'єктами політичного процесу, превалюванням конвенціональних форм політичної поведінки. Звичайно, кожен елемент політичної культури виконує свою функцію і здійснює постійний вплив на інші елементи системи.

Дослідниця зазначає, що низка дослідників пропонують виокремити три структурні рівні у політичній культурі: політичну свідомість, політичну поведінку та інституційне забезпечення. Одним із базових компонентів політичної культури є політичні знання. На основі накопиченої суми знань про політичну сферу людина і суспільство виробляють відповідну політичну поведінку, яка відображає уявлення суб'єктів суспільного процесу про ідеальне та належне, а також про необхідне і дійсне. У свою чергу наявні політичні знання є підґрунтям для певного типу політичної свідомості, носіями якої є особистість, суспільна група, суспільство в цілому [119, с. 86-87].

О. Новакова, вивчаючи політичний процес через його сутність, зміст та сучасні тенденції, визначає такі наукові підходи як: системний, інституціональний, біхевіоральний, структурно-функціональний, синергетичний. Щодо **системного підходу**, то вона зазначає, що дослідження політичного процесу відповідно цього наукового підходу в західній політології пов'язані з працями Т. Парсонса та Д. Істона. Вони виділяли чотири фази політичного процесу: 1) вхід – вплив зовнішнього середовища на політичну систему у формі її підтримки та висування вимог до неї; 2) конверсія – перетворення вимог у рішення; 3) вихід – реакція політичної системи у вигляді рішень та дій; 4) зворотній зв'язок – повернення до рівноваги. Така модель циклічного функціонування політичного процесу була надзвичайно

популярною і лише у другій половині XX століття почала поступатися більш сучасним підходам [120, с. 8].

Відомі політологи Д. Ептер та Ч. Ендрейн в праці «Порівняння правлінь: розвиток нових націй» запропонували три підходи до вивчення політології: 1. Нормативний підхід. Прибічники цього підходу розглядають норми у вигляді прав та обов'язків, зорієнтованих на декларовані цінності. Нормативні аналітики використовують в якості одиниці аналізу все суспільство і вважають, що зміни в ньому є наслідком діалектичного конфлікту між протилежними цінностями та ідеями. 2. Структурний підхід. Його прибічники розглядають п'ять основних об'єктів дослідження: правові та офіційні інститути; неоінституціональні структури – громадянські організації та політичні партії; групи – офіційні – партії, церква, армія, неофіційні – профспілки, організації фермерів; структури та функції, що складають взаємопов'язану систему; структури у вигляді соціальних груп та класів. Головна мета – створення та підтримка стабільності політичної системи. 3. Біхевіористський підхід. Тут головна увага приділяється проблемі навчання та соціалізації, мотивації, сприйняттю та відношенню до влади. Об'єкт аналізу – індивід або невелика група [120, с. 24].

Останнім часом, як зазначає Н. Селютіна, увага більшості науковців зосереджена на соціогуманітарному (соціокультурному) підході. **Соціокультурний підхід** має з'єднувати, з одного боку, можливості інституціонального аналізу, а з іншого – засоби «глибинного» аналізу [165, с. 1].

За визначенням Л. Іоніна, соціокультурний підхід – це не стільки особлива наукова дисципліна, «скільки напрямок теоретичного дослідження, що застосовує методологію і аналітичний апарат культурної антропології, соціології та філософії культури і ставить своєю метою виявлення та аналіз закономірностей соціокультурних змін» [67, с. 16].

У загальних визначеннях науковців визнана продуктивність для соціокультурного підходу (який було започатковано П. Сорокіним і розроблявся у працях М. Вебера) таких підходів як системно-діяльнісний, суспільно-формаційний (К. Маркс), структурно-функціональний (Т. Парсонс, Р. Мертон). У небагатьох спробах концептуалізації соціокультурного підходу констатується, що його методологічна розробка активно ведеться такими зарубіжними філософами, до яких відносять О. Ахієзера, В. Біблера, М. Кагана, М. Лапіна, В. Стьопіна, Б. Єрасова, В. Фофанова. Щодо напрацювань в межах соціокультурного підходу українських учених, то тут ми можемо назвати таких українських учених соціологів, як Н. Черниш, О. Воловодова, С. Бабенко, О. Ровенчак та ін. [165, с. 1-2].

Одним з перших спробував розробити концепцію соціокультурного підходу був О. Ахієзер. На його думку, соціокультурна теорія і методологія дослідження людини і суспільства націлюють пізнання на перехід між соціальними відносинами і культурою, їх взаємопроникнення. Специфіка соціокультурної методології, за О. Ахієзером, полягає в тому, що предметом є не тільки культура, але й цілісна діяльність. Зміни насамперед у культурі, у відповідних культурних програмах змінюють зміст діяльності [6, с. 29–36].

Соціокультурний підхід передбачає аналіз функцій і структур. Продовжуючи ідеї Вебера, П. Сорокін називав соціокультурними такі феномени, що належать до над органічних явищ, які, по-перше, є проявами різних форм свідомості, а не результатами інстинктів, а по-друге, «перебувають виключно у сфері взаємодіючих людей і продуктів їх взаємодії» [177, с. 218].

М. Лапін у своїх наукових розробках не протиставляє соціокультурний підхід іншим підходам, а навпаки, акцентує увагу на те, що він доповнює їх. Він пов'язує цивілізаційний і формаційний підходи в єдине ціле. Якщо цивілізаційний підхід як найбільш масштабний охоплює стійкі компоненти людської історії (антропологічні, етнічні, культурні), а формаційний підхід

концентрує увагу на більш мінливих (соціальних, особистісних) структурах, то соціокультурний підхід з'ясовує співвідношення стійкого і мінливого (особистості та суспільства, культури і соціальності). Разом з тим, визначає науковець, соціокультурний підхід досить сумісний зі структурно-функціональним підходом. На відміну від структурного функціоналізму, соціокультурний підхід не має принципових утруднень з урахуванням і інтерпретацією змін досліджуваних об'єктів [101, с. 4–5].

Ю. Резнік в зміст соціокультурного підходу вміщує взаємозв'язок трьох аспектів соціального пізнання (соціально-філософського, соціологічного і антропологічного). Згідно цього, і в методології соціокультурного аналізу виокремлюють три його рівні: загальнотеоретичний, соціально-науковий і конкретно-емпіричний [155, с. 305–306].

Виходячи з ідей **бінарного підходу** в трактуванні політичної культури, то мова йде про те, що національна політична культура завжди має ідеальне формалізоване вираження в цінностях, задекларованих у конституції країни, інших правових та політичних документах, та функціонує в реальному житті як політичні орієнтації й моделі поведінки, які притаманні громадянам [163, с. 64-67].

А. Зуйковська досліджуючи простір політичної культури розглядає сучасні підходи до політичної культури суспільства. Так вона зазначає, що застосовуючи цивілізаційний підхід, пропонується кроскультурний аналіз суспільств Заходу і Сходу, що дозволяє автору порівнювати різні типи суспільств. Синтезуючи цивілізаційний, філософський та біхевіористський підходи, дослідниця доходить висновку, що політична культура відображує принципи розвитку політичного життя суспільства, а її сутність виражена у формах та комбінаціях культурної раціональності. Окрема увага приділяється політичній мові, політичній комунікації та релігії [66, с. 23-24].

Дослідження етнонаціональних феноменів розкривається за допомогою так званого **біогеодетерміністського підходу**, який обґрунтувала І. Кресіна.

Вона веде мову про те, що важливе методологічне значення для дослідження національної політичної культури має також врахування подвійної – біосоціальної природи етнічних груп і націй. Ця ідея є основою так званого підходу до дослідження етнонаціональних феноменів [92, с. 19].

Також І. Кресіна відзначає, що в Україні давно назріла потреба в модернізації моделі етнонаціональної політики, правова база якої була сформована майже 20 років тому. Протягом 2010–2011 рр. держава задекларувала готовність до оновлення чинної моделі етнонаціональної політики. Від того, наскільки ефективним буде цей процес, чи означатиме він удосконалення законодавчої бази шляхом наближення офіційної етнонаціональної політики до етнополітичних реалій, залежить майбутній гармонійний розвиток суспільства в міжетнічному мирі та злагоді [92, с. 54].

Складові біогеодетерміністського підходу активно використовували М. Костомаров, О. Кульчицький, В. Янів та інші науковці, які досліджували народну вдачу, характер та ментальні риси українців. Його застосування для дослідження національної політичної культури дає змогу з'ясувати вплив біогеогенних чинників на політичні уявлення, прагнення та поведінку народів. Використання біогеодетерміністського методу, з одного боку, звертає увагу дослідників на відповідні детермінанти та вияви політичної та інших складових національної культури, а з іншого – застерігає від перебільшення біологічних, геокліматичних та екологічних чинників, їхню абсолютизацію при поясненні етнополітичних процесів [163, с. 79].

Що стосується **антропологічного підходу**, то на наш погляд, цікавими є спроби дослідників політичної культури подолати різноманітні концептуальні проблеми шляхом застосування теоретичних основ антропологічної концепції культури К. Гірца. Так, К. Гірц, розуміючи культуру як системи символів та структур за допомогою яких люди надають смисл своєму існуванню, вважав, що політика є однією з принципових арен, на якій відбувається публічне розгортання таких структур [205, с. 312].

Під впливом антропологічного бачення культури як системи символів сформувався більш радикальний напрям ревізії поняття політичної культури, покликаний подолати монополію її редукції до психологічних показників та методів проведення соціологічних опитувань. Цей підхід дістає різні назви – антропологічного, герменевтичного, семіотичного, інтерпретаційного тощо – але його представників, за оцінкою С. Велча, поєднує акцент на символічній інтерпретації політики і політичної культури [212].

Остання в межах даного підходу розуміється як система «ресурсів» – образів, символів, міфів та традицій, що надають смисл поведінці групи. Д. Керцер проголошує, що політика у своїй основі є «символічною креативністю», що також пов'язана з ритуалом, дискурсом та значним впливом емоційного фактору. Останній стимулює процес ідентифікації себе з певними міфами, символами та ритуалами. Вся історія для нього є наслідок подвійного процесу міфологізації та ритуалізації [128, с. 113].

Наступним для розгляду є **етносоціологічний підхід**. На думку багатьох учених, він певним чином протистоїть соціологічному, який схильний недооцінювати етнічні чинники, а також етнологічному, який не звертає належної уваги на загальносоціологічні закономірності. Поєднуючи їхні позитивні можливості, етносоціологічний підхід дає змогу, по-перше, враховувати складну структуру соціуму, дію і взаємодію основних сфер суспільного життя, відмінності між спільнотами і суспільством, а по-друге, виявляти специфіку політичної культури основних суспільних страт: класів, професійних і демографічних груп тощо, тобто виявляти політичні субкультури. Важлива конструктивна роль у дослідженні національної політичної культури, зокрема специфіки її змістового і структурного аспектів, належить етноісторичному методу. Вона обумовлена, перш за все, тим, що етнічні спільноти, в т. ч. нації, – це історичні формації людей, які виникали і розвивались за певних історичних умов [163].

У дослідженні нації використовуються такі різновиди **історичного підходу**, як еволюційно-історичний та дифузійоністський (культурно-історичний) (І. Кресіна). Перший дає змогу визначити стадії розвитку та ступені зрілості національної культури, простежити історичні тенденції змін, передбачити виникнення нових культурних форм. Другий показує, що історичний прогрес значною мірою зумовлений «культурною дифузією» – просторовим переміщенням культурних цінностей. Її причинами і матеріальною основою були переселення народів, завоювання чужих територій, розвиток торгівлі, транспортних та інформаційно-комунікативних засобів, поширення релігійних віровчень, ідеологій, наукових знань та технологій, формування міжнародних організацій та багатонаціональних держав [163, с. 80-81].

Займаючись вивченням теоретичних основ політичної культури, В.Пасісниченко та І.Пасісниченко у своєму дослідженні підхід, який сповідували Г.Алмонд та С.Верба відроджуючи політичну культуру, визначають як **психологічний**. Вони відзначають, що при цьому політична культура розглядається через призму відношення індивіду до політичної системи і її складових, а також його відношення до свого місця у цій системі. Ці відношення поділяються на три види – когнітивні, афективні, оціночні – і, відповідно, репрезентують знання людини про політичну систему, почуття, пов'язані з нею, та судження про неї. Тому для Г.Алмонда й С.Верби політична культура – це «певний набір індивідуальних психологічних показників» [202, с.17-22].

Відповідно, рушійним фактором політичної культури у Г.Алмонда та С.Верби стає не теорія, а емпіричні дослідження та методика їх проведення, адже індивідуальні психологічні показники політичної культури можливо виявити лише шляхом соціологічних опитувань [128, с. 107-108].

Подібна логіка добре простежуються також у розвідках сучасних дослідників політичної культури, яка після чергового відродження у 1980-х

роках вже більш ґрунтовно посіла своє місце серед актуальних проблем соціальної теорії. Наприклад, Р. Інґлхарт має усі підстави, навіть з огляду на свої роботи, посилатися на значення зібраних ним та його колегами міжнаціональних емпіричних даних. Так само він зберігає відданість біхевіористській традиції, коли говорить про культуру як «суб'єктивний компонент у інструментарію, який суспільство використовує у стосунках з оточуючим середовищем» [206, с. 55].

На думку Л. Пасісниченко щодо поглядів Р. Інґлхарта, то складається враження, що для Р. Інґлхарта ці взаємозв'язки скоріше виглядають як аксіома, що взагалі не потребує доказів [128, с. 108-109].

Символічний підхід представлений працями Дж. Томпсона, який значну увагу у дослідженні приділяв символам, ставлячи, їх у центр свого розуміння культури та ідеології. Дослідник зазначав, що культура є інтегральним компонентом соціальної та політичної дії. На прикладі ролі засобів масової комунікації, що подібно до інтелектуалів виконують роль агентів культури, Дж. Томпсон фіксує загальний широкий процес продукування, обміну та споживання символів [211].

Зокрема, на прикладі робіт такого відомого прихильника символічного підходу до політичної культури як Д. Лейтін [210; 209], можна зробити висновок, що з одного боку К. Гірц надихнув соціальних теоретиків звернути увагу на культуру як систему символів, у якій дослідники можуть вбачати певні смисли. З іншого боку, одночасно успадковуються проблеми притаманні самій концепції культури К. Гірца.

Серед її головних недоліків називається бачення цих смислів як фіксованих і заданих наперед, що робить загальну систему іммобільною та блокує можливості для дій будь яких агентів. Слід також зазначити, що сам К. Гірц назвав завдання концептуалізації відносин між культурою та політикою зухвалим, адже, на його думку, «майже відсутній теоретичний апарат для його виконання» [205, с. 312]. Але як зазначає В. Пасісниченко у

своєму дослідженню, навряд чи ці побоювання К. Гірца та складності застосування його ідей, на які вже наштовхнулись сучасні дослідники, можуть зупинити цей теоретичний пошук в царині політичної культури та блукання по її концептуальним лабіринтам [128, с. 113-115].

Щодо застосування наукових підходів до формування політичної культури майбутніх офіцерів, варто зауважити, що з розвитком української державності до майбутніх фахівців висуваються більш високі професійні вимоги.

Як зазначає О. Бойко, професія «офіцер» є однією із найскладніших професій людського суспільства адже вимагає від її суб'єкта здатності з високою ефективністю вирішувати професійні завдання в бойових (екстремальних, особливих) умовах, які пов'язані з ризиком для життя, обмеженим часом на прийняття рішення, високим рівнем відповідальності як за свої дії, так і за дії підлеглих [24, с. 18]. Виходячи з цього твердження автор робить висновок, що ще складніша і найвідповідальніша місія з підготовки офіцерів в системі військової освіти.

Науковцем виокремлено два основних концептуальних методологічних напрями, що розроблені і обґрунтовані такими видатними військовими педагогами і психологами як Б. Бадмаєвим, О. Барабанщиковим, О. Давидовим, М. Дьяченко, В. Гуріним, Л. Кандибовичем, Є. Коротковим, С. Муциновим, В. Офіцеровим, С. С'єдіним ще в середині 80-х років XX ст. і здійснив їх подальший розвиток в Україні на початку 2000-х років В. Ягупов та ін.

1. Особистісно-орієнтований підхід – у навчанні і вихованні військовослужбовців строкової (контрактної) служби.
2. Суб'єктно-діяльнісний підхід – у навчанні і вихованні курсантів, слухачів ВВНЗ.

Однак, у сучасній системі професійної підготовки військових фахівців існує протиріччя між науковим обґрунтуванням, нормативним визначенням до підходів навчання і виховання військовослужбовців та сучасними вимогами щодо формування у них відповідних компетенцій у вищих військових

навальних закладів, місця і ролі у цьому процесі науково-педагогічного працівника, військового педагога [199].

Тому при підготовці майбутнього фахівця у навчально-виховному процесі застосовуються різноманітні наукові підходи. У табл. 1.3 нами виокремлено наукові підходи та їх представників, які на сьогодні широко застосовуються науково-педагогічним складом ВВНЗ в підготовці майбутніх фахівців.

Таблиця 1.3

Наукові підходи вчених-політологів щодо формування політичної культури у навчально-виховному процесі

Наукові підходи	Представники
культурологічний	А. Афанасьєв, Т. Валіахметова, Д. Глеба, О. Долженко, Т. Іванова, В. Калінін, Л. Маслак, В. Маслов, В. Міщенко, Г. Наседкіна, О. Телічкіна, О. Фостачук [109, с. 3]
компетентнісний	О. Барабаншиков, О. Безносьок, П. Городов, А. Желєзняк, Л. Карпова, О. Ковнір, М. Коробейніков, В. Лозова, М. Лукьянова, А. Маркова, Т. Мельниченко, Т. Мітіна, В. Огнєв, М. Нецадим, Г. П'янковський, Н. Феденко, В. Ягунов [77; 81]
діяльнісний	О. Бойко [24; с.16-19]; О. Лазарєв [100, с. 137]; І. Романюк [160, с. 7]; Ю. Павлов [128, с. 227-228]
аксіологічний	І. Зязюн, О. Захаренко, О. Киричук, А. Кирьякова, Є. Мамчур, М. Пентилюк, О. Савченко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська М. Ярмаченко та ін. [75; 108]
особистісний, особистісно-орієнтований	І. Бех, О. Горбатюк, Л. Клобукова, Л. Машкіна, К. Платонов, А. Хуторський [42; 65; 110; 130; 191]

Продовж. табл. 1.3

акмеологічний	О. Антонова, Г. Данилова [5, с. 20-22; 49, с. 3-17]
транзитологічний	О. Бабкіна, В. Горбатенко, К. Гаджиєв, В. Корнієнко, А. Мельвіль, М. Михальченко, О. Панарін, Ф. Рудич М. Шаповаленко [7, с. 4-5; 195]
гносеологічний, цивілізаційний, міждисциплінарний	М. Остапенко [126]

В межах нашого дослідження розглянемо деякі з них. Загальні питання реалізації **культурологічного підходу** в педагогічному процесі, його роль у розвитку теорії та практики виховання розглядались у працях багатьох педагогів-культурологів (В. Біблер, Б. Гершунський, А. Гуревич, Д. Ліхачов). Ґрунтовні дослідження здійснили І. Зязюн, Л. Масол, Л. Волинська, М. Левченко, В. Орлов, О. Отич, М. Резніченко, О. Рудницька, Г. Філіпчук, Л. Хомич. Крім того проблемам методології та теоретичного викладу проблем культурологічної підготовки присвячені дослідження зарубіжних науковців, зокрема М. Булігіної, Т. Іванової, Ю. Юрченко.

Теоретичне підґрунтя культурологічного підходу до навчання складає культурно-історична теорія розвитку людини, яку ще в 30-х роках минулого століття розробив Л. Виготський. Він зазначав, що будь-яка психічна функція в розвитку людини з'являється двічі: спочатку як діяльність колективна, соціальна, тобто як функція інтерпсихічна; другий раз – як діяльність індивідуальна, як внутрішній спосіб мислення, як функція інтрапсихічна. Діяльність виховання – це специфічна діяльність людей, завдяки якій формуються нові психічні утворення (відбувається розвиток особистості) шляхом засвоєння нового. Процес засвоєння – це процес інтеріоризації діяльності спілкування, в якій тільки і може проявлятися функція знака-слово, друга сигнальна система людини, із первинно зовнішньої спільної діяльності в діяльність індивідуальну, тобто психічну діяльність того, хто навчається [194].

Сучасні дослідження в цій галузі є розвитком ідей культурно-історичної психології (Л. Виготський, О. Лурія, О. Леонтьєв та ін.), концепції діалогу культур (М. Бахтін, В. Біблер, І. Берлянд, В. Литовський та ін.); раціогуманістичних засад у психології (Г. Балл та ін.). Серед досліджень, котрі стосуються власне культурологічного підходу в освіті, передусім слід назвати праці В. Гури, А. Погодіної, І. Балхарової, Є. Фортунатової, І. Колмолгорової та ін. Цими дослідниками розроблено головні концептуальні положення культурологічного підходу, принципи розбудови освітнього процесу в контексті цього підходу в умовах навчання за різними профілями. Проте, як показує аналіз наукової літератури з цього питання, низка психологічних аспектів застосування культурологічного підходу потребують більш детального вивчення [11, с. 3].

У своїй праці М. Бастун пропонує до огляду різні тлумачення культурологічного підходу, котрі існують у сучасній психолого-педагогічній літературі, а також аналіз поняття культури у контексті згаданого підходу, визначає місце культурологічного підходу серед інших підходів, які склалися у сучасній освітній практиці. Науковцем відзначається відповідність засад культурологічного підходу первісному визначенню поняття культури, а також вказується на тісний зв'язок, що існує між культурологічним підходом, з одного боку, та іншими підходами, такими як особистісний підхід, гуманістична орієнтація, концепція діалогу культур [11, с. 1].

Компетентнісний підхід. Останнім часом щораз більше вчених у своїх дослідженнях, пов'язаних з проблемою професійної підготовки майбутнього фахівця, як теоретико-методологічну основу використовують компетентнісний підхід, що є виправданим, оскільки саме компетентність є важливішим показником професіоналізму, готовності людини до здійснення тієї чи іншої діяльності. Безперечні переваги компетентнісного підходу вже визнано в освітніх системах економічно розвинутих країн. Саме наявність компетентностей дає змогу особистості, зокрема майбутньому фахівцю,

практично оперувати здобутими знаннями, застосовувати їх упродовж життя та професійної діяльності [48, с. 119].

Проблемі формування професійно-педагогічної компетентності присвячена значна кількість праць сучасних дослідників. Так, до кола наукових інтересів увійшли такі види компетентності як: професійна (А. Адольф, О. Антонова, Ю. Варданян, С. Вітвицька, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Ничкало); педагогічна (В. Бездухов, Л. Большакова, І. Воробйова, Л. Карпова, С. Козак, В. Лозова, А. Онкович); психологічна (М. Лук'янова, Н. Яковлева); соціально-перцептивна (Н. Єршова); загальнокультурна (І. Котлярова); комунікативна (В. Кузовлев); життєва (І. Єрмаков, Л. Сохань, І. Ящук), соціокультурна (І. Процюк) тощо [5; 35; 74; 153].

Процес підготовки військових фахівців ґрунтовно представлений у працях О. Барабанщикова, О. Безносюка, П. Городова, А. Желєзняка, О. Ковнір, М. Коробейнікова, В. Огнєва, М. Нещадима, Г. П'янковського, Н. Феденко, В. Ягупова [77; 81].

Так, В. Антипова, К. Колесина, Г. Пахомова наголошують, що звернення сучасної педагогіки до компетентнісного підходу зумовлено низкою чинників:

1. Сутнісні зміни в суспільстві, прискорення темпів соціально-економічного розвитку зумовили пошук нової концепції освіти, котра відображає ці зміни і зорієнтована на відтворення рис особистостей, яких потребує ХХІ століття: мобільності, динамізму, конструктивності, професійної, соціальної особистісно-побутової та інших компетентностей.

2. Завдання модернізації загальної та професійної освіти, необхідність її відповідності потребам особистості й запитам суспільства потребують нового підходу до визначення її цілей, змісту й організації.

3. Система професійної підготовки не в змозі впоратися з потоком інформації, який постійно зростає із дедалі швидшими темпами, тому необхідний принципово новий підхід до конструювання змісту педагогічної освіти, який здатний стимулювати молодого педагога до постійного

самовдосконалення, рефлексії особливостей своєї педагогічної діяльності, її самооцінки і корекції.

4. Компетентнісний підхід розглядається як єдина система визначення цілей, відбору змісту, організаційного і технологічного забезпечення процесу підготовки фахівця на основі визначення певних компетенцій, що гарантує високий рівень і результативність професійної діяльності [4, с. 57-62].

С. Грицай у своєму дослідженні пропонує розглядати компетентність як сукупність певних компетенцій, до яких дослідник відносить: аксіологічну; когнітивну; інтелектуальну; регулятивну; комунікативну компетентність; громадянську; правову [48, с. 120-121].

На думку автора, змістове наповнення визначених компетенцій дає можливість сформувати систему політичних знань і умінь, які характеризують політичну культуру: загальні знання про владу, політику, її норми і принципи; норми поведінки у суспільстві відповідно до Конституції України; знання чинного законодавства, громадянських прав і обов'язків; норми моралі українського народу, підтверджені історичною доцільністю і життєвою необхідністю функціонування, виживання і взаємодії з іншими народами та створення повноцінних умов для передачі досвіду, виховних традицій, духовних і матеріальних здобутків суспільства; знання і розуміння сутності основних громадянсько-моральних категорій (альтруїзм, національна гідність, доброчинність, обов'язок, совість, справедливість, толерантність, честь), які визначають громадянську позицію особистості; знання технології формування політичної культури школярів та їх політичного виховання; знання власних можливостей, розвиток нахилів і задатків, самовиховання таких особистісних рис, як відкритість, відповідальність, доброта, самоорганізація, самоосвіта, скромність, толерантність, турботливість, чесність, чуйність, щедрість, щирість тощо, засвоєння яких є основою формування поглядів, переконань і конкретних вчинків [48, с. 122].

Стосовно **діяльнісного підходу**, то саме поняттям «діяльнісний підхід» тісно пов'язане поняття «діяльність». О. Лазарев слушно зазначає, що діяльність може розглядатися як динамічна система взаємодії людини із зовнішнім середовищем (у загальному значенні), специфічна професійна, наукова, навчальна тощо форма активності людини, у якій вона досягає свідомо поставлених цілей, що формуються внаслідок виникнення певних потреб (у вузькому, конкретному значенні) [100, с. 137].

На думку І. Романюка діяльність – це усвідомлена й цілеспрямована активність людини, зумовлена потребами і спрямована на пізнання та перетворення світу. Тому в навчальному процесі, вважає дослідник, «...ефективність діяльнісного підходу в умовах модульної технології може бути підвищена, якщо будуть реалізовані ідеї теорії поетапного формування розумових дій, понять, ідеї контекстного навчання» [160, с. 7].

Ю. Павлов пропонує розглядати діяльнісний підхід як процес формування особистості через активну предметну діяльність та активні способи пізнання світу, активні комунікації з іншими людьми. Він при цьому зауважує, що діяльність – основа, засіб і чинник розвитку особистості; форма активності людини, що виражається в її дослідному, перетворювальному і практичному ставленні до світу й самої себе, є провідною категорією діяльнісного підходу; спосіб існування і розвитку суспільства й людини, всебічний процес перетворення природи і соціальної реальності [127, с. 227-228].

О. Бойко, розкриваючи зміст суб'єктно-діяльнісного підходу, наголошує на його зв'язку з компетентнісним підходом, адже завдання і задачі цього підходу розвивають не тільки предметну і професійну (лідерську, комунікативну) компетентність курсанта, а й його самого як особистість, як суб'єкта життєдіяльності. Методологічні основи суб'єктно-діяльнісного підходу були закладені в педагогічній психології працями Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, де особистість розглядалась як

суб'єкт діяльності яка сама, формуючись в діяльності і спілкуванні з іншими людьми, визначає характер цієї діяльності і спілкування. Ідеї, обґрунтовані С. Рубінштейном і О. Леонтьєвим при розробці проблеми діяльності розвивалися їхніми учнями – Л. Анциферовою, К. Альбухановою-Славською, О. Брушлінським, та ін. [24, с.18–19].

Аксіологічний підхід. Аксіологія (від грец. *axios* – цінний) – учення про цінності, філософська теорія загальнозначущих принципів, що визначають напрями людської діяльності, мотивацію людських учинків [170, с. 13]. Професійні цінності розглядаються вченими як певний рівень свідомості, як моральне спонукання особистості до життя в соціумі, внутрішнього і зовнішнього вияву свого «Я».

Аксіологічний (ціннісний) підхід у системі сучасної освіти є актуальним і належить до проблем світоглядного характеру. У ХХ на початку ХХІ ст. проблему цінностей розглядали філософи, дидактики, психологи, лінгводидакти – І. Зязюн, О. Захаренко, О. Киричук, А. Кирьянова, М. Пентилюк, О. Савченко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська М. Ярмаченко та ін. [75; 108].

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка дефініція «цінність» розглядається як позитивна чи негативна значущість об'єктів довкілля для людини, класу, групи, суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями самими по собі, а їх залученням у сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин; критерії і способи оцінки цієї значущості виражаються в моральних принципах, нормах, ідеалах, установках, цілях [130, с. 114].

Зміст цього підходу розкривається за допомогою трансформації головних педагогічних і філософських ознак категорії «цінності», які покладені в основу концепції особистісно-орієнтованої педагогіки і гуманістичного виховання. Цей напрям повною мірою враховує діалектику навчально-виховного процесу, що заснований на необхідності єдності вільного розвитку

студента, школяра з педагогічним керівництвом ними; необхідності адаптації цілей, змісту, форм, засобів і методів виховання і навчання як у вищих навчальних закладах, так і в загальноосвітніх школах, до особистості, індивідуальності. Сутність ціннісних орієнтацій особистості полягає у виявленні особливого, що характеризує індивідуальність, особистість бере із суспільної свідомості. Ціннісні орієнтації становлять один із критеріїв соціалізації особистості. Педагогічна сутність терміна «орієнтація» має два аспекти: процес і результат [35, с. 63-67].

Аксіологічний підхід передбачає передусім виховання гуманістичного типу особистості студента. Найважливішим критерієм гуманізації вищої освіти стають не стільки набуті знання, уміння та навички, скільки усвідомлення й прийняття кожним студентом гуманістичних ідеалів, прагнення до постійного самовдосконалення.

Особистісний підхід. Наукові передумови виникнення особистісного підходу поступово визначались у різноманітних дослідженнях особистості у різних її аспектах, що були проведені такими представниками психологічної науки, як О. Асмолов, Б. Ананьєв, І. Бех, О. Бодальов, М. Боришевський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Кульчицька, О. Леонтєв, А. Маслоу та багато інших. У спеціальній галузі психології і педагогіки професійної підготовки важливі передумови становлення особистісного підходу розроблялись у дослідженнях: Г. Балла, Ю. Гільбуха, С. Гончаренка, І. Зязюна, А. Капської, Г. Костюка, В. Моляко, Н. Ничкало, О. Пєхоти, В. Семиченко, С. Сисоєвої, М. Ярмаченка, Т. Яценко та ін.[28, с. 61].

К. Платонов вважав особистісний підхід загальним принципом психології, який доцільно запроваджувати передусім у психології праці та педагогічній психології.

Останніми роками значно зростає інтерес до особистісного підходу саме у педагогічній психології та професійній педагогіці. Враховуючи складність розробки такого підходу, дослідники вважають за доцільне здійснювати його

побудову ґрунтуючись на інших, більш розроблених підходах. Тому пропонуються такі його форми, як «особистісно-соціально-діяльнісний підхід» (О. Барабанщиков і М. Феденко), «принцип діяльнісно-особистісного підходу» (В. Андреев), «особистісно-діяльнісний підхід» (І. Зимня), «системний особистісно-діяльнісний підхід» (Л. Деркач), «індивідуально-особистісний підхід» (О. Савченко) тощо.

Сучасне розуміння особистісного підходу (або особистісно-центрованого підходу) визначили в 60-і роки ХХ століття представники напрямку гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкл), які стверджували, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли освітні заклади служитимуть лабораторією для відкриття унікального «Я» кожної особистості [28, с. 61-70].

Особистісний підхід, таким чином, полягає у сприянні усвідомленню суб'єктом освітнього процесу себе як особистості, у виявленні, розкритті можливостей, становленні самосвідомості, у здійсненні особистісно-значущих і суспільно-прийнятих самовизначення, самореалізації та самоутвердження.

Особистісно-орієнтований підхід. Загальний аналіз сутності поняття особистісно орієнтованого навчання здійснили І. Бех, В. Серіков, О. Савченко, М. Ярмаченко та І. Якиманська, які притримувалися думки, що мета особистісно орієнтованого навчання – розгляд освіти і виховання як єдиного процесу допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку особистості, підготовки її до життєтворчості та професійної діяльності.

Так, під особистісно-орієнтованим підходом І. Бех розуміє виховання, яке орієнтоване на людину, і шукає шляхи, як найкращим чином задовольнити пізнавальні потреби особистості, вирішити проблеми її розвитку і підтримки. О. Савченко визначає особистісно орієнтоване навчання як «організацію навчання на засадах глибокої поваги до розвитку» з метою формування у процесі навчально-виховної взаємодії цілісної особистості, яка усвідомлює свою гідність і поважає інших людей [130, с. 305].

Л. Машкіна під особистісно орієнтованим навчанням розуміє навчання, центром якого є особистість, самобутність, самоцінність, де суб'єктний досвід кожного спочатку розкривається, а потім узгоджується зі змістом освіти [119, с. 315-318].

В контексті забезпечення умов успішного функціонування системи особистісно-орієнтованого навчання студентів вищих навчальних закладів, на думку О. Горбатюк, видається особливо актуальним визначення кінцевим результатом освіти не власне навченості студентів як оволодіння ними знаннями, уміннями, навичками, а становлення особистості – самобутньої, унікальної, творчої, що має власні цілі й цінності у житті. Головним фактором досягнення результату в цьому процесі є активна життєва позиція самого студента, ступінь реалізації його пізнавальної активності [42, с. 42-47].

За ствердженням А. Хуторського, впровадження особистісно-орієнтованого підходу дозволяє вирішити два важливі завдання навчального процесу: 1) створення індивідуального освітнього росту студентів у вигляді творчих робіт і підвищення на цій основі розвитку їх особистих якостей; 2) оптимальне співвідношення творчих процесів з нормативними, забезпечення ефективного засвоєння студентами освітніх стандартів на особистісно значимому рівні [191, с. 10].

Науковець підкреслює, що вирішення окреслених завдань відбувається в навчальному процесі з урахуванням принципів: принципу особистісного цілепокладання; принципу відбору індивідуальної освітньої траєкторії; принципу метапредметних основ освітнього процесу [191, с. 27-36].

Акмеологічний підхід. Акмеологічний підхід – базисна узагальнююча категорія, що передбачає сукупність принципів, прийомів, методів наукового дослідження, які дозволяють вивчати й вирішувати наукові та практичні проблеми в обсязі їх реального онтологічного буття. Суть акмеологічного підходу у дослідженні природи обдарованості полягає у вивченні особистості

як цілісного феномена в єдності її суттєвих сторін (індивід, особистість, індивідуальність, суб'єкт життєдіяльності); орієнтації людини на постійний саморозвиток і самовдосконалення, мотивації високих досягнень, прагненні високих результатів, життєвих успіхів; організації творчої діяльності особистості на всіх етапах її неперервної освіти, створенні необхідних умов для самореалізації її творчого потенціалу. За умов застосування акмеологічного підходу домінуючу роль відіграє проблематика розвитку творчих здібностей професіоналів з урахуванням різних аспектів їх підготовки і вдосконалення. При цьому творчий потенціал визначається як об'єктивними можливостями, так і внутрішньо особистісними чинниками, серед яких провідну роль відіграють здібності і особисте ставлення особистості до творчої діяльності [5, с. 20-22].

Акмеологія вивчає людину, що розвивається, як індивіда, особистість, суб'єкта праці у процесі високопрофесійної діяльності (К. Абульханова-Славська, 1990; А. Бодальов, 1998; А. Деркач, В. Зазикін, А. Маркова, 2000) [147]. Так Г. Данилова зазначає, що людина розглядається акмеологією як суб'єкт життєдіяльності, здатний до саморозвитку і творчості, до самоорганізації свого життя й професійної діяльності [49, с. 3-17].

Акмеологія останнім часом інтенсивно розвивається, істотно змінюючи акценти у сфері професійної підготовки і в системі безперервної освіти. За умов акмеологічного підходу домінує проблематика розвитку творчих здібностей професіоналів з урахуванням різних аспектів їх підготовки і вдосконалення. Віковий аспект дослідження націлений на діагностику задатків і здібностей засобами педології (що вивчає дітей і юнаків), андрогогіки дорослих (у тому числі студентів і професіоналів) і геронтології (ветеранів праці). Освітній аспект – на діагностику й розвиток знань і умінь в системі загальної, професійної і безперервної освіти. Професійний аспект – на визначення можливостей і результатів здійснення трудової діяльності через з'ясування профпридатної, психологічної готовності до цього виду праці і міри соціальної

відповідальності за її процес і результати. Креативний аспект – на визначення зусиль, що витрачаються, і успішність їх реалізації шляхом з'ясування рівня професіоналізму, інноваційного для рефлексії потенціалу [5, с. 17-20].

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що аналіз наукових розвідок висвітлені в монографічних працях та дисертаційних роботах закордонних і українських політологів. У своїх дослідженнях вони, застосовуючи та розробляючи різноманітні підходи до оновлення змісту поняття «політична культура» та її особливостей, враховують вимоги сьогодення щодо рис ментальності, змісту політичних традиції українського народу, визначають теоретико-методологічні засади таких базових складових політичної культури, як політичні ідеї, цінності та ідеали, політичні міфи та стереотипи, обґрунтовують місце та ролі громадянського суспільства, мас-медіа та еліти у формуванні політичної культури, роблять спроби концептуалізації генези та утвердження засад політичної культури модерного українського суспільства в умовах демократичного транзиту.

На тлі значної кількості праць із різних аспектів політичної культури сучасні дослідження сприятимуть поглибленому вивченню та використанню концептуальних засад сучасних політичних та інших суспільствознавчих наук, що у подальшому дасть змогу зробити новий крок у всебічному аналізі політичної культури загалом.

Отож політична культура є невід'ємним елементом політичного життя, політичної системи, що впливає на функціонування політичних інститутів, демократичного типу культури в усіх його різновидностях. Питання політичної культури розглядали як західні, так і вітчизняні дослідники.

Політична культура – це одна з інтегральних властивостей особистості, яка характеризується мірою і результатом сформованості суспільно-значущих політичних якостей, генетично заданих і соціально набутих у процесі

функціонування механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції політичної поведінки особи та включення її в систему зовнішніх політичних відносин в процесі її життєдіяльності та самореалізації. Її основне призначення полягає в здійсненні не відчуження, а приєднання людей до політичної системи і політичної діяльності.

Особливостями політичної культури є те, що:

- 1) вона включає не тільки політичні ідеали, цінності і установки, але і діючі норми політичного життя;
- 2) втілює комплекс специфічних для політики засобів регуляції детермінації діяльності;
- 3) служить каналом взаємодії особистості і політичної влади.

Аналіз наукових джерел дав змогу визначити зміст політичної культури, її структуру, призначення та місце в професійній підготовці майбутніх офіцерів. Політична культура майбутніх офіцерів як складова їх професійної підготовки – це інтегральна властивість особистості, що містить систему знань про політичні аспекти професійної діяльності офіцера Збройних Сил України, правила професійної комунікації, політичну поведінку й політичні дії.

У структурі політичної культури майбутніх офіцерів нами було визначено такі компоненти, як: політична спрямованість, політична грамотність (знання та уміння), політична готовність (політична свідомість, політична поведінка) та політична компетентність (політичний досвід, політичні переконання). Зміст політичної культури майбутніх офіцерів розкривається через логічно структуровану систему наукових знань, яка є формотвірним чинником їхньої загальної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

2; 4; 5; 6; 7; 11; 12; 13; 14; 15; 18; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 35; 36; 40; 42; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 52; 54; 55; 56; 59; 60; 61; 63; 65; 66; 67; 72; 74; 75; 76; 77; 80; 81; 89; 90; 91; 92; 93; 95; 96; 97; 100; 101; 102; 103; 107; 108; 109; 110;

112; 113; 114; 115; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122; 124; 126; 127; 128; 130; 131;
133; 134; 135; 136; 137; 138; 140; 141; 142; 144; 145; 147; 148; 151; 153; 155; 156;
157; 159; 160; 161; 163; 164; 165; 166; 169; 170; 175; 176; 177; 179; 181; 183; 184;
186; 187; 188; 189; 191; 192; 194; 195; 199; 200; 201; 202; 203; 204; 205; 206; 207;
208; 209; 210; 211; 212.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ

2.1 Критерії, показники, рівні та стан сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці

Для того, щоб обґрунтувати педагогічні умови та модель формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових закладів, необхідно розкрити сутність таких понять, як: «процес», «підготовка», «фахова підготовка», «формування».

Поняття «процес» використовується в науці по-різному: послідовна зміна явищ, станів та їх розвиток; сукупність послідовності дій для досягнення будь-якого результату; закономірна, послідовна, безперервна зміна моментів розвитку.

Нам імпонує визначення, яке дав цьому поняттю знаний психолог С. Рубінштейн: «Психічне функціонує безперервно, не диз'юнктивне від народження до самої смерті кожного індивіда; ця безперервність забезпечується органічною єдністю усвідомленого і неусвідомленого (несвідомого). Така безперервність найбільш специфічна для найважливішої якості психіки – її процесуальності» (тобто психічного як процесу). Безперервність психічного об'єктивно визначається його провідною роллю в саморегуляції всього життя людей [162, с. 49].

На процесуальний характер розвитку особистості вказував також і Б. Ломов: «психічні явища характеризуються надзвичайно високою динамічністю, і зрозуміти їх можна тільки в русі...» [106, с. 3–4].

Натомість, як і в будь-якому процесі, в розвитку особистісних процесів зберігається спільність органічної єдності безперервного і перервного. При всій безперервності психічного як процесу в ньому завжди є і щось перервне.

Будь-який продукт є перервним компонентом усередині єдиного безперервного процесу. Після свого виникнення такий продукт продовжує «жити» в психічному процесі, суттєво впливаючи на нього і не віддаляючись від нього.

Педагогічний процес є спільним рухом тих, кого навчають, і тих, хто навчає, до мети, опосередкований змістом і методами його засвоєння, що здійснюється в соціокультурному середовищі (Є. Белозерцев, Б. Бітінас, Л. Новікова, Н. Таланчук та ін.).

Для нашого дослідження важливими також є погляди науковців на поняття «формування». Формування (з лат. – надаю форму, створюю, будую) – надання певної форми, закінченості чому-небудь [173, с. 1428].

В. Гмурманом доводить, що «формуванням зазвичай ми вважаємо не будь-який процес розвитку, а тільки такий, що за спрямованістю носить фінальний характер, який спрямований до здійснення певного цілісного вигляду». Ця спрямованість виключно важлива для педагога. Її мають на увазі, коли поставлено завдання формування наукового світогляду, формування навичок культури і т.ін. [39, с. 87–89].

Для уточнення поняття «фахова підготовка» спочатку розкриємо значення поняття «фах».

У довідковій літературі є декілька визначень цієї наукової категорії:

- «вид заняття, трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і є основним засобом до існування; професія»; «будь-який вид занять, що є основним засобом до існування»; «основна кваліфікація, спеціальність»; «справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист» [171].
- «вид заняття, трудової діяльності, що вимагає професійної підготовки; спеціальність, професія, наукова дисципліна, галузь» [168].

Поняття «підготовка» психолого-педагогічний словник тлумачить як збагачення настанов, знань та вмінь, що необхідні індивіду для адекватного виконання специфічних завдань [154, с. 40].

В іншій довідковій літературі зміст поняття «підготовка» розкривається у таких значеннях: як навчання, тобто як певний спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань, та як готовність, під якою розуміємо наявність компетенцій, знань, умінь і навичок, які потрібні для того, щоб успішно розв'язувати будь-які завдання [198].

Професійна підготовка тісно пов'язана з професійною освітою. Тому необхідно проаналізувати її трактування. У науковій літературі поняття «професійна освіта» тлумачиться, як:

- 1) сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої і середньої кваліфікації;
- 2) підготовка в навчальних закладах спеціалістів для трудової діяльності в певній галузі народного господарства, науки, культури;
- 3) складова частина системи освіти [152].

Професійна підготовка – це «сукупність спеціальних знань, навичок та умінь, якостей, трудового досвіду та норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії» [178].

Т. Осадча зазначає, що «метою професійної підготовки є набуття професійної освіти, яка, у свою чергу, є результатом засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок та необхідних особистісно-професійних якостей» [125].

Одним із завдань вищого військового навчального закладу (ВВНЗ) є формування загальної та професійної культури майбутнього офіцера. Адже ВВНЗ – заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації військових фахівців для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність.

ВВНЗ створюються, реорганізуються та ліквідуються рішенням Кабінету Міністрів України за поданням Міністерства оборони України.

До ВВНЗ належать: військові університети, військові академії, військові інститути, військові коледжі.

Основними завданнями ВВНЗ, крім визначених у статті 26 Закону України «Про вищу освіту», є:

- провадження освітньої діяльності, що забезпечує підготовку військових фахівців відповідного ступеня вищої освіти за обраними ними спеціальностями;
- для університетів, академій, інститутів – провадження наукової діяльності в інтересах Збройних Сил України шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі;
- виконання державного замовлення на підготовку військових фахівців, міжнародних договорів про підготовку військових фахівців іноземних держав;
- здійснення військової підготовки студентів вищих навчальних закладів та громадян України, які вже мають вищу освіту не нижче освітнього ступеня «бакалавр», за програмою підготовки офіцерів запасу;
- здійснення підготовки цивільних осіб (студентів) за кошти фізичних (юридичних) осіб;
- проведення військово-патріотичного виховання молоді [146].

Політична культура майбутніх офіцерів як складова їх фахової підготовки охоплює систему знань про політичні аспекти професійної діяльності, правила професійної комунікації. Політична культура – це не тільки політична діяльність, а й основа для формування готовності до громадянської участі, до діяльності соціально-політичного характеру [58, с. 135-138]. Політична культура студентів є сукупним результатом навчання і виховання, що представляє собою комплексну характеристику освоєного політичного досвіду, сформованої політичної свідомості і у відповідній мірі

тієї, що відбувається і в майбутньому буде відбуватися, конвенційної політичної поведінки за таких домінуючих ознак:

- зацікавленість у вирішенні існуючих суспільно-політичних проблем;
- підготовленість до політичної участі в житті суспільства;
- здатність взаємодіяти з державними інститутами [58, с.135]

У процесі розвитку політичної культури сформувалися і розвиваються її функції: пізнавальна, комунікативна, нормативно-ціннісна, виховна, мобілізаційна, інтеграційна та регулятивна. Вони є тими напрямками, за якими політична культура входить в життя і побут людей. Саме за допомогою функцій вона стає реально відчутною, зрозумілою, а, отже, практично значущою та досяжною.

Політична культура молоді як органічна складова її загальної культури є виявом її індивідуальної спрямованості на участь (або ігнорування) у політичному житті суспільства, яка базується на певному рівні політичної самосвідомості, духовності й цілеспрямованості [62].

Процес розвитку політичної культури студентської молоді розглядається як цілісний педагогічний процес, що здійснюється на основі єдності навчання і виховання, взаємодії з соціальним середовищем, урахування потреб студентів і соціальних вимог суспільства. Вищий навчальний заклад є суб'єктом освітньої діяльності по задоволенню потреб людини, суспільства і держави [16, с. 263].

Політична культура – це не політична діяльність, не готовність до неї і не якість особистості, вона є підставою для формування якостей, необхідних для виконання діяльності політичного характеру.

Подальше вивчення проблеми формування політичної культури курсантів вищих військових навчальних закладів вимагає обґрунтування критеріїв, що основою здійснення цього процесу.

Критерієм називається змінна (variable), що приймає різні значення для різних випадків або для різних моментів часу в рамках одного випадку.

Критерії дають можливість судити про стан об'єкта діагностики. Щоб зробити виміри, потрібно виокремити показники змінної (критерію).

Показник (indicator) – це те, що доступно сприйняттю, ця якість змінної (критерію), яка може проявлятися в конкретного об'єкта, тобто це міра прояву критерію, його кількісна або якісна характеристика, за якою судять про різні стани об'єкта [79, с.9].

Як засвідчує дослідження, неможливо відшукати тільки один універсальний критерій, що вимірює згадані явища. Потрібно підібрати комплекс критеріїв. Тому, виходячи зі структури і змісту політичної культури майбутніх офіцерів, ми виокремили чотири критерії: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний.

Система знань про соціальні норми і правила як норми регулювання відносин між людьми, що регламентують їхню поведінку, формується на основі схвалених форм поведінки, очікуваних від людини, яка займає певне місце в суспільних відносинах. Ця роль передбачає наявність у особистості відповідних бажань, цілей, переконань, почуттів, цінностей, дій, установок. Вона проявляється в усвідомленості моральних і правових норм, прийнятих в суспільстві, в прагненні людини завжди і в усьому слідувати цим нормам, в усвідомленні необхідності і готовності відповідати за виконання покладених обов'язків, дорученої справи або самостійно прийнятого рішення і за наслідки своїх дій, готовність до здійснення вольового зусилля щодо прийняття і втілення в життя прийнятого рішення.

Мотиваційний критерій відображає характер мотивації та активності майбутніх офіцерів, їх ставлення до політичної і військово-політичної проблематики, усвідомлення особистої і суспільної значущості майбутньої професії, зв'язок інтересів з ціннісними орієнтаціями, інтенсивність емоційних переживань, вольових зусиль, уваги, настроїв на майбутню діяльність і усвідомлення вимог суспільства, пов'язаних з діяльністю офіцера, наявність у курсантів політичних переконань.

Когнітивний критерій представляє політичні знання курсантів, що оцінюються за такими ознаками: повнота, системність, дієвість, міцність, виявлення їх актуалізації в процесі виконання пізнавальних і практичних завдань, ступінь поінформованості про політичні події та явища, психологічну готовність майбутнього офіцера до соціально ціннісної діяльності.

Діяльнісний критерій спирається на такі показники: участь в моделюванні майбутньої професійної діяльності, її успішність; громадську активність, яку ми розуміємо як прагнення включатися в цю діяльність; активність і результативність самовиховання (самоаналіз, планування, самоорганізація) реакцію на дії своїх колег, потреба і готовність до підвищення в майбутньому свого професійного статусу; готовність до самостійного прийняття рішень і їх реалізації з позиції загальнолюдських цінностей і моральних норм; орієнтація на досягнення успіху в своєму житті, в тому числі і в професійній діяльності; здатністю до толерантності, взаємодії з колегами по навчанню, регулювання своєї професійної діяльності (усунення «психологічних комплексів», бар'єрів страху, невпевненості, сором'язливості, боязкості), спонукання до дії на основі усвідомленого інтересу і потреби; вміння встановлювати особистісний сенс діяльності, мотивувати її внутрішньою або зовнішньою необхідністю, сформованість умінь застосовувати одержані знання у професійній і громадській діяльності, правильно обрати модель поведінки в службових і соціально-політичних ситуаціях, ступінь участі в громадській роботі підрозділу.

Рефлексивний критерій характеризує професійно важливі якості: самовладання, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, патріотизм, відповідальність, грамотність, громадянську мужність, внутрішню свободу і почуття власної гідності, уважність, терпимість, гуманність, самодисципліну, професійно значущі якості особистості, які оцінювалися за такою ознакою, як ступінь прояву, самопізнання, самооцінка, самоконтроль і самокорекція власної соціально значущої діяльності; ініціативність в прогнозуванні подальших шляхів розвитку політичної культури.

Залежно від прояву показників зазначених критеріїв можна стверджувати про сформованість певного рівня політичної культури майбутніх офіцерів.

Критерії оцінювалися відповідно до рівнів сформованості досліджуваного поняття, за якими визначався загальний рівень політичної культури майбутнього офіцера. Цей рівень характеризує співвідношення «вищих» і «нижчих» рівнів розвитку досліджуваних об'єктів або процесів.

Мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і рефлексивний критерії відображають специфіку досліджуваного процесу. Вони застосовувалися як в процесі педагогічного експерименту, так і з метою випробування ефективності розробленої моделі формування політичної культури майбутніх офіцерів.

В рамках мотиваційного критерію для визначення рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів нами були використані такі методики: опитувальники: «Мотивація досягнення успіху» (Т. Елерса) і «Методика вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» (А. Реан, В. Якунін).

Методами перевірки рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у рамках когнітивного критерію були: анкетування, тестування, спостереження, виконання контрольних робіт, проведення інтерв'ю з залученням експертів, підготовка і участь в проведенні круглих столів.

В рамках діяльнісного критерію проводилося оцінювання сформованості політичної культури майбутніх офіцерів методом експертної оцінки викладачів, тесту «Професійні взаємовідносини в колективі» (за методикою К. Томаса), опитувальника «Комунікативні та організаторські нахили» (за методикою В.Синявського і Б. Федоришина).

Методами діагностики рефлексивного критерію стали такі: самооцінка курсантів, оцінка експертів (визначалася шляхом анкетування кураторів груп, викладачів), участь курсантів у позааудиторній роботі (робота в наукових гуртках, в підготовці і проведенні конференції, участь в науково-практичних семінарах).

Виокремлення критеріїв і відповідних їм показників дало змогу визначити конкретний рівень сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

Низький рівень характеризується несформованістю компонентів політичної культури. Політичні знання, вміння, навички у майбутніх офіцерів розвинені недостатньо для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, відсутні професійно важливі якості і потреба у самовдосконаленні. Ціннісні орієнтації та моральна поведінка нестійкі. Курсанти інертні, безініціативні, демонструють небажання відкривати нове у професійної діяльності, уникають проблем та прийняття самостійних рішень. Вони не вміють вести бесіду, логічно та аргументовано доводити власну точку зору, обирати доцільний стиль спілкування, неспроможні орієнтуватись у значному обсязі інформації, відчують труднощі в її пошуку, використанні, передачі та презентації.

Середній рівень визначається достатньою сформованістю компонентів політичної культури для виконання професійної діяльності. Майбутні офіцери володіють політичними знаннями, вміннями, навичками та більшістю професійно важливих якостей, мають бажання їх вдосконалювати. Вони здатні творчо підходити до розв'язання поставлених завдань. Усвідомлюють цінності професійної діяльності. Володіють умінням працювати з інформацією, презентувати її. Вміють будувати бесіду, доводити свою точку зору, доцільно використовувати стилі спілкування, створювати сприятливий психологічний клімат. Однак, курсанти ще мають певні труднощі, потребують ініціативи та допомоги з боку інших.

Високий рівень характеризується сформованістю усіх компонентів політичної культури. Курсанти володіють міцними політичними знаннями, уміннями, навичками, професійно важливими якостями, прагненням до самовдосконалення, стійкими і глибокими цінностями професійної діяльності. Вони здатні активно і творчо підходити до розв'язання поставлених завдань й приймати самостійні рішення. Володіють умінням працювати з інформацією,

презентувати її. Вміють будувати бесіду, доводити свою точку зору, доцільно використовувати стилі спілкування.

2.2. Педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці

Для розв'язання поставлених перед військовою освітою завдань офіцеру необхідні знання не тільки свого предмету, а й наявність високої політичної культури. Це висуває проблему підготовки військового фахівця з новим мисленням, який має відповідати потребам сьогоденного життя з його найскладнішими проблемами і протиріччями.

Важливу роль у становленні політичної культури молоді відіграє політична освіта та виховання. Освіта є важливою основою фахового, політичного рівня та процесу духовного формування молоді людини, її світогляду, а також показником рівня суспільно-політичного розвитку суспільства [73].

Підготовка до виконання конкретного виду військової діяльності здійснюється у вищих військових навчальних закладах, де особистість курсанта, його готовність до керівництва військовим колективом формується під впливом усього освітнього процесу, військового стажування, у результаті подолання труднощів і протиріч.

За період навчання майбутній офіцер набуває необхідний запас знань, умінь, навичок, накопичує досвід керівної діяльності, активізує позитивні мотиви своєї поведінки. У нього формується інтерес до професії офіцера, закладаються високі професійні та інтелектуальні якості. Тому важливого значення у формуванні особистості курсанта, його готовності до керівництва військовим підрозділом набуває викладання військових, загальнонаукових та особливо суспільно-гуманітарних дисциплін. Заняття з суспільно-

гуманітарних дисциплін повинні проводитися з урахуванням виховання у майбутніх офіцерів практичних підходів до вирішення всіх питань служби, вміння науково оцінювати життєві явища, формувати педагогічні, пропагандистські та організаторські якості, прищеплювати навички гуманізації військової служби.

У професійному стандарті офіцера тактичного рівня Збройних Сил України визначено сукупність вимог до кваліфікації військового фахівця, його компетентностей, що формуються у ході освітньої діяльності ВВНЗ (НП ВНЗ), та результати навчання, які базуються на профілі програми спеціалізації і описують те, що військовий професіонал знає, розуміє і здатний виконувати після завершення програми.

Професійний стандарт визначає вимоги до офіцера тактичного рівня і є обов'язковим для використання у ході освітньої діяльності всіма ВВНЗ, ВНП ВНЗ, що здійснюють підготовку військових фахівців даної спеціалізації.

Професійний стандарт враховує загальну характеристику професії офіцера як:

- поліфункціональну – за кількістю покладених на офіцера різноманітних функціональних обов'язків;
- вербальну – за засобами впливу на особовий склад в умовах безпосереднього та опосередкованого зв'язку з ним;
- індивідуальну – за формою організації;
- самостійну – за способами діяльності без сторонньої допомоги (у межах виконання завдань);
- полікомунікативну – за обсягом службово-інформаційних зв'язків з періодично змінним колом осіб;
- розумову – за співвідношенням розумового і фізичного навантаження;
- творчу – таку, що в межах виконання завдань не піддається повною мірою алгоритмічному опису;
- динамічну – за змінними умовами **професійної** діяльності;

- стресогенну – за особливими умовами виконання службових обов’язків, що пов’язані з впливом стресогенних факторів середовища і діяльності;

- з підвищеною моральною відповідальністю за здоров’я і життя особового складу, збереження матеріальних цінностей;

Також в ньому висвітлено загальні вимоги до:

- знань як сформованості концептуальних знань, набутих у процесі навчання та професійної діяльності, включаючи певні знання сучасних досягнень, критичне осмислення основних теорій, принципів, методів і понять у навчанні та професійній діяльності;

- умінь як здатності до розв’язання складних непередбачуваних задач і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та/або навчання, що передбачає збирання та інтерпретацію інформації (даних), вибір методів та інструментальних засобів, застосування інноваційних підходів;

- комунікації, як здатності донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності, здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію;

- самостійності і відповідальності, як здатності до управління комплексними діями або проектами, відповідальності за результати своєї діяльності, за прийняття рішень у непередбачуваних умовах, відповідальності за професійний розвиток окремих осіб та/або груп осіб, здатності до подальшого навчання з високим рівнем самостійності;

Професійний стандарт визначає компетентності офіцера тактичного рівня як інтегральний показник якості його підготовки, що характеризується ступенем здатності і готовності до постійного самовдосконалення, застосування сформованих знань, умінь, навичок, особистих якостей і ціннісних орієнтацій при виконанні службових (бойових) функцій у військах (силах) в умовах мирного та воєнного часу на посаді за призначенням.

Як справедливо вважають розробники освітніх програм В. Захарченко, В. Луговий, Ю. Рашкевич, Ж. Таланова, компетентності являють собою динамічне поєднання знань, розуміння, навичок, умінь і здатностей [129, с.8].

Особливістю формування компетентностей військового фахівця є те, що вони набуваються поступово, формуються сукупністю навчальних дисциплін або модулів на різних етапах освітньої програми і починаються формуватися в рамках освітньої програми одного рівня вищої освіти, а закінчується формування на іншому, вищому рівні.

Під час виконання управлінської функції майбутній офіцер повинен володіти такою комунікацією: доносити до підлеглих та офіцерського колективу інформацію, ідеї, проблеми, власну думку та громадянську позицію, використовуючи вимоги чинного законодавства.

Також цей стандарт передбачає володіння майбутнім офіцером здатністю володіти знаннями, уміннями і навичками з військової педагогіки та психології, зокрема, військової дидактики і теорії військового виховання та застосовувати їх у практичній діяльності при виконанні функціональних обов'язків на первинній посаді.

У списку із 31 найважливіших компетентностей представлено здатність діяти соціально відповідально та громадянсько свідомо. Ця здатність і входить, на нашу думку, до політичної компетентності як складової політичної культури.

Контент-аналіз навчальних планів і навчальних програм засвідчив, що значний вплив на формування політичної культури як інтегративної характеристики особистості курсантів ВВНЗ мають такі навчальні дисципліни, як: «Філософія», «Політологія», «Соціологія», «Історія України та українського війська», «Етика», «Конфліктологія» тощо.

І. Долініна вважає, що на формування політичної культури впливає також мікро- і макросередовище. Макросередовище включає політику, економіку, культуру, соціальне середовище, а мікросферу складають сім'я, школа, найближче оточення [57].

У Національній академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у місті Львові змістове забезпечення для формування політичної культури майбутніх офіцерів відображено у навчальних курсах «Політологія», «Теорія культури», «Історія України та українського війська», «Історія світової культури», частково в окремих темах предметів «Військове навчання та виховання», «Психологія індивідуально-виховної роботи з військовослужбовцями»; завданнях різних видів практик (навчальна практика за військовим спрямуванням (II курс) військового стажування (IV), формах позааудиторної роботи.

Так, при вивченні теми «Філософія культури» курсанти дізнаються про те, що проблема культури як виявлення людського в людині набуває глобального значення в сучасному світі, коли спостерігається натиск масової культури, відбувається знецінення особистості, поширюється бездуховність і аморалізм. Саме в культурі формується особистість, її унікальність та своєрідність. Водночас особистість є умовою існування культури. Культура лише тоді є культурою, коли вона персоналізована.

Вивчаючи навчальну дисципліну «Соціологія», в курсантів формуються знання про те, що політика – це діяльність класів, соціальних груп, індивідів, що проявляється у владних відносинах, тобто відносинах, спрямованих на завоювання, утримання, перерозподіл і використання влади. Політичні відносини, політична сфера є одними з основних відносин (поряд із економічними, правовими, соціокультурними), зумовлених історичним розвитком суспільства, в котрі люди включені у процесі життєдіяльності.

Протягом всієї історії людство ідентифікувало себе через сферу соціокультурних, економічних, політичних та правових відносини. Основу політичного життя, політичних відносин становить політика – найважливіший фактор природно-історичного процесу (сфера цілеспрямованих відносин), що загально організовує і регулює діяльність суспільства. Роль політики у суспільстві зумовлена тією її властивістю, що політика має всеохоплюючий характер, здатна впливати практично на будь-які сторони життя суспільства,

елементи, відносини, починаючи від держави і закінчуючи індивідуальними рисами характеру людини.

Великі потенційні можливості для розвитку політичної культури майбутніх офіцерів має вивчення курсу «Політологія». Адже розуміння найбільш важливих проблем, які визначає сучасна політологічна наука, а саме: що таке політологія, її предмет, функції, методи, закони і категорії, як перебігає політичний процес, які особливості його в тому чи іншому суспільстві, хто є суб'єктом і об'єктом політичного життя, що таке політична система, її елементи, функції і особливості має велике значення для формування особистості офіцера. Курс включає і такі важливі теми, в яких вивчаються проблеми економічної, соціальної, національної і демографічної політики, політичного лідерства і політичних конфліктів.

Політична культура тісно пов'язана з іншими політологічними поняттями і категоріями. Наприклад, політична свідомість є її похідним, вищим рівнем і водночас в розвинених формах політичної культури, її стержневим компонентом. З політичною поведінкою – політична свідомість буде раціональною основою суб'єктивних механізмів такої поведінки. З політичною системою суспільства – політична свідомість представляє її суб'єктивний фундамент, людську основу. Тому майбутнім офіцерам важливо зрозуміти суть і значення політичної свідомості та політичної культури в політичному житті суспільства, їх взаємовплив і взаємообумовленість.

Політична свідомість є однією з центральних категорій політології, що входять у систему її понятійних координат. Вона означає сприймання суб'єктом тієї частини навколишньої дійсності, що пов'язана з політикою і в яку включений він, сам суб'єкт, а також пов'язані з політикою дії і стани.

Для курсантів вищих військових навчальних закладів формування політичної компетенції зумовлено взаємодією національної воєнної політики в галузі безпеки й оборони міждержавних утворень, наприклад НАТО, обґрунтуванням напрямів національного військового будівництва [39, с. 123-127].

Суттєве значення в формуванні політичної культури майбутніх офіцерів відіграє навчальна дисципліна «Історія України». Курсанти збагачуються не лише знаннями нових фактів, явищ, подій із історії своєї Батьківщини, а й піднімаються до значно вищого рівня розуміння, узагальнення та використання історичних знань. Курс знайомить із новітніми досягненнями історії України як науки, різними поглядами та підходами при вивченні конкретних тем, спрямовує роботу думки до певних логічних висновків із вивченого. Це допомагає краще зрозуміти вагу і значення знань про минуле, сформувати на цій основі власні переконання, громадянську позицію, розвинути високу внутрішню культуру на основі вивчення досягнень і закономірностей розвитку української національної культури.

У процесі вивчення гуманітарних дисциплін, в тому числі і «Історії України», відбувається формування «елементів політичної культури: суспільної свідомості, політичної толерантності, схильності до компромісу і партнерства, вміння в рамках закону виражати і захищати свої інтереси, поважати закони, цивільні обов'язки, чесності у виборі засобів політичної боротьби, аргументації політичної позиції» [99, с. 33].

Навчальна дисципліна «Етика» покликана дати курсантам знання законів моралі, ознайомити з основними поняттями та категоріями етики. Цей курс сприяє усвідомленню курсантами загальнолюдських норм моралі, національних цінностей, етичних аспектів демократизації суспільства.

Важливим для розвитку політичної культури майбутнього офіцера є також предмети психолого-педагогічного циклу, серед яких можна виокремити «Військову педагогіку», «Військову психологію», «Конфліктологію».

Позитивним моментом в нашій роботі можна вважати те, що майбутні військові фахівці під час проведення занять намагалися і самі давати визначення деяким поняттям. Наприклад, аналізуючи роботи відомих педагогів, психологів, політологів, матеріали періодичної преси, курсанти визначили міжнаціональне спілкування як складний багатоплановий процес

встановлення і розвитку контактів між людьми різних національностей, що породжується потребами в спільній діяльності та включає в себе обмін інформацією і духовними цінностями, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини як вищої цінності.

Отже, зміст програмного матеріалу з навчальних дисциплін гуманітарного циклу володіє об'єктивними можливостями для формування у курсантів складових політичної культури.

Формування політичної культури майбутніх офіцерів вимагає необхідності обґрунтування педагогічних умов, за яких її формування буде відбуватися ефективно [16].

Звернемося до довідкової літератури. Так, великий тлумачний словник сучасної української мови трактує значення слова «формувати»: давати існування чому-небудь; створювати, надаючи якоїсь структури, організації, форми» [32, с. 1544]. Отже, формування політичної культури курсантів – це упорядкування вже існуючих знань та надання нових знань, умінь і навичок, що допоможуть орієнтуватися їм у майбутній професійній діяльності.

Визначення й обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують результативність формування політичної культури майбутнього офіцера було провідним завданням нашого дослідження.

Філософський словник визначає «умовою» ставлення предмета до навколишніх явищ, без яких його існувати не можливе. Предмет, у цьому випадку, виступає як щось зумовлене, а умова пов'язана з предметним різноманіттям об'єктивного світу. Умова створює те середовище, в якому це явище чи процес виникають, існують й розвиваються, на відміну від чинника, який породжує явище або процес [185, с. 571].

Великий тлумачний словник сучасної української мови розглядає «умову» як «необхідну обставину, яка уможлиблює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [32, с.1506].

В іншій довідковій літературі зустрічаємо таке пояснення: «Умова – в методології чинник, який визначає (у. необхідна) чи робить можливим

(у. достатня) виникнення певного стану речей (випадки, явища, стосунки, характеристики і т.п.), а також чинник, який збільшує його імовірність (у. сприяюча)» [182, с.1397].

Отже, умовою є ті обставини або чинники, що сприяють і роблять можливим якийсь стан чи процес. Тому одним із завдань організації процесу формування політичної культури є створення сприятливих педагогічних умов.

Аналіз позицій різних дослідників щодо трактування поняття «педагогічні умови» дав можливість Н. Іпполітовій та Н. Стерховій визначити їх як один із компонентів педагогічної системи, що відображає сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що впливають на особистісний і процесуальний аспекти цієї системи і забезпечують її ефективне функціонування і розвиток [68, с. 8–14].

Досліджуючи педагогічні умови, А. Алексюк, П. Підкасистий з іншими авторами розглядають їх як чинники, що впливають на процес досягнення мети. Вони поділяють педагогічні умови на: зовнішні (позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат і т. п.) і внутрішні (індивідуальні властивості студентів, тобто стан здоров'я, властивості характеру, досвід, вміння, навички, мотивація і т. п.) [123, с. 85].

Аналіз наукових джерел та наші дослідження дали змогу визначити й обґрунтувати педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів, серед яких виокремлюємо такі:

- створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою;
- доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів;
- охоплення курсантів навчальною особистісно-орієнтованою діяльністю шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання

спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у ВВНЗ»;

- здійснення моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів.

Перша педагогічна умова – створення позитивної внутрішньої мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою – втілювалась при вивченні дисципліни «Політологія» у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Національній академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, Академії Державної пенітенціарної служби. Дослідженням встановлено міжпредметні зв'язки з дисциплінами «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)», «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. військове навчання та виховання), «Історія України та українського війська», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова за професійним спрямуванням».

Формування політичної культури студентської молоді тісно пов'язане з формуванням певного типу особистості студента, таких її характеристик, як цілеспрямованість, саморегуляція, активність, що можливе за умови постійного вивчення потреб, цінностей, мотивацій участі студентів у сфері політичного життя та врахування їх у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Під мотивацією в психології розуміють сукупність психологічних процесів, які спрямовують поведінку людини. Мотиваційні процеси лежать в основі активності людини та її психічного функціонування, вони визначають той чи інший напрям людської поведінки, її траєкторію. Кожна людина є істотою, яка бажає, але рідко досягає повного завершення задоволення всіх своїх потреб [178, с. 111].

Підтримувати стимули до навчання можна, якщо в навчанні будуть присутні ситуації успіху. Тому створення позитивної внутрішньої мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою відбувалося

при проведенні навчальних занять. Цьому сприяло використання таких методів навчання: аналіз проблемних ситуацій, ділові і рольові ігри, метод кейсів, метод проектів, метод незакінчених речень, творчих презентацій.

Наукова діяльність курсантів також сприяє формуванню позитивної мотивації до оволодіння політичною культурою. В Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного працюють воєнно-наукові товариства, члени яких займаються науково-дослідною роботою і беруть участь у загальноакадемічному конкурсі, міжвузівських конкурсах (форумах) наукових робіт, всеукраїнських, міжнародних конкурсах студентських наукових робіт, які проводяться Міністерством освіти і науки України, іншими міністерствами та відомствами.

Так, у підсумковій науково-практичній конференції Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з галузі «Військові науки» взяли участь понад півсотні науковців із вищих військових та цивільних навчальних закладів України. Це, зокрема, представники з Національної академії сухопутних військ, Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Національного університету цивільного захисту України, Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту кримінально-виконавчої служби, Сумського державного університету, Львівського Національного університету імені Івана Франка, Інституту військово-морських сил Національного університету «Одеська морська академія» тощо.

Також в академії активно проводиться виховна робота з курсантами. Зокрема, до Всеукраїнського флешмобу на честь визначної історичної дати – сторіччя бою під Крутами – долучилися військовослужбовці Національної академії сухопутних військ. Музиканти військового оркестру разом зі своїми колегами з Національної гвардії України та Державної заслуженої хорової капели «Трембіта» у центральному касовому залі залізничного вокзалу станції «Львів» виконали низку композицій, що присвячені знаменній історичній події.

Гості княжого міста мали можливість почути музичний твір «Сто бійців», в якому органічно переплелися спогади про бої столітньої давнини й сучасні події на Донбасі. Марш «Крути», присвячений незламним київським студентам, став своєрідним реквієм усім загиблим за волю нашої Батьківщини. А у вокальній композиції «За Україну, за її волю» поєдналися мелодії та пісні від козацьких часів до сучасності. Завершився захід виконанням Державного гімну України.

Отже, військово-професійне та військово-патріотичне виховання як необхідна засада національного виховання є важливим структурним компонентом системи виховання курсантів у ВВНЗ [37, с. 5-11].

В академії працює 28 гуртків, серед яких історико-краєзнавчий на базі кафедри гуманітарних наук, на засіданнях якого обговорюються питання, пов'язані з політикою нашої держави.

Також в НАСВ імені гетьмана Петра Сагайдачного існує виборний орган курсантського самоврядування – Рада сержантів, участь у якому дає можливість курсантам підвищувати рівень власної політичної культури. Серед інших агентів політичної соціалізації, що впливають на формування політичної культури, є сім'я, одногрупники та однокурсники, з якими курсанти проводять своє дозвілля.

Науковим центром Сухопутних військ Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного розроблено та впроваджено у повсякденну діяльність Академії сухопутних військ «Методику оцінювання ефективності системи військово-патріотичного виховання курсантів ВВНЗ». Визначено основні напрями удосконалення нормативно-правової бази створення та застосування частин (підрозділів) сил спеціальних операцій. Проводяться дослідження, щодо обґрунтування засад і розробки форм та методів прищеплювання національної ідеї у частинах (підрозділах) Сухопутних військ ЗС України та удосконаленню програм надання психологічної допомоги військовикам військової служби за контрактом.

Частими гостями академії є політичні експерти. У лютому 2018 року дві зустрічі з науково-педагогічним працівниками та курсантами Національної академії сухопутних військ провів директор Інституту світової політики, кандидат політичних наук Євген Магда. Науковець не вперше відвідує військовий навчальний заклад, виступаючи з актуальними темами геополітики та розкриваючи аспекти гібридної війни Росії проти України. Цього разу науковець провів лекцію на тему: «Нові реалії Донбасу: зовнішні та внутрішні виклики».

У березні 2018 року політичний експерт Євген Магда зустрівся із офіцерським складом Національної академії сухопутних військ та Військового коледжу сержантського складу. Темою його доповіді була «Інформаційна гігієна», що є невід'ємною складовою гібридної війни. Наприкінці свого виступу Євген Магда зауважив, що його дуже втішає особистісний ріст курсанта, прагнення майбутніх офіцерів до розуміння суспільно-політичного життя [190].

Важливу роль в процесі розвитку політичної культури фахівця відіграють гуманітарні та соціально-економічні дисципліни, серед яких можемо відзначити такі: «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)», «Політологія і соціологія», «Історія України та українського війська».

Тому другою педагогічною умовою нами визначено доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів.

Дані анкетування, проведеного серед курсантів четвертого курсу підтвердили наше припущення, що майже всі дисципліни впливають на розвиток політичної культури майбутніх офіцерів. В анкеті ми запропонували курсантам назвати дисципліни, що найбільше сприяють формуванню культури. Майбутніми офіцерами контрольної групи були обрані всі гуманітарні та соціально-економічні дисципліни. Проте більшість

респондентів назвали такі: «Політологія» (54,3%), «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)» (40,2%), «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. військове навчання та виховання)» (35,8%), «Історія України та українського війська» (46,1%), «Українська мова за професійним спрямуванням» (43,5%), «Іноземна мова за професійним спрямуванням» (35,4%).

Для підвищення ефективності формування складових політичної культури майбутніх офіцерів ми внесли певні корективи в зміст навчальної програми «Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика)». Так, до теми «Процес пізнання» було додано питання, що пов'язане з формуванням цінностей особистості. При обговоренні цієї проблеми курсанти дізналися про те, що політична культура особистості офіцера, так само як і його духовна та моральна культура, проявляється в готовності людини діяти відповідно до моральних цінностей та норм і визначається характером ціннісних орієнтацій особистості, глибиною професійного світогляду.

Навчальна програма з дисципліни «Історія України та українського війська», зокрема, її тема «Політичні партії та громадські організації у період національного відродження» була доповнена матеріалом, пов'язаним з формуванням політичних орієнтацій курсантів. Як справедливо вказує В. Кутирьова, науковці «зазвичай політичну культуру розглядають як феномен, що поєднує політичну свідомість і політичну поведінку, тоді як політичні орієнтації – як складову політичної свідомості, що спрямовує (орієнтує) на певну політичну поведінку, обумовлює вибір тієї чи іншої її форми, але за певних обставин може і не знаходити свого втілення у реальності. Тим не менш, політичні орієнтації виступають тією ланкою, що поєднує політичну свідомість і політичну поведінку» [98, с. 103]. Тому сформовані політичні орієнтації реалізуються у конкретних формах політичної участі курсантів, а їхня поведінка буде наслідком реалізації цих орієнтацій. Після теоретичного опрацювання запропонованого матеріалу

курсанти одержали домашнє завдання: визначити власні політичні орієнтації та їх вплив на політичну поведінку.

Провідне місце у професійній підготовці майбутніх офіцерів посідає навчальна дисципліна «Політологія», що дає курсантам наукові уявлення про політичну реальність, основні принципи політичного життя, політичної культури і політичної поведінки, тим самим формуючи у них відповідальну та усвідомлену громадянську позицію. Обравши тему «Правова держава як гарант стійкості демократії», ми доповнили її матеріалом про сутність політичної культури, її види, роль у розвитку суспільства. Підготовка курсантів до круглого столу на тему: «Значення політичної культури у сінтересу майбутніх офіцерів до політичного життя нашого суспільства.

Активна участь курсантів ВВНЗ в політичних процесах передбачає сформованість у них комунікативних умінь та навичок. В цьому їм суттєво допомагає навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням», метою вивчення якої є набуття майбутніми офіцерами умінь і навичок професійного спілкування на граматичному, лексичному, стилістичному рівнях. Тому ми внесли доповнення в зміст теми «Основи культури української мови» такими питаннями: «Комунікативна професіограма майбутнього офіцера», «Роль мови і культури мовлення в у формуванні особистості майбутнього офіцера».

Після проведення мозкового штурму на тему: «Способи впливу на поведінку людей» курсанти відчували потребу у знаннях з української мови і військової педагогіки та психології, адже спілкування практично завжди включає в себе елемент психологічного впливу для того, щоб відбувалась активна мовленнєва взаємодія.

Сучасні вимоги до підготовки офіцерів передбачають навички практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності. Вивчення курсу «Іноземна мова професійного спрямування» забезпечує формування у майбутніх офіцерів вмінь міжособистісного спілкування, розвиток позитивного ставлення до іноземної мови як засобу

спілкування, поваги до народу, носія цієї мови, толерантного ставлення до його культури, звичаїв і способу життя; розуміння важливості оволодіння іноземною мовою й потреби користуватися нею як засобом спілкування.

Поряд з практичною метою курс іноземної мови для спеціальних цілей реалізує освітні і виховні цілі, сприяє розширенню світогляду слухачів, підвищенню їхньої загальної культури і освіти, а також культури мислення й повсякденного і професійного спілкування, вихованню толерантності і поваги до духовних цінностей інших країн і народів [193, с. 372-380].

Нами були відібрані найбільш вдалі методи для стимулювання пізнавальної активності та самостійності курсантів, серед яких, зокрема, веб-квести. Майбутні офіцери готували доповіді, презентації та проводили інтерв'ю зі своїми однокурсниками на теми: «Українська мова: від мови до нації».

Навчальна дисципліна «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. військове навчання та виховання)» передбачає вивчення особливостей та змісту діяльності військового педагога, розкриває шляхи формування і розвитку його педагогічної культури і майстерності. Тому ми доповнили зміст теми «Військово-педагогічна діяльність та майстерність офіцера» питаннями, пов'язаними з удосконаленням професійної культури та її складової – політичної культури. Під час вивчення теми «Психологія особистості військового» на практичному занятті було проведено вправи для розвиток комунікабельності, на усвідомлення своїх звичок, стереотипів, принципів, що дало змогу курсантам в подальшому використовувати їх вплив на власну поведінку та на оточуючих людей. Отже, інтеграція знань з гуманітарних та соціально-економічних дисциплін, використання активних методів навчання сприяло формуванню політичної культури майбутніх офіцерів.

Третя педагогічна умова – охоплення курсантів навчальною особистісно-орієнтованою діяльністю шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах» –

впроваджувалася через традиційні і нетрадиційні форми проведення занять у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Національній академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, Хмельницькому національному університеті, Академії Державної пенітенціарної служби, Кам'янець-Подільському національному університету імені Івана Огієнка. Зокрема, нами використовувались лекції із запланованими помилками, лекції-бесіди, проблемні лекції, лекції-консультації, проведення аудіо-, відео-, інтернет-занять, тренінгові вправи; аналіз та вирішення проблемних ситуацій, відео ситуацій; спостереження за діяльністю офіцерів під час проходження військового стажування курсантами.

Уведення спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів» сприяло формуванню теоретичних знань про політичну культуру майбутніх офіцерів, її складові і значення для майбутньої професійної діяльності офіцера.

Четверта педагогічна умова – здійснення моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів – передбачала визначення реального рівня сформованості політичної культури курсантів – майбутніх офіцерів – у вищому військовому навчальному закладі, її відповідності результату навчальної роботи – становлення особистості майбутнього фахівця.

Нині термін «моніторинг» активно використовується педагогікою. О. Белкін визначає моніторинг як безперервне науково обґрунтоване діагностично-прогностичне відстеження освітнього процесу [17, с. 8].

На думку М. Поташника, освітній моніторинг є системою організації збору, зберігання, обробки і поширення інформації про діяльність педагогічної системи, що забезпечує безперервне стеження за її станом і прогнозуванням її розвитку [149, с. 32].

Моніторинг передбачав широке використання сучасних інформаційних технологій на всіх етапах. Збір інформації здійснювався за допомогою таких методів:

- експертне опитування;
- тестування;
- анкетування;
- спостереження;
- співбесіда;
- аналіз нормативно-правової документації;
- контроль знань, умінь, навичок курсантів;
- інтерв'ювання;
- самооцінка;
- статистична обробка інформації.

Моніторинг дав змогу забезпечити систематичний контроль за станом та тенденціями розвитку політичної культури майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі і надати інформацію науково-педагогічним працівникам щодо її покращення.

2.3. Модель формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці

Для того, щоб краще уявити, що являє собою політична культура у всіх її зв'язках і компонентах, ми забезпечили системний підхід до вивчення цього явища.

Дослідження теорії моделювання дало можливість знайти засіб моделювання, яким став «алгоритм моделювання», що включає в себе: постановку завдань дослідження, створення моделі, дослідження її можливостей, перенесення одержаних знань на реальний об'єкт (аналіз

відповідності та інтерпретації). Своєю чергою, модель становить певну копію реального об'єкта або явища.

Погляди науковців на визначення цієї категорії дещо різняться. Так, Ф. Шродт вважає, що модель – це спрощений варіант дійсності, використовуваний для вивчення її ключових властивостей [196, с. 496].

Більш повне трактування поняття моделі дає В. Штофф «Модель – це уявлена або матеріально реалізована система, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт» [197, с. 19].

На розроблення моделі сучасного фахівця спрямовані наукові пошуки Є. Смірної (діяльнісний підхід), Є. Клімова (суб'єктний підхід), Т. Іванової (професіографічний, системний, діяльнісний і суб'єктний підхід), С. Вітвіцької, Г. Суходольського (професіографічний, особистісний підхід), О. Дубасенюк, Н. Тализіної (задачний підхід), В. Шадрикова (системний підхід).

Вважаємо обґрунтованим використання поняття моделі як ідеального образу формування політичної культури майбутнього офіцера в умовах ВВНЗ, найбільш повного відображення уявлень про цілі, що мають сприйматися як «інтенція» – бажання, намір, прагнення курсанта до того, що має бути досягнуто (ідеально-інтенціональна природа мети). У цьому розумінні модель можна визначити як стратегічний образ кінцевого результату.

Якісна реалізація соціального замовлення, соціальних потреб суспільства залежить від результатів функціонування та розвитку системи освіти. Тому визначення цілей і завдань освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах передбачає формування особистості майбутнього офіцера з високим рівнем політичної культури. Професійна підготовка покликана забезпечити розвиток світогляду майбутнього офіцера, який володіє знаннями як фундаментального, так і прикладного характеру, є носієм загальнолюдських цінностей та норм; з належним рівнем моральної культури, професійно-особистісних якостей, необхідних для успішної

діяльності; здатного самостійно орієнтуватися в нестандартних ситуаціях та самостійно розв'язувати ті чи інші питання.

Політична культура майбутніх офіцерів як складова їх професійної підготовки охоплює систему політичних знань, правила професійної комунікації.

Педагогічна модель формування політичної культури курсантів – майбутніх офіцерів – як цілісний педагогічний феномен містить у собі мету, зміст, форми й технології реалізації, педагогічні умови; зміст, що відображає специфіку досліджуваного явища, а також кінцевий результат – високий рівень політичної культури і включає в себе чотири блоки: цільовий, теоретико-методологічний, змістово-технологічний, діагностико-результативний.

Модель формування політичної культури майбутнього офіцера у фаховій підготовці в умовах ВВНЗ має модульну будову.

У *цільовому блоці* моделі визначено мету цього процесу: формування політичної культури майбутніх офіцерів. Їй підпорядковано інші компоненти моделі.

Теоретико-методологічний блок розкривається через методологічні підходи до організації процесу професійної освіти з урахуванням дидактичних принципів навчання (свідомості й активності, науковості, доступності, зв'язку теорії з практикою, систематичності і послідовності, міцності). Досягненню мети сприяють такі методологічні підходи: системний, особистісно-орієнтований, культурологічний, діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, інтегративний, акмеологічний.

Системний підхід (В. Сластьонін, В. Тамарін) уможливив визначення напрямів змін в процесі професійної освіти, метою якої є моделювання формування політичної культури майбутніх офіцерів.

Особистісно-орієнтований підхід (І. Бех; Є. Бондаревська) спрямовує на використання в освітньому процесі педагогічних технологій, побудованих на

засадах гуманістичної філософії і мають на меті різнобічний розвиток особистості.

Культурологічний підхід (І. Ісаєв; В. Краєвський) акцентує увагу на тому, формування політичної культури відбувається в процесі інтеріоризації культурних цінностей, загальнолюдського змісту і створення нових цінностей.

Діяльнісний підхід (О. Леонтьєв, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Шадриков, В. Сластьонін, Є. Білозерцев) орієнтує на пріоритетне використання активних методів в організації процесу професійної освіти.

Компетентнісний підхід (А. Бермус, І. Зимняя, В. Краєвський, Ю. Татур, А. Хуторський) дав змогу виявити сутність і зміст компонентів ПК майбутніх офіцерів. Адже саме наявність компетентностей дає змогу особистості, зокрема майбутнього фахівця, практично оперувати здобутими знаннями, застосовувати їх упродовж життя та професійної діяльності [48, с. 119].

Інтегративний підхід (С. Єлканов, І. Зязюн, О. Савченко) забезпечив сприйняття природи окремого компонента ПК як інтегративного утворення, а цілісної сукупності – як політичної культури.

Аксіологічний підхід (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, А. Деркач, В. Зазикін, А. Маркова) підкреслює, що процес зародження й розвитку політичних знань детермінується системою ціннісного ставлення майбутнього офіцера до професійної діяльності. Цінності майбутнього офіцера – це життєвий орієнтир його професійної діяльності, провідна складова політичної культури. Система цінностей має специфічний характер, адже з одного боку, вона – оптимальна система цінностей, а, з іншого, – суб'єктивне бачення цієї системи.

Акмеологічний підхід (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, А. Деркач, В. Зазикін, А. Маркова) передбачає врахування викладачами постійної мотивації майбутніх офіцерів до високопродуктивної діяльності щодо саморозвитку політичної культури.

Система принципів формування політичної культури майбутніх офіцерів має включати як обов'язкові загальнодидактичні, так і специфічні

принципи навчання, що зумовлені вимогами до фахової підготовки та особливостями майбутньої діяльності офіцерів.

Принцип науковості визначає соціальну спрямованість, об'єктивний характер усього багатогранного педагогічного процесу. Принцип науковості реалізується через виконання таких вимог: викладання навчального матеріалу з позиції сучасної науки, розгляду всіх питань навчання у їх розвитку та взаємозв'язку; поєднання навчання із життям, забезпечення науково обґрунтованого підходу до вибору змісту навчального матеріалу та методів навчання; постійне піклування про розвиток та вдосконалення проведення усіх занять; досягнення наукової організації занять.

Свідомість і активність у навчанні. Педагогіка стверджує активну роль суб'єктів та об'єктів навчання. Поєднання активності викладачів і курсантів, спільна їх діяльність дало змогу за найкоротший час досягти високих навчальних результатів.

Свідомість у навчанні – це розуміння сутності матеріалу навчання, впевненості у вірності одержаних знань і навичок, позитивне ставлення до предмета навчання.

Активність – це діючий стан психіки людини, що проявляється в інтенсивній розумовій і фізичній діяльності. У дидактичному плані вона виступає одночасно передумовою, умовою та результатом свідомого оволодіння знаннями, уміннями та навичками.

Поєднання свідомості при оволодінні знаннями, уміннями та навичками з активністю допомагає розвитку у курсантів самостійності суджень, уміння відстоювати свою точку зору, проявляти ініціативу та творчість у вирішенні завдань, та використовувати одержані знання на практиці.

Основні вимоги, що випливають з цього принципу: чітка організація навчання, високий методичний рівень кожного заняття, який допомагає усвідомленню курсантами навчальних завдань, а також активним діям і творчому застосуванню одержаних знань на практиці; стимулювання пізнавальної активності за допомогою ефективних методів, прийомів,

технічних та інших засобів наочності, сучасної методики; підтримання постійних вимог до якості навчальної роботи курсантів, прагнення добитись у ній високих результатів; заохочення ініціативи, творчості в процесі вивчення навчального матеріалу і використання його на практиці; озброєння курсантів ефективними прийомами та засобами самостійної роботи при набутті знань, умінь та навичок, критичної оцінки результатів свого навчання.

Принцип доступності врівноважує терези принципів: складність змісту навчального матеріалу компенсується майстерним викладанням викладача.

Принцип наочності в навчанні вважається похідним від принципу доступності: чим насиченим є унаочнення заняття, тим доступнішим буде пояснення нової теми. Під час проведення педагогічного експерименту ми використовували такі види наочності: схеми, слайди, таблиці, діаграми, стенди, відео-, телебачення, словесні описи.

Систематичність, послідовність і комплексність по відношенню до формування політичної культури майбутніх офіцерів означає, що потрібно зведення навчального матеріалу в науково обґрунтовану систему, де чітко визначені міжпредметні зв'язки, послідовність навчання, необхідність зростання складності, варіативності проблемних ситуацій та комплексності усіх знань, умінь та навичок у цілому.

Військовий педагог-дослідник А. Кучеренко розглядає процес формування політичної культури офіцерів «як цілісну, складну і багатовимірну динамічну систему, яку ми представляємо сукупністю структурних і функціональних елементів, що розкривають різноманіття існуючих між ними зв'язків і стосунків [99, с.82].

У *змістово-технологічному* блоці моделі формування політичної культури майбутніх офіцерів розкрито структурні компоненти політичної культури майбутніх офіцерів: політична спрямованість, політична грамотність (знання та уміння), політична готовність (політична свідомість, політична поведінка) та політична компетентність (політичний досвід, політичні переконання). Зміст політичної культури майбутніх офіцерів розкривається

через логічно структуровану систему наукових знань, що є формоутворюючим чинником їхньої професійної культури.

Як зазначає О. Ковнір, політична компетентність не лише визначає громадянську свідомість і політичну зрілість майбутнього офіцера морського флоту, його громадянську позицію й особистісні риси, а і його поведінку та діяльність, оскільки, будучи специфічною, об'єктивно існуючою в суспільстві сукупністю правил, норм і принципів поведінки, політична компетентність матеріалізується і в системі відповідних дій [81, с. 41-48].

На основі накопиченої суми знань про політичну сферу людина і суспільство виробляють відповідну політичну поведінку, яка відображає уявлення суб'єктів суспільного процесу про ідеальне та належне, а також про необхідне і дійсне. Своєю чергою, наявні політичні знання є підґрунтям для певного типу політичної свідомості, носіями якої є особистість, суспільна група, суспільство в цілому [119, с. 86-87].

Звичайно, кожен елемент політичної культури виконує свою функцію і здійснює постійний вплив на інші елементи системи.

Формування політичної культури проходить послідовно у три етапи. Перший етап (мотиваційний) передбачав формування позитивної мотивації майбутніх офіцерів на подальший саморозвиток; прогнозування потенційних можливостей курсантів з різним рівнем ПК, формування політичної спрямованості.

Метою другого етапу (діяльнісного) було формування структурних та функціональних компонентів політичної культури майбутніх офіцерів, зокрема, політичної грамотності.

На третьому – рефлексивному – етапі відбувається формування політичної готовності та політичної компетентності майбутніх офіцерів. Цей етап передбачав розвиток рефлексії у курсанта, завдяки чому він виділяє себе й інших суб'єктів взаємодії у військовій дійсності; здійснює вибір засобів і способів міжособистісного спілкування. Використання змісту гуманітарних та соціально-економічних дисциплін з метою актуалізації культурологічної й

культуротворчої функції освіти сприяло включенню мети формування політичної культури майбутніх офіцерів в основу комплексної організації діяльності курсантів: навчально-пізнавальної, навчально-практичної, самостійної.

Використання змісту гуманітарних та соціально-економічних дисциплін з метою актуалізації культурологічної й культуротворчої функції освіти сприяло включенню мети формування політичної культури майбутніх офіцерів в основу комплексної організації діяльності курсантів: навчально-пізнавальної, навчально-практичної, самостійної.

Також у моделі представлено напрями формування політичної культури майбутніх офіцерів у процесі позааудиторної роботи.

Позааудиторна робота охоплює науково-дослідну та практичну роботу курсантів, а також діяльність різних творчих груп. Вона передбачала проведення олімпіад, конкурсів, науково-практичних конференцій, зустрічей з військовослужбовцями, з колишніми випускниками.

Для засвоєння системи основних політичних знань і умінь в проведенні навчальних заняттях використовувались методи й прийоми відповідні методи, форми і педагогічні технології: традиційні форми роботи (інтегровані лекції, семінарські заняття, практичні заняття, військове стажування), нетрадиційні або інноваційні методи, що вимагають активної творчої діяльності курсантів (ділові й рольові ігри, тренінги, кейси, дискусії, круглі столи, метод проектів, мікровикладання, самодослідження і діагностика, проблемно-пошукове і ситуаційне навчання, мозкова атака); технології (інтерактивні, проблемного навчання; проектного навчання; тренінгові, інформаційні).

Діагностико-результативний блок цієї моделі передбачає поєднання критеріїв сформованості політичної культури курсантів, а також діагностичний інструментарій, побудований на їхній основі, виявлення основних напрямів вдосконалення освітнього процесу, що покликаний підвищувати рівень сформованості політичної культури майбутніх офіцерів, підвищення рівня й якості діяльності суб'єктів її формування.

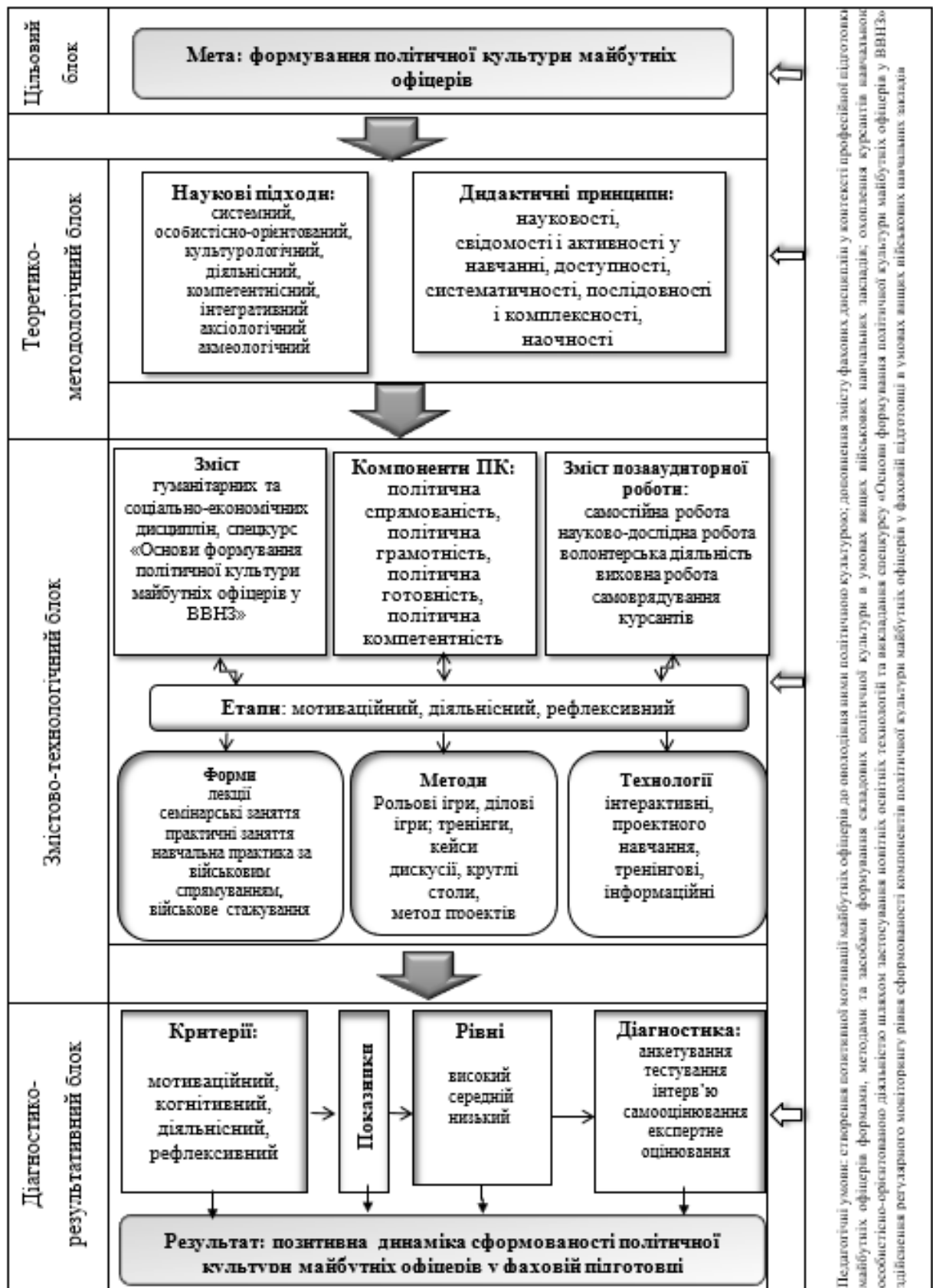

Рис.2.1 Модель процесу формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці

У цьому блоці висвітлено прогнозування бажаного і очікуваного результату, а саме – позитивної динаміки формування політичної культури майбутніх офіцерів.

Запропонована модель дозволяє конкретизувати і схарактеризувати змістовий, процесуальний і контролюючий аспекти професійної підготовки, що спрямована на формування політичної культури майбутніх офіцерів, головною сферою діяльності яких є соціум (сфера найближчого оточення особистості, сфера людських відносин).

2.4. Зміст, форми та методи формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці

Система військової освіти охоплює стан, тенденції і перспективи розвитку суспільства, або відтворюючи і закріплюючи стереотипи, що в ньому склалися, або вдосконалюючи їх. Боездатність Збройних Сил великою мірою залежить від людського фактору, морального духу військовослужбовців, їхньої політичної культури.

Вимоги сьогодення вимагають від офіцерського складу постійної роботи над своєю духовно-моральною, професійною, інженерно-технічною, психолого-педагогічною самоосвітою і самовихованням.

Найбільш авторитетні офіцери відрізняються постійним творчим пошуком, бажанням покращити свій загальнокультурний і професійний рівень. Тому важливо ще з перших днів навчання у вищому військовому навчальному закладі закласти у курсантів підґрунтя для формування професійної культури і її складової – політичної культури. На становлення політичної культури впливає весь попередній досвід життя, навчання та громадської діяльності майбутнього офіцера [82].

До основних чинників вищого військового навчального закладу, що впливають на розвиток політичної культури, за результатами дослідження, належать: узгоджена навчально-виховна робота командування, професорсько-викладацького складу кафедр, активна самотійна робота курсантів, громадська діяльність курсантів, педагогічні аспекти організації життя та побуту, служби військ у вищому військовому навчальному закладі, особистий приклад і моральний приклад вихователів усіх категорій.

У військовій академії формується військово-педагогічне спрямування майбутніх офіцерів, закладаються засади політичної спрямованості. Під час служби відбувається закріплення і розвиток компонентів політичної культури.

За результатом аналізу та спостереженням за військово-педагогічною діяльністю нами виявлено, що провідними шляхами формування політичної культури майбутнього офіцера є: вдосконалення військово-професійної підготовки; оволодіння політичними знаннями; активне включення у військово-політичну діяльність; самовдосконалення особистості.

Перший шлях передбачає різні форми, серед яких можна виокремити: військово-професійну підготовку, під час проведення якої вивчаються питання військової педагогіки та психології; суспільно-державну підготовку офіцерського складу; постійно діючі лекторії, науково-теоретичні семінари та конференції з проблем військової психології та педагогіки; активну участь у вивченні і впровадженні в підрозділі досвіду навчально-виховної роботи; виступи перед офіцерським складом на політичну тематику.

Розвиток професійної культури майбутнього офіцера значною мірою залежить від викладачів ВВНЗ. Досвід роботи кращих офіцерів засвідчує, що справжнім педагогом та вихователем є той, хто дотримується таких умов:

- старанно готується до кожного заняття та виховного заходу;
- постійно контролює себе у педагогічній діяльності;
- детально аналізує результати кожного заняття і виховного заходу;
- систематично знайомиться з передовим досвідом навчання та виховання військовослужбовців;

- критично осмислює та використовує передовий досвід навчання та виховання військовослужбовців у своїй роботі;
- вивчає сучасну теорію, практично освоює сучасні моделі, технології навчання та виховання військових фахівців.

Ця робота вимагає великої інтелектуальної, волевої та фізичної напруги, постійного активного пошуку. Але завдяки цьому у курсантів офіцера поступово формуються політичні знання, політичні цінності, політичні орієнтації, тобто розвиваються складові політичної грамотності.

І тут переважає особисте вміння викладача будувати свої взаємовідносини з колективом курсантів як з єдиним цілим, шукати і знаходити основні моменти для гармонізації індивідуальних і колективних інтересів. Адже професіоналізм, уміння, навіть талант спілкування військового педагога полягають у тому, щоб запобігати, пом'якшувати труднощі у спілкуванні через різницю в рівні підготовки майбутніх офіцерів, різні здібності, характери курсантів.

Для покращення взаємообміну, організації взаєморозуміння, взаємопізнання в процесі професійно спрямованої взаємодії між суб'єктами навчання викладачі ВВНЗ мають використовувати інноваційні методи навчання. Ця думка знаходить підтвердження в новій редакції Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), що визначає основними завданнями інноваційної діяльності вищих навчальних закладів «одержання конкурентоспроможних наукових, науково-прикладних результатів; застосування нових наукових, науково-технічних знань під час підготовки фахівців з вищою освітою; формування сучасного наукового кадрового потенціалу, здатного забезпечити розробку та впровадження інноваційних наукових розробок» [64, с. 54].

За своїм основним змістом поняття «інновація» приналежне не тільки до створення і поширення новацій, а й до змін у способах діяльності, стилі мислення, що з цим пов'язані [78].

На думку І. Підласого, інновації — це й ідеї, і процеси, і засоби, і результати, взяті в єдності якісного вдосконалення педагогічної системи [132, с.3].

Для формування складових політичної культури під час викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах» занять у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Національній академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, Хмельницькому національному університеті, Академії Державної пенітенціарної служби, Кам'янець-Подільському національному університету імені Івана Огієнка. ми використовували інноваційні методи навчання. Серед них можемо виокремити такі:

- 1) Методи із застосуванням умов, що ускладнюються: метод часових обмежень, метод раптових заборон, метод нових варіантів, метод інформаційної недостатності, метод інформаційної насиченості, метод абсурду;
- 2) Методи групового розв'язання творчих завдань: метод Дельфі; метод «чорного ящика»; метод щоденника;
- 3) Методи колективного стимулювання творчих пошуків: метод мозкового штурму і метод синектики.

Метод часових обмежень ґрунтувався на врахуванні суттєвого впливу фактору часу на навчальну діяльність. В одних курсантів тимчасові обмеження в часі викликали підвищену активність і досягнення навіть більш високих результатів, ніж в «спокійній обстановці. Інші майбутні офіцери змінювали свою поведінку, знижуючи свій результат і завжди досягали кінцевого рішення. І була ще одна група курсантів, в яких часові обмеження викликали шок і гальмування. Вони ставали розгубленими, піддавались паніці та відмовлялись від розв'язання завдань.

Метод раптових заборон полягав в тому, що курсантам на певному етапі заборонялося використовувати в своїх діях певні правила або висловлювання. Це сприяло руйнуванню штампів в професійній діяльності, давало можливість використовувати Кодекс честі офіцера Збройних сил України.

Метод нових варіантів ми використовували тоді, коли потрібно було по-іншому виконати, знайти нові варіанти його виконання або коли вже було декілька варіантів виконання завдання.

Метод інформаційної недостатності нами застосовувався тоді, коли було поставлене завдання особливої активності на перших етапах навчальної діяльності курсантів. Для цього завдання були представлені з недостатніми даними.

Метод інформаційної насиченості полягав в тому, що у завдання була закладена завідомо зайва інформація.

Метод абсурду полягав в тому, що ми пропонували курсантам завдання, яке не мало розв'язання (Передати владу народу).

За допомогою методу Дельфі необхідно було обрати із запропонованої серії альтернатив кращу: від членів групи вимагалось дати оцінку кожній альтернативі в певній послідовності.

Метод «чорного ящика» дав змогу за допомогою аналізу конкретних ситуацій розв'язати проблеми. Ситуації підбиралися таким чином, що, аналізуючи її, учасники дискусії мимоволі зачіпали питання виникнення тієї чи іншої ситуації. До цього учасників спонукали спеціальними цілеспрямованими питаннями, як-от: яке місце і роль релігії у формуванні політичних уявлень, установок та орієнтацій молоді? які типові позитивні якості українського характеру? чи впливають традиції на розвиток політичної культури молоді?

Метод мозкового штурму («Дебати в парламенті») полягав в тому, що для вирішення проблем (завдання) курсанти (7-10 чоловік) під керівництвом викладача навчалися вільно обговорювати проблему, висловлювали припущення про шляхи її вирішення, не піклуючись про грамотність або

цілеспрямованість своїх дій, подавали власні ідеї в невимушеній, неформальній обстановці. При цьому у них виховувалося вміння виявляти підвищену терпимість один до одного в процесі спільної діяльності. Після проведення мозкового штурму відбувся конкурс есе «Права людини».

Метод синектики, що був застосований у проведенні семінарського заняття на тему: «Політична система України», дав змогу курсантам навчитися формулювати проблему, її складові, виокремити головну мету пошуку, шукати аналогії вирішення завдань різного характеру (прямого, особистого, символічного, фантастичного).

Метод синектики допоміг майбутнім офіцерам навчитися формулювати проблему. Так, обговорюючи питання: політична культура та політична свідомість – тотожні поняття чи різні, вони намагалися виокремити головну мету пошуку, шукати аналогії вирішення завдань різного характеру (прямого, особистого, символічного). При цьому у курсантів розвивалась здатність до синектичного мислення: вміння абстрагуватися, подумки відмежовуватися від предмету обговорення, схильність до роздумів, здатність відходити від нав'язливих ідей, вміння слухати інших, терпимо ставитися до ідей, висловлених колегою, звичка знаходити в звичайному незвичайне і в незвичайному звичайне, вміло користуватися аналогіями.

Під час проведення заняття з навчальної дисципліни «Політологія» для формування політичної культури курсантів ми використовували ділові ігри. Зокрема, ділова гра «Конструювання ділового іміджу кандидата в депутати» передбачала поділ групи курсантів на підгрупи (8-10 чол.). Кожна з груп одержала таке завдання: створити електронну презентацію іміджу умовного кандидата в депутати та провести передвиборчі дебати.

Для цього необхідно було обрати курсантів на такі ролі:

- кандидата;
- політолога;
- психолога;
- спічрайтера;

- стиліста;
- фахівця з комп'ютерних технологій;
- фахівця з PR.

В презентації потрібно було відобразити такі положення:

- особистісні якості претендента;
- основні ідеї передвиборчої програми;
- сформулювати ключове гасло;
- графічно проілюструвати кожне положення програми.

Курсантам необхідно було підготувати передвиборчу промову, в якій має бути відображено основні ідеї презентації та питання для дебатів.

Після прослуховування лекції на тему: «Політична культура» майбутні офіцери написали есе на тему: «Цінності, ідеї, орієнтації, установки, що здатні підтримати демократію» і підготувалися до дискусії «Українська політична культура: традиції та сучасність».

Після вивчення теми «Політичні конфлікти» нами було проведено засідання круглого столу на тему: «Причини виникнення і методи розв'язання сучасних міжнаціональних конфліктів». Під час проведення круглого столу обговорювалися такі питання:

1. Сучасні теорії конфліктів.
2. Позитивні сторони конфлікту.
3. Негативні сторони конфлікту.
4. небезпека міжнаціональних конфліктів.
5. Причини міжнаціональних конфліктів.
6. Причини виникнення та методи розв'язання сучасних міжнаціональних конфліктів.

Проведення круглого столу сприяло розвитку політичної спрямованості майбутніх офіцерів як складової їхньої політичної культури.

Результати нашого дослідження засвідчили, що формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищого

військового навчального закладу значно покращується за умови використання сучасних інноваційних методів навчання.

Перехід на компетентнісний підхід в організації процесу навчання передбачає широке використання в навчальному процесі активних і інтерактивних форм проведення занять (комп'ютерних симуляцій, ділових і рольових ігор, розбору конкретних ситуацій, психологічних та інших тренінгів) в поєднанні з позааудиторної роботою.

Лекцію-прес-конференцію «Порівняльний аналіз політичних культур: Захід – Схід – Україна» ми проводили як науково-практичне заняття, із заздалегідь поставленою проблемою і системою доповідей, що тривали 5-10 хвилин. Кожен виступ являв собою логічно закінчений текст, заздалегідь підготовлений курсантами. Сукупність представлених текстів дало змогу майбутнім офіцерам всебічно висвітлити проблему. В кінці лекції, підвівши підсумки самостійної роботи і виступів курсантів, ми доповнили інформацію і сформулювали висновки.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками «Політична культура українського офіцера» дала змогу розвинути в курсантів вміння оперативно аналізувати професійні ситуації, виступати в ролі експертів, опонентів, рецензентів, виділяти невірну і неточну інформацію. Ця лекція була розрахована на стимулювання майбутніх офіцерів до постійного контролю запропонованої інформації (пошук помилки: змістової, методологічної, методичної, орфографічної). В кінці лекції ми проаналізували помилки.

Проблемна лекція «Політична соціалізація» була проведена так, що нові знання уводились через проблемність питання, завдання або ситуації. При цьому процес пізнання курсантів у співпраці та діалозі з викладачем наблизився до дослідницької діяльності. Зміст проблеми розкривався шляхом підсумовування й аналізу традиційних і сучасних точок зору. Так, курсантам необхідно було дати характеристику системній, гегемоністській, конфліктній і плюралістичній моделям політичної соціалізації; визначити основні канали політичної соціалізації, розкрити їх роль у цьому процесі; порівняти

відмінність процесів політичної соціалізації молоді і пенсіонерів; дати характеристику основним чинникам політичної соціалізації; розкрити сутність політичного виховання і його основні методи.

Технологія евристичного типу базується на мотивації курсантів. Формою навчального матеріалу в процесі навчання є ланцюжок проблемних ситуацій. Побудова гіпотез, пошук найбільш вірних способів розв'язання соціально значущого завдання відбувається завдяки евристичним прийомам. Це можливо за умови проблемної організації навчання, коли курсанти одержують знання в результаті вирішення проблеми, а не в готовому вигляді від викладача. Тоді зростає і самоцінність кожного майбутнього офіцера, і викладач та курсанти стають рівноцінними учасниками спілкування. При цьому кожен з них відчуває себе унікальною особистістю, адже вони одержують свободу вибору в дії і в словах, можливість проявити індивідуальні здібності, переконатись у власній вагомості. Так, готуючись до семінарського заняття на тему: «Взаємозв'язок і відмінність категорій «цивілізація» і «культура» майбутні офіцери зазначили різноманіття та дискусійність наукових підходів до цих понять.

Під час проведення проблемної лекції ми підготували матеріал, пов'язаний із співставленням формаційного, стадіально-цивілізаційного і локально-цивілізаційного підходів до світової історії. Перед курсантами було поставлено проблемне запитання: які загальні риси і чим відрізняються ці підходи.

Перегляд і обговорення документального відеофільму «Становлення нації» передбачало більш глибоке знайомство майбутніх офіцерів з історією виникнення нашої держави від хрещення до наших днів, особливостями становлення української нації. Перед показом фільму ми поставили перед курсантами кілька ключових питань. Це стало основою для подальшого обговорення. Також, зупинивши 4 частину фільму на заздалегідь відібраних кадрах, ми провели бесіду на тему: «Україна – не Росія». В кінці заняття

спільно з курсантами підвели підсумки та зробили висновки щодо актуальності цього фільму для формування політичної культури молоді.

Майбутні офіцери зазначили, що, хоча цей документальний фільм був знятий ще у 2008 році, його актуальність не зменшилась і в наші дні. Також вони запропонували написати сценарій і запропонувати знаному режисеру зняти продовження цього фільму.

Методика «Дерево рішень» була використана нами для оволодіння курсантами навичками вибору оптимального варіанту рішення, дії і т.д. Так, ми запропонували майбутнім офіцерам визначити, що найбільше впливає на формування політичної культури особистості: мікро- чи макросередовище. Побудова «дерева рішень» дала змогу практично оцінити переваги та недоліки різних варіантів. На етапі пропозиції варіантів, і на етапі їх оцінки був використаний метод мозкового штурму.

Для проведення групової дискусії «Вплив ЗМІ на формування політичної культури молоді» всіх курсантів, які були присутні на практичному занятті, було поділено на невеликі підгрупи. Спочатку ми склали список цікавих думок, потім члени підгруп виступили з доповідями. Разом із курсантами було складено інструкцію та план дій. Наприкінці дискусії зроблено узагальнення, сформульовано висновки.

Групове обговорення спрямовано на знаходження істини або досягнення кращого взаєморозуміння. Дослідження показало, що групові обговорення сприяють кращому засвоєнню матеріалу, що вивчається. Різновидом групового обговорення є круглий стіл, який проводиться з метою поділитися проблемами, власним баченням питання, познайомитися з досвідом, досягненнями. Політична культура майбутніх офіцерів охоплює систему політичних знань, правила професійної комунікації і формується під час військової освіти, зокрема її складової – політичної освіти, тому ми вирішили провести круглий стіл на тему: «Порівняльний аналіз системи політичної освіти майбутніх офіцерів у Великобританії, Данії та США».

Курсанти дізналися, що навчання у Королівській військовій академії у Сандхирсті (Великобританія) триває 44 тижні. Період навчання ділиться на три триместри по 14 тижнів, після кожного з яких є військові навчання з елементами неочікуваності і ризику і 2-3 тижні відпустки. Навчання в Сандхирсті є складним, проте цікавим, стимулюючим і результативним. Стандарти винятково високі і не кожен курсант зможе здати курс і одержати диплом. Але ті, які це зроблять, залишать Сандхерст, знаючи, що вони здобули диплом однієї з найвимогливіших і шанованих військових академій.

Перший триместр фокусується на первинній військово-професійній підготовці, фізичній підготовці і заняттях з прийняття рішень.

У другому триместрі продовжується розвиток лідерських навичок, а також вводяться навчальні предмети спеціалізації. На цьому етапі майбутній офіцер вибирає рід військ чи службу, у яких він у майбутньому хотів здійснювати свою професійну діяльність.

У третьому триместрі програма підготовки офіцерів передбачає практичне застосування навиків у процесі комплексних і вимогливих навчань та території Великобританії та за кордоном. На цьому етапі виховується офіцер-лідер, керівник військового колективу, здатний приймати обґрунтовані рішення.

Освіта майбутніх офіцерів в Королівському коледжі оборони Данії включає навчальні програми підготовки майбутніх офіцерів відповідних видів Збройних сил. Її мета – формування найкращих командирів і лідерів для сухопутних військ, військово-морських і військово-повітряних сил Королівства Данії.

Загальноосвітня програма підготовки офіцерського складу містить три елементи – первинну військово-професійну підготовку, модулі навчальних військових дисциплін (60 ETCS) і навчальні курси дисциплін, що готують до служби у відповідних видах Збройних сил. Програма підготовки спеціалістів передбачає вибір спеціальностей відповідно до потреб сухопутних військ,

військово-морських та військово-повітряних сил. Проте є два навчальні модулі спільні для усіх трьох видів збройних сил.

1. Військові операції (відповідно до видів збройних сил спрямована на розвиток компетентності ведення операцій) 10 ECTS.
2. Роль Оборони/Збройних сил у суспільстві (військова політологія спрямована на розвиток компетентності стратегії) 5 ECTS.

Курсантами коледжу можуть стати випускники цивільних ВНЗ із дипломами бакалавра або сержанти, які служили у Збройних силах. Військовий диплом видається після одного року стаціонарного навчання. Також є можливість навчатись у коледжі молодим людям, які хочуть стати сержантами. Програма їх підготовки становить два роки.

Навчальна програма підготовки офіцерів сухопутних військ передбачає вивчення курсантами тактики, лідерства і управління. У курсантів формується розуміння сучасних принципів управління, відповідно з подальшим застосуванням їх у різних оперативних ситуаціях. Окрім цього, програма містить предмети такі, як «Політологія» з особливим зосередженням уваги на національній і міжнародній безпеці та оборонній політиці.

Сухопутні війська Збройних сил Данії залучаються у міжнародних миротворчих операціях зі встановлення і підтримки миру, де солдати, сержанти і офіцери беруть участь у наземних військових операціях.

Насамперед, професія американського офіцера не лише ремесло і мистецтво, що потребує унікального таланту, який неможливо передати іншим, це складне інтелектуальне заняття з тривалою всебічною самоосвітою. Функціонування систем навчання і виховання передбачає їх тісну взаємодію з системами права, історії, політики, економіки, соціології, психології та іншими [3, с. 197].

Насичена навчальна програма включає загальноосвітню та професійну підготовку. Загальноосвітня підготовка передбачає вивчення обчислювальної техніки, програмування, математики, фізики, інженерно-технічних дисциплін, хімії, географії, астрономії, топографії, креслення, англійської мови та

літератури, країнознавства, однієї з іноземних мов, цивільного та військового законодавства, сучасної історії у тому числі військової, політекономії, філософії, міжнародного права, державного устрою та управління, міжнародних відносин, військової педагогіки та психології [3, с.199].

Курсанти усіх спеціальностей Військової академії США у місті Вест-Поїнт, штат Нью-Йорк, в осінньому семестрі третього курсу вивчають дисципліну «Американська політика (American Politics S202)», першою темою якої є «Американська політична культура і роль офіцера сухопутних військ».

У другому семестрі першого курсу курсанти вибирають спеціалізацію, і, починаючи з другого курсу вивчають навчальні дисципліни своєї спеціалізації. Серед спеціалізацій можна вибрати спеціалізацію «Американська політика». У Сухопутних військах така спеціалізація забезпечує майбутніх офіцерів стратегічними, політичними, культурологічними та знаннями про процеси формування політики, що потребують офіцери сухопутних військ усіх рівнів від командира взводу до командира театру військових дій, щоб бути успішними на сучасному полі бою. Основні курси цієї спеціалізації включають «Методи дослідження», «Порівняльна політологія», «Американський політичний розвиток», «Політична думка», «Громадські процеси формування політики». А також за весь час навчання курсанти повинні вибрати чотири курси, серед яких «ЗМІ та американська політика», «Американський інститут президенства», «Законодавча політика», «Расова, гендерна та сексуальна політика», «Внутрішня безпека», «Тероризм: нові виклики», «Підвищений курс вивчення тероризму», «Кампанії та вибори», «Американська держава і солдат», «Американська закордонна політика», «Політика оборони», «Колоквіум з американської політики» та «Підвищений курс вивчення американської політики».

Практичні заняття «відіграють важливу роль у виробленні в студентів навичок застосування одержаних знань для розв'язання практичних завдань спільно з викладачем» [129].

У структурі практичного заняття домінує самостійна робота студентів. Правильно організовані практичні заняття мають важливе виховне та практичне значення (реалізують дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою) і орієнтовані на вирішення таких завдань:

- поглиблення, закріплення і конкретизація знань, одержаних на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- формування практичних умінь і навичок, необхідних в майбутній професійній діяльності;
- розвиток умінь спостерігати та пояснювати явища, що вивчаються;
- розвиток самостійності тощо [150].

На практичному занятті, вивчаючи тему «Цінності і характерні особливості політичної культури країн Заходу і Сходу», ми організували роботу *в малих групах*. Майбутні офіцери були розподілені на групи, по 5 осіб. Кожна група одержала своє завдання, серед яких були такі:

1. Модернізм і традиція в політичній культурі сучасного західного суспільства.
2. Базові цінності політичної культури Великобританії.
3. Особливості континентально-європейської політичної культури (Німеччина, Південна Європа).
4. Цінності політичної культури США. Американський федералізм.
5. Індобуддистська політична культура: зміст і особливості.
6. Конфуціанська політична культура.
7. Політична культура арабських країн.

Робота в малих групах сприяла розвитку у курсантів навичок співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, вміння активно слухати, виробляти спільну думку, вирішувати виникаючі розбіжності).

Ефективним способом формування політичної культури майбутніх офіцерів є розроблення проєктів. Цей метод дозволяє подумки вийти за межі аудиторії і скласти проєкт своїх дій з обговорюваного питання. Найголовніше, що група або окремий учасник має можливість захистити свій проєкт, довести

перевагу його перед іншими і дізнатися думку курсантів. Учасники можуть звернутися за консультацією, додатковою літературою в Інтернет, електронну бібліотечну систему, читальний зал бібліотеки і т.д.

Ми запропонували учасникам проекту зібрати статті з газет, публікації з науково-пізнавальних журналів, фотографій, що стосуються питань теми «Політична культура як об'єкт дослідження в літературі». Потім відбулося обговорення зібраних курсантам матеріалів з усією групою.

Спільно з викладачами кафедри гуманітарних наук та кафедри іноземних мов та військового перекладу був проведений міждисциплінарний семінар на тему: «Політична комунікація майбутнього офіцера: мова, культура, політика». Викладачі розподілили між курсантами завдання для підготовки повідомлень за темою семінару. Цей метод дав змогу розширити кругозір майбутніх офіцерів, розкрив можливості комплексної оцінки проблеми, сприяв кращому розумінню міжпредметних зв'язків.

Імітаційна рольова гра «Зустріч з іноземною делегацією» на практичному занятті з «Військової педагогіки та психології» була проведена для розвитку навичок міжкультурного спілкування курсантів.

Інструкція. Шановні курсанти! Уявіть, що наш навчальний заклад має відвідати іноземна делегація. Вам необхідно розподілити ролі (начальника академії (ректора), заступників начальника академії (проректорів), викладачів, членів делегації). Подумайте, як найбільш повно і зрозуміло розкрити характер професійної підготовки у вашому навчальному закладі. Обґрунтуйте таку форму проведення зустрічі, яка є найбільш ефективним засобом обміну передовим досвідом. Підведіть підсумки зустрічі та проаналізуйте її результати. На цій основі підготуйте доповідь (творчий звіт) про власні враження, недоліки та переваги цієї зустрічі.

Творче завдання є важливим підґрунтям будь-якої інтерактивної форми проведення практичного заняття. Виконання творчого завдання вимагало від курсантів підбору матеріалу за темою: «Моя громадянська та політична

позиція». Цю саму проблему ми продовжили обговорювати під час проведення виховної години.

Перед виходом на військове стажування ми запропонували майбутнім офіцерам додаткові завдання, що спрямовані на оцінювання рівня політичної культури підлеглих. Підведення підсумків стажування відбулося у вигляді написання та обговорення творів «Чи важливі для офіцера толерантність і взаєморозуміння?».

Тренінг (англ. Training від train – навчати, виховувати) – метод активного навчання, спрямований на розвиток знань, умінь, навичок і соціальних установок. Однин із основоположників тренінгу Ю. Ємельянов пояснює, що термін «тренінг» повинен використовуватися не для позначення методів навчання, а для позначення методів розвитку здібностей до навчання або оволодіння будь-яким складним видом діяльності, і зокрема спілкуванням» [62].

Сучасні педагоги називають критерії для оцінки ефективності методу тренінгу, зокрема:

- набуття знань;
- зміна установок;
- розв'язання проблем;
- розвиток навиків міжособистісного спілкування;
- позитивне сприйняття (прийняття) методу учасниками;
- забезпечення потрібної тривалості тренінгу [174, с. 413].

Зважаючи на переваги методу тренінгу, разом з викладачем політології ми провели тренінг «Роль маніпуляційних політичних технологій у формуванні політичної культури молоді» з вправами «Інформаційний бій» та «Година питань», що були спрямовані на краще засвоєння матеріалу.

Військове стажування та навчальна практика є важливими формами формування політичної культури майбутніх офіцерів. Проведення військового стажування значно посилює інтерес курсантів до майбутньої професійної

діяльності, озброює вміннями та навичками, необхідними для успішної організації виховної роботи з підлеглими.

У Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного курсанти після закінчення 3 курсу (для спеціалізації командного фаху) та 4 курсу (для спеціалізації інженерного фаху) проходять військове стажування у військах протягом 4 тижнів.

Основними завданнями військового стажування є:

- виховання стійкого інтересу до військової діяльності, впевненості в правильності її вибору, прагнення внести особистий вклад в оновлення військової освіти;
- формування у майбутніх офіцерів цілісної картини світу через військово–педагогічну діяльність;
- розвиток творчих здібностей курсантів, їх індивідуальності, вдосконалення політичних знань, умінь та навичок;
- формування професійно важливих якостей особистості майбутнього офіцера через активізацію його громадянської позиції.

Зміст військового стажування розгортається через:

- військову діяльність;
- участь в методичній роботі військової установи;
- роботу з громадськістю;
- професійну самоосвіту і самовиховання.

Підкреслюючи виховуючий характер військового стажування, О. Барабанчиков вважає, що воно має найбільш сильний вплив на професійне формування особистості офіцера [10].

Внаслідок складності і своєрідності процесу формування політичної культури майбутніх офіцерів виникла необхідність включення їх з перших днів військового стажування в самостійну дослідницьку діяльність.

Для того, щоб пошукова робота курсантів носила цілеспрямований характер, нами був розроблений комплекс спеціальних завдань, зміст яких орієнтований на формування структурних компонентів політичної культури

майбутнього офіцера, а характер їх виконання передбачав включення стажерів в пошукову діяльність. Наприклад:

- вивчення історії краю за існуючими літературними джерелами;
- збір відомостей і матеріалів про письменників – уродженців краю (або тих, хто був у ньому), що відображено в творах;
- пошуки і збір старовинних книг, рукописів, картин; збирання книг, журналів, газет, фотографій, листів, що розповідають про різні події в історії краю;
- вивчення історії літератури в назві населених пунктів краю, в назві вулиць, площ і т.ін.;
- вивчення назв місцевих селищ, історичних місць, пам'ятників природи з точки зору відображення в них історичних подій, господарської діяльності, устрою життя, вдач і звичаїв місцевого населення.

Формування зацікавленості курсантів до проблеми політичної культури може досягатися не лише виховним характером навчальних занять, а й позааудиторною роботою. Адже позааудиторна діяльність спрямована на виховання вільної особистості. Вона заснована на законах творчості, що передбачають залучення студентів до реальної співтворчості, інтелектуального діалогу, гармонізацію спілкування, успіх, можливість почуватися вільно [41; 84; 172].

Нам імпонує думка О. Гомонюк в тому, що до видів позааудиторної роботи, що сприяють формуванню політичної культури майбутніх офіцерів, можна віднести такі:

1. Науково-дослідна робота, що здійснюється у межах наукового товариства курсантів. Це проведення досліджень із політичних проблем з подальшою публікацією наукових статей у фахових виданнях, тез доповідей на наукових, науково-методичних, науково-практичних конференціях; підготовка та представлення наукових робіт на міжнародних, всеукраїнських, регіональних і місцевих конкурсах; участь в олімпіадах, наукових брейн-рингах, дебатах;

участь у роботі наукових гуртків, проблемних групах; проведення науково-дослідних проектів, «круглих столів».

2. Виховна робота – проведення заходів, спрямованих на реалізацію завдань виховання.

3. Волонтерська робота – участь в організації громадських заходів (освітньо-виховних, просвітницьких, екологічних, благодійних, культурно-розважальних, мистецьких тощо) [41, с. 72].

Особистість вихованця, його образ життя формуються в конкретному соціально–етнічному середовищі.

Своєрідність середовища, в якому функціонують педагогічні системи, виявляється в його національній специфіці. На конкретний зміст функцій цих систем, на діяльність вихователів здійснюють вплив національні форми культури і деяка своєрідність духовних багатств, накопичених тим або іншим народом і що засвоюються молодим поколінням в процесі виховання.

Підготовка майбутнього офіцера до врахування запитів, конкретних умов військової діяльності передбачає озброєння його знаннями історії і культури свого народу. Безумовно, військовий керівник повинен знати передусім культуру свого народу, що є ознакою сформованості у нього етнічної культури. Нарівні з цим, велику цінність для майбутнього офіцера мають етнографічні знання про походження свого народу, про своєрідність національного етикету, обрядів, побуту, мистецтва, художніх промислів, свят, а для цього він повинен бути начитаний та ерудований. Кожному військовому фахівцю необхідні знання соціально–культурних особливостей навколишнього середовища, під впливом якого складається процес виховання. Дуже важливо шукати джерела зіткнення інтересів в культурі, використовуючи для цього можливості навчально–виховної роботи, спираючись на загальнолюдські цінності моралі, мистецтва, релігії різних народів. На жаль, курсанти майже не знають своєї національної культури в її істинних стійких формах.

Засвоєння національної культури майбутніми військовими фахівцями органічно пов'язане з формуванням у них почуття етнічної приналежності, національних інтересів, почуття гордості і готовності до пропаганди досягнень національної культури в поєднанні з повагою до культури інших народів є важливою стороною самосвідомості особистості. Саме тут важлива роль військового педагога, що володіє високою політичною і громадянською культурою, ерудованого, грамотного, начитаного. Важливо, щоб викладач не тільки виявляв компетентність в цих питаннях, але і умів використати накопичені знання в своїй роботі.

На засіданнях історико-краєзнавчого гуртка, що створено на базі кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, формується громадянська позиція майбутніх офіцерів як система ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов.

Також викладач навчає курсантів основам методики ведення наукового дослідження, обговорюються результати наукової роботи членів гуртка (наукові статті, реферати та конкурсні роботи тощо).

До основних форм наукової роботи курсантів належать такі:

- участь у виконанні планових наукових робіт кафедри;
- підготовка наукових доповідей, повідомлень і рефератів з актуальних питань,
- виступ з ними на засіданнях наукових гуртків курсантів, наукових семінарах і конференціях;
- підготовка публікацій за результатами досліджень;
- участь в конкурсах на кращі наукові роботи.

Завдяки участі у роботі історико-краєзнавчого гуртка відбувається пробудження національної самосвідомості майбутніх офіцерів. Адже оволодіння історією народу в пробудженні національної самосвідомості, відчуття спорідненості зі своїм народом, гордості за нього – ґрунтуються на специфічній особливості гуманітарного знання: якщо природознавець лише спостерігає предмет свого вивчення, то гуманітарій повинен пережити свій

предмет внутрішньо. Ми маємо тут справу з таким явищем, як емпатичне «вживання», в процесі якого курсант може «вжитися» в картини життя свого народу, котрі дає історія, відчувати біль і гордість за народну долю. Не дивно, що найпослідовнішими виразниками української ідеї у складні роки тоталітарного режиму були представники гуманітарної науки, особливо історики і літературознавці.

У більш загальному плані предметом гуманітарних наук є світ тих уявлень, які виробляє людина про природу і суспільство, це світ її цінностей, ідеалів–надій, коротше кажучи, це весь світ її культурної свідомості, що закріплений в різних знакових системах: у міфах, ритуалах, соціальних нормах. Але превалююча роль серед знакових систем безперечно належить мові. Для людей, які говорять однією мовою, вона є засобом ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти.

Мова відображає національну специфіку бачення, спосіб фіксації і членування об'єктивного світу. Кожен народ – носій певної мови, має свою мовну картину світу. Це вироблені на протязі віків уявлення людини про світ, її досвід, фіксований на відміну від теоретичного знання не в якихось систематично викладених і впорядкованих джерелах, а безпосередньо в живій мові етносу, у вигляді усталених словесних формул, зворотів, образів фольклору, символів тощо. Це певний текст етнопедагогічної інформації. Виховуючись і мислячи з дитинства рідною мовою, представник певного етносу одержує в спадок і цей «текст», в якому імпліцитно містяться алгоритми поведінки, котрі засвоюються особою. Останнє сприяє утворенню того специфічного стереотипу поведінки, яким найвиразніше характеризується обличчя нації. Звідси важливість значення, яке має запровадження української мови в усіх сферах суспільства, а особливо в освітньому процесі.

Однак треба зауважити, що етномовна картина світу — бувши продуктом досить довгого історичного розвитку, зазнаючи різномірних впливів специфічних обставин (війна, національне гноблення), містить у собі

внутрішньо суперечливі, стихійно впорядковані установки. У національної самосвідомості принципово ослаблена, а точніше ще не сформована самокритична установка, оскільки в цьому випадку ми маємо справу з формою суспільної свідомості позбавленої рефлексії. Тому національне відродження не може не нести в собі певного критичного заряду щодо культурної спадщини.

Отже, робота з історичними джерелами краєзнавчої інформації в історико-краєзнавчому гуртку дала змогу сформувати громадянську та політичну позицію курсантів, їх політичну толерантність, готовність до компромісу і партнерства, вміння слухати і розуміти іншого.

Як справедливо зазначає Ю.Корнійчук, «...у процесі виховання у ВВНЗ реалізуються всі головні види виховання (громадянське, патріотичне, моральне, естетичне, розумове, фізичне тощо), але воно має свою специфіку, пов'язану зі спрямованістю професійної підготовки майбутніх офіцерів. Так, одне з чільних місць у системі виховання у військовому інституті займає громадянське та патріотичне виховання...» Спрямованість виховного процесу у вищому військовому закладі визначається нами як розвиток патріотизму майбутнього офіцера, його національної самосвідомості, політичної культури, моральності, культури поведінки. Патріотизм майбутнього військового фахівця визначає його готовність до самопожертви заради служіння Батьківщині [88, с. 76].

Основні напрямки виховання воїнів:

- розумове;
- громадянське;
- національно-патріотичне;
- військово-професійне;
- духовно-моральне;
- соціально-правове;
- художньо-естетичне;
- фізичне [167].

Складові виховної роботи у Збройних Силах України:

- морально-психологічне забезпечення бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань;
- морально-психологічне забезпечення військової дисципліни та профілактика правопорушень;
- інформаційно-пропагандистське забезпечення;
- культурно-виховна та просвітницька робота;
- військово-соціальна робота [167].

З ініціативи керівництва Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, у тісній співпраці з ТРК «Львів» (ПАТ «НСТУ» філія «Львівська регіональна дирекція»), у квітні 2007 року була створена телевізійна програма «Звитяга», яка висвітлює життєдіяльність Національної академії сухопутних військ, військових частин і з'єднань Західного регіону України, героїчні вчинки українських воїнів у зоні АТО, активно сприяє військово-патріотичному вихованню молоді та популяризації військової справи в регіоні.

Волонтерська робота є однією із форм розвитку політичної культури майбутніх офіцерів. В традиціях Національної академії сухопутних військ і відвідування дитячих будинків міста Львова, і допомога українським воїнам у зоні АТО.

Студенти і курсанти Академії Державної пенітенціарної служби організовують роботу із профілактики правопорушень серед учнів загальноосвітніх шкіл, проводять благодійні заходи у Чернігівському центрі соціально-психологічної реабілітації дітей віком від 3 до 18 років, беруть участь у реалізації реабілітаційного проекту «Точка опори», програмою якого передбачено групові та індивідуальні тренінги, консультації, організація груп підтримки для родин учасників АТО.

Курсантами Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького здійснюється популяризація здорового способу

життя та патріотичне виховання молоді, організація моральної та матеріальної підтримки учасникам антитерористичної операції.

Студенти-волонтери Хмельницького національного університету допомагають в організації реабілітаційного табору для людей, що пересуваються на візках, відвідують з благодійними акціями Антонінську школу-інтернат для дітей із вадами фізичного та розумового розвитку, здійснюють волонтерську допомогу бійцям АТО.

Студенти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка беруть участь у заходах допомоги дітям з сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомагають фахівцям Державної податкової інспекції надавати консультації платникам податків з питань декларування доходів, долучаються до прибирання історичної частини міста.

У ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Студентським сенатом організовуються різноманітні благодійні акції та ярмарки для збору коштів дітям із сиротинців, дітям з легеневиими хворобами, на придбання необхідного обладнання для медичних установ. Студенти-волонтери беруть участь в освітньо-благодійному проєкті «Янголи поруч» і допомагають школярам Яблунівської загальноосвітньої школи-інтернату зробити крок до себе, відвідують дітей в Івано-Франківському центрі соціально-психологічної реабілітації, надають допомогу військовим, які служать у зоні АТО.

Отже, волонтерська робота сприяє розвитку складових політичної культури – політичній спрямованості та політичній компетентності.

Таким чином, виходячи із структури і змісту політичної культури майбутніх офіцерів, ми виокремили чотири критерії: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний.

Мотиваційний критерій відображає характер мотивації та активності майбутніх офіцерів, їх ставлення до політичної і військово-політичної проблематики, усвідомлення особистої і суспільної значущості майбутньої професії, зв'язок інтересів з ціннісними орієнтаціями, інтенсивність емоційних переживань, вольових зусиль, уваги, настроїв на майбутню діяльність і усвідомлення вимог суспільства, пов'язаних з діяльністю офіцера, наявність у курсантів політичних переконань.

Когнітивний критерій представляє політичні знання курсантів, що оцінюються за такими ознаками: повнота, системність, дієвість, міцність, виявлення їх актуалізації в процесі виконання пізнавальних і практичних завдань, ступінь поінформованості про політичні події та явища, психологічну готовність майбутнього офіцера до соціально ціннісної діяльності.

Діяльнісний критерій спирається на такі показники: участь в моделюванні майбутньої професійної діяльності, її успішність; громадську активність, яку ми розуміємо як прагнення включатися в цю діяльність; активність і результативність самовиховання (самоаналіз, планування, самоорганізація) реакцію на дії своїх колег, потреба і готовність до підвищення в майбутньому свого професійного статусу; готовність до самостійного прийняття рішень і їх реалізації з позиції загальнолюдських цінностей і моральних норм; орієнтація на досягнення успіху в своєму житті, в тому числі і в професійній діяльності; здатністю до толерантності, взаємодії з колегами по навчанню, регулювання своєї професійної діяльності (усунення «психологічних комплексів», бар'єрів страху, невпевненості, сором'язливості, боязкості), спонукання до дії на основі усвідомленого інтересу і потреби; вміння встановлювати особистісний сенс діяльності, мотивувати її внутрішньою або зовнішньою необхідністю, сформованість умінь застосовувати одержані знання у професійній і громадській діяльності, правильно обрати модель поведінки в службових і соціально-політичних ситуаціях, ступінь участі в громадській роботі підрозділу.

Рефлексивний критерій характеризує професійно важливі якості: самовладання, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, патріотизм, відповідальність, грамотність, громадянську мужність, внутрішню свободу і почуття власної гідності, уважність, терпимість, гуманність, самодисципліну, професійно значущі якості особистості, які оцінювалися за такою ознакою, як ступінь прояву, самопізнання, самооцінка, самоконтроль і самокорекція власної соціально значущої діяльності; ініціативність в прогнозуванні подальших шляхів розвитку політичної культури.

В рамках мотиваційного критерію для визначення рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів нами були використані такі методики: опитувальники: «Мотивація досягнення успіху» (Т. Елерса) і «Методика вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» (А. Реан, В. Якунін).

Методами перевірки рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у рамках когнітивного критерію були: анкетування, тестування, спостереження, виконання контрольних робіт, проведення інтерв'ю з залученням експертів, підготовка і участь в проведенні круглих столів.

В рамках діяльнісного критерію проводилося оцінювання сформованості політичної культури майбутніх офіцерів методом експертної оцінки викладачів, тесту «Професійні взаємовідносини в колективі» (за методикою К. Томаса), опитувальника «Комунікативні та організаторські нахили» (за методикою В.Синявського і Б. Федоришина).

Методами діагностики рефлексивного критерію стали такі: самооцінка курсантів, оцінка експертів (визначалася шляхом анкетування кураторів груп, викладачів), участь курсантів у позааудиторній роботі (робота в наукових гуртках, в підготовці і проведенні конференції, участь в науково-практичних семінарах).

Виокремлення критеріїв і відповідних їм показників дало змогу визначити конкретний рівень сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

Низький рівень характеризується несформованістю компонентів політичної культури. Політичні знання, вміння, навички у майбутніх офіцерів розвинені недостатньо для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, відсутні професійно важливі якості і потреба у самовдосконаленні. Ціннісні орієнтації та моральна поведінка нестійкі. Курсанти інертні, безініціативні, демонструють небажання відкривати нове у професійної діяльності, уникають проблем та прийняття самостійних рішень. Вони не вміють вести бесіду, логічно та аргументовано доводити власну точку зору, обирати доцільний стиль спілкування, неспроможні орієнтуватись у значному обсязі інформації, відчують труднощі в її пошуку, використанні, передачі та презентації.

Середній рівень визначається достатньою сформованістю компонентів політичної культури для виконання професійної діяльності. Майбутні офіцери володіють політичними знаннями, вміннями, навичками та більшістю професійно важливих якостей, мають бажання їх вдосконалювати. Вони здатні творчо підходити до розв'язання поставлених завдань. Усвідомлюють цінності професійної діяльності. Володіють умінням працювати з інформацією, презентувати її. Вміють будувати бесіду, доводити свою точку зору, доцільно використовувати стилі спілкування, створювати сприятливий психологічний клімат. Однак, курсанти ще мають певні труднощі, потребують ініціативи та допомоги з боку інших.

Високий рівень характеризується сформованістю усіх компонентів політичної культури. Курсанти володіють міцними політичними знаннями, уміннями, навичками, професійно важливими якостями, прагненням до самовдосконалення, стійкими і глибокими цінностями професійної діяльності. Вони здатні активно і творчо підходити до розв'язання поставлених завдань й приймати самостійні рішення. Володіють умінням працювати з інформацією, презентувати її. Вміють будувати бесіду, доводити свою точку зору, доцільно використовувати стилі спілкування.

Аналіз наукових джерел та наші дослідження дали змогу визначити й

обґрунтувати педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів, серед яких виокремлюємо такі: створення позитивної мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою; доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів; охоплення курсантів навчальною особистісно-орієнтованою діяльністю шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у ВВНЗ»; здійснення регулярного моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів.

Дослідженням визначено такі форми та методи формування політичної культури майбутніх офіцерів: аудиторна робота: лекції із заздалегідь запланованими помилками, проблемні лекції, лекції-прес-конференції, ділові та рольові ігри, метод «круглого столу». технології евристичного типу, перегляд і обговорення відеофільмів, методика «Дерево рішень», групові дискусії, робота в малих групах, розроблення проєктів, міждисциплінарний семінар, творчі завдання, написання творів та есе, тренінг, військове стажування та навчальна практика; позааудиторна робота: науково-дослідна, виховна та волонтерська робота.

ЛІТЕРАТУРА:

3; 10; 16; 17; 29; 32; 37; 39; 41; 48; 57; 58; 62; 64; 68; 73; 78; 79; 81; 82; 84; 88; 98; 99; 103; 106; 123; 125; 129; 132; 146; 149; 150; 152; 154; 162; 167; 172; 173; 174; 178; 182; 185; 190; 193; 196; 197; 198.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

3.1 Організація, етапи та методика дослідження

Дослідно-експериментальна робота з теми дослідження проводилася на базі 6 вищих навчальних закладів (ВНЗ) у період з 2014 до 2018 р. У дослідно-експериментальній роботі взяли участь 469 студентів і 21 викладач Національної академії сухопутних військ України імені гетьмана Петра Сагайдачного, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Національної академії Державної Прикордонної служби України, Академії Державної пенітенціарної служби, Хмельницького національного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дослідно-експериментальну роботу проводили за типом порівняльного експерименту. Для подання результатів експериментальної роботи відмовилися від прийнятої нумерації груп (у кожному закладі вищої освіти вона своя і досить громіздка, з вказівкою і року вступу, і спеціальності, і номера групи за спільним рахунком) і нумеруємо їх як ЕГ-1, ЕГ-2, ЕГ-3, ЕГ-4, КГ-1, КГ-2.

Респондентів дослідних груп було розподілено так: ЕГ-1 нараховувала 77 осіб, ЕГ-2 – 75 осіб, ЕГ-3 – 79 осіб, ЕГ-3 – 81 особу, КГ-1 – 74 особи, КГ-2 – 83 особи.

Дослідно-експериментальну роботу проводили у три етапи.

Перевірку результативності формування політичної культури майбутніх офіцерів з використанням створеної нами моделі формування політичної культури майбутніх офіцерів і забезпеченням комплексу виявлених педагогічних умов здійснювали у межах педагогічного експерименту, що

включає констатувальний, формувальний і підсумковий етапи, спрямовані на відстеження динаміки змін.

На першому етапі (2014-2015 рр.) – констатувальному – було здійснено відбір і вивчення філософської, педагогічної, психологічної, соціологічної літератури щодо проблеми формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці; проаналізовано робочі навчальні плани і навчально-методичне забезпечення підготовки майбутніх офіцерів; визначено рівні і показники сформованості політичної культури майбутніх офіцерів за мотиваційним, когнітивним, діяльнісним і рефлексивним критеріями. Також нами проаналізовано стан сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.

Цей етап був зумовлений необхідністю визначення початкового рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів, вивчення якого дало можливість сформувати групи в рамках основного експерименту. Результати констатувального етапу експерименту показали, що більшість його учасників мають низький рівень політичної культури й спонукали до необхідності планомірного формування означеної культури у рамках розробленої моделі та застосування обґрунтованих педагогічних умов.

На другому етапі (2015-2016 рр.) – формувальному – впроваджено у навчальний процес комплекс педагогічних умов, що є передумовою ефективного функціонування та розвитку моделі формування політичної культури майбутніх офіцерів. До участі в дослідженні було залучено 157 курсантів у контрольні групи (КГ) і 231 курсант у експериментальні групи (ЕГ). Дослідно-експериментальна робота проводилася під час вивчення соціально-гуманітарних дисциплін («Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Військова педагогіка та психологія»). В експериментальних групах організація навчального процесу здійснювалася як цілісна система за впровадження педагогічних умов та спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових

навчальних закладах», активного застосування інноваційних технологій і методів навчання (проекти, ділові ігри, кейси, тренінги). В контрольних групах за традиційною методикою.

Під час проведення першого та другого етапів педагогічного експерименту застосовувалися діагностичні методики, також проводилися бесіди, інтерв'ю, спостереження, експертне опитування, контрольні завдання, тести й аналіз семестрових оцінок із професійно-орієнтованих дисциплін та практики.

На третьому – підсумковому – етапі (2016-2018 рр.) проведено діагностико-оцінні процедури за визначенням міри сформованості політичної культури майбутніх офіцерів; інтерпретація одержаних результатів; сформульовано й уточнено основні теоретичні та експериментальні висновки; здійснено аналіз одержаних результатів; виконано математичне оброблення результатів дослідження.

Розглянемо кожний із етапів дослідно-експериментального дослідження.

Діагностику початкового рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах ВВНЗ, котрі беруть участь в експерименті, (набір 2014 р.) проводили в листопаді-грудні 2014 р. Для діагностики використали авторську анкету (Додаток А) оцінки рівнів політичної культури майбутніх офіцерів, методику оцінки політичної спрямованості, методику виміру рівня самооцінки, котрі представлені в параграфі 2.1 дисертації.

Розглянемо результати діагностики за кожною методикою (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати оцінки рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах ВВНЗ на основі авторської анкети
(констатувальний експеримент)

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж
ЕГ-1	77	39	50,65	0,27	34	44,16	0,38	4	5,19	0,51
ЕГ-2	75	35	46,67	0,29	39	52	0,35	1	1,33	0,28
ЕГ-3	79	40	50,63	0,21	36	45,57	0,4	3	3,8	0,51
ЕГ-4	81	39	48,15	0,24	38	46,91	0,38	4	4,94	0,37
ЕГ	312	153	49,04	0,25	147	47,12	0,38	12	3,85	0,42
КГ-1	74	39	52,7	0,58	26	35,14	0,34	9	12,16	0,75
КГ-2	83	40	48,19	0,64	31	37,35	0,39	12	14,46	0,81
КГ	157	79	50,32	0,61	57	36,31	0,37	21	13,38	0,78

Примітка: ЕГ – експериментальні групи; КГ – контрольні групи; К_ж – середній коефіцієнт результативності, на основі якого розраховані рівні (тут і далі).

Рівні сформованості політичної культури курсантів і студентів першого курсу відповідають або початковому низькому, або середньому. Причому співвідношення цих рівнів практично рівне: 50 % на 50 %. І лише в чотирьох курсантів і студентів ЕГ-1 і ЕГ-4, трьох курсантів і студентів ЕГ-3 та одного респондента ЕГ-2 зафіксований високий рівень. Як з'ясувалося з бесіди з ними, вони мали досвід роботи до вступу у ВВЗ і уявлення про майбутню спеціальність і її вимоги до них; вибір навчального закладу ними було зроблено цілком усвідомлено.

Звертає увагу на себе той факт, що середній коефіцієнт результативності

знаходиться не на мінімальних значеннях діапазону того або іншого рівня. В низького рівня він може бути від 0 до 0,3 (у досліджуваних групах він знаходиться в інтервалі від 0,21 до 0,29). В середнього рівня він може бути від 0,31 до 0,5 (у досліджуваних групах він від 0,34 до 0,4). Ця обставина підтверджує висловлене раніше припущення про те, що підґрунтя сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці всіх курсантів і студентів першого курсу вже є. Вони мають, нехай навіть не до кінця усвідомлене, уявлення про професію, про себе, свої можливості в оволодінні нею. Тому формування політичної культури полягає не в тому, щоб сформувати те, чого поки що в них немає, а створити умови для активізації формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.

Аналіз результатів, одержаних на початковому зрізі констатувального експерименту, дозволяє з достатньою мірою упевненості зареєструвати переважання низького і середнього рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.

Перш ніж здійснити впровадження розробленої моделі формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці та педагогічних умов її формування, дослідимо, як підібрані експериментальні та контрольні групи з зазначеними вище розподілами студентів і курсантів щодо рівнів сформованості початкових знань і, що вони статистично схожі за складом. Для цього скористуємося непараметричним критерієм χ^2 К. Пірсона:

$$\chi^2_{\text{емпір.}} = N \cdot M \cdot \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{\frac{n_i}{N} + \frac{m_i}{M}}, \quad (3.1)$$

де N і M – кількість членів контрольної й експериментальної груп;

n_i, m_i – кількість членів контрольної й експериментальної груп, що показали i -тий рівень знань;

L – кількість виділених рівнів.

Визначимо «нульову гіпотезу» H_0 припустимо, що розподіл

респондентів за рівнями сформованості вихідних знань політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в дослідних групах, задіяних в педагогічному експерименті – однаковий. Якщо значення $\chi^2_{емпір}$ за попарного порівняння рівнів сформованості вихідних знань політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в експериментальних і контрольних групах буде менше $\chi^2_{крит}$, то гіпотеза H_0 вважатиметься підтвердженою. Та альтернативна гіпотеза (H_1): рівень сформованості політичної культури майбутніх офіцерів в експериментальних і контрольних групах – неоднаковий.

Обчислимо емпіричне значення критерію $\chi^2_{емпір}$ попарно для контрольних та експериментальних груп, одержаних за рівнями початкової сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці. Підставивши відповідні значення з табл. 3.1 у формулу (3.1), було одержано за допомогою електронних таблиць Microsoft Excel 2016 такі результати, які занесемо в табл. 3.2.

Знайдемо кількість ступенів свободи варіації $v = k - 1$, де $k = 3$ – кількість оцінок. $v = 3 - 1 = 2$. У таблиці «Критичні значення критерію χ^2 для рівнів статистичної значущості $\alpha \leq 0,05$; $\alpha \leq 0,01$ за різної кількості ступенів свободи» [87, с. 181] знайдемо $\chi^2_{крит}$ та його значення занесемо в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Значення критерію χ^2 К. Пірсона на початковому зрізі

Групи КГ і ЕГ	Розраховане значення $\chi^2_{емпір}$	$\chi^2_{крит}$ за рівнями значущості	
		0,01	0,05
КГ-1 і ЕГ-1	0,031	9,210	5,991
КГ-1 і ЕГ-2	0,274		
КГ-1 і ЕГ-3	0,013		

Продовж. табл 3.2

КГ-1 і ЕГ-4	0,160		
КГ-2 і ЕГ-1	0,025		
КГ-2 і ЕГ-2	0,021		
КГ-2 і ЕГ-3	0,050		
КГ-2 і ЕГ-4	4,699		
КГ і ЕГ	0,035		

Критерій χ^2 К. Пірсона, на рівні значущості 0,01 і 0,05 засвідчив, що між контрольними й експериментальними групами відсутні статистично значущі розбіжності в сформованості початкових значень політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці (таким чином, «нульова гіпотеза» H_0 підтвердилася), тому, що всі обчислені значення $\chi^2_{\text{емпір}}$ нижчі критичних $\chi^2_{\text{емпір}} < \chi^2_{\text{крит}}$. Можна зробити висновок про якісно рівний склад курсантів і студентів у контрольних та експериментальних групах на констатувальному етапі експерименту.

Значний інтерес на цьому етапі дослідження становить якісний аналіз відповідей курсантів і студентів на запитання анкети. В цьому параграфі дисертації представлені узагальнені результати однієї групи (КГ-1), табл. 3.3, дані інших груп наведено в додатку К.

Таблиця 3.3

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-1 на етапі констатувального експерименту, % від загальної кількості у групі

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного і особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	—	35	30	35	—

Продовж. табл. 3.3

2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	—	20	50	20	10
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	—	—	—	30	70
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	—	10	30	30	30
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	—	—	60	20	20
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	—	5	40	30	25
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	—	—	50	20	30
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	—	5	60	20	15
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	—	5	40	30	25
10. Я постійно розмірковую про цінності і сенс життя, моєї майбутньої професії	15	30	40	15	—
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	—	15	45	15	25
12. Я постійно роздумую про пошуки власного стилю в професії	—	—	40	40	20
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	—	—	40	40	20

Продовж. табл. 3.3

14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	—	20	50	20	10
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	5	10	40	30	15
16. Я часто розміркую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	—	10	50	30	10
17. У мене є власні погляд і думка на події і явища як в навчальному, так і в громадському житті	—	20	40	30	10
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	—	10	45	20	25
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	5	5	50	30	10
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	—	—	40	40	20
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	5	5	50	30	10
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	—	—	60	20	20
23. Я постійно роздумую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	—	10	60	20	10
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	—	5	60	20	15

Результати анкетування засвідчують, що у курсантів і студентів усіх груп, що беруть участь в експерименті, політична культура знаходиться на

початковому етапі формування. Рефлексія змін, що сталися в їхньому житті в зв'язку зі вступом у вищий навчальний заклад, не є поки для них важливим засобом професійного становлення. Вони мало замислюються, не намагаються осмислити, оцінити явища, події, процеси, в середовищі яких знаходяться. Аналіз результатів анкетування дозволяє зробити такі узагальнені висновки:

- за діяльнісним показником: більшість курсантів і студентів усіх груп або незнайомі (2/3), або мають розпливчате уявлення (1/3) про цінності професійного й особистісного розвитку, ті вимоги, які до них висуває обрана професія. Тому вони (70 %) не оцінюють свою діяльність, своє «Я» з боку, з позицій майбутньої професійної діяльності, не намагаються осмислити (100 %) своє ставлення до професійної підготовки, для них навчання у ВВЗ є продовженням колишнього навчання, лише в декілька, що змінилися умовах, вони (90 %) поки що не замислюються про професійну кар'єру;

- за аксіологічним показником: майже половина курсантів і студентів усіх груп (40 %) знаходиться в пошуку своєї системи особистісно-значущих і професійних цінностей, постійно розмірковують про сенс життя, майбутньої професійної діяльності, правильності її вибору для себе. В той самий час, вони не впевнені в одержаних оцінках, сумніваються в їх адекватності. Ці пошуки не носять активного, цілеспрямованого, акцентованого, професійно-зорієнтованого характеру, вони здійснюються від випадку до випадку. Тому 100 % опитаних студентів мало замислюються про професійні цінності;

- за креативним показником: більшість курсантів і студентів не розглядають вибрану професію як творчу. Вони не проявляють необхідної активності, ініціативи, творчого підходу до навчання, їм невідома радість пізнання нового, «відкриття» його для себе; 80% курсантів і студентів не можуть оцінити свій творчий потенціал і не замислюються про те, як його можна реалізувати в процесі оволодіння професією;

- за гносеологічним показником: у більшості курсантів і студентів не сформувалося (ні позитивне, ні негативне) ставлення до навчальної діяльності в новій для себе якості. Вони не аналізують свої успіхи і прорахунки, не

думають про те, як їхнє ставлення до оволодіння професією позначиться на їхній кар'єрі та житті, а ті уривчасті роздуми і оцінки, які наявні, не роблять істотного впливу на їхні справи і вчинки.

Порівняльний аналіз результатів табл. 3.3 і додатку К засвідчують, що конкретні цифри дещо розрізняються (на 2-3%) у різних групах під час відповіді курсантів і студентів на те або інше судження, проте ці відмінності несуттєві і не роблять впливу на узагальнені оцінки сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.

Результати, здобуті під час анкетування, фіксують стан сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці на цей момент, але не оцінюють можливості курсантів і студентів для її розвитку. Тому було застосовано методики оцінки рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці, які надали нам матеріал для їх аналізу. Одержані результати представлені в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Рівневі характеристики прояву показників когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп у формуальному експерименті

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	45	58,44	0,51	15	19,48	0,38	17	22,08	0,81
ЕГ-2	75	42	56,00	0,64	18	24,00	0,35	15	22,00	0,79
ЕГ-3	79	39	49,37	0,51	17	21,52	0,4	23	29,11	0,74
ЕГ-4	81	44	54,32	0,61	18	22,22	0,38	19	23,46	0,80
ЕГ	312	170	54,49	0,57	68	21,79	0,38	74	23,72	0,79

Продовж. табл.3.4

КГ-1	74	39	52,70	0,58	26	35,14	0,34	9	12,16	0,75
КГ-2	83	40	48,19	0,64	31	37,35	0,39	12	14,46	0,81
КГ	157	79	50,32	0,61	57	36,31	0,37	21	13,38	0,78

Аналіз результатів оцінки рівнів когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці показує, що курсанти і студенти всіх груп мають значний потенціал розвитку політичної культури. Більшість респондентів (від 40 до 50%) показали середній і високий рівні когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів. Для них характерний логічно-пов'язаний рух думки за семантичними значущими ознаками, в рівнях, що утворюють смислову сферу, скороченість оцінних дій і злитість їх із пошуковими діями, що дозволяє досить швидко знаходити правильне рішення. У 48-58% респондентів переважає низький рівень когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці, для якого характерний послідовний перебір можливих варіантів рішення з окремими поверненнями до раніше розглянутих, за цього домінує репродуктивний рух думки в змістовному плані, а регулювання в смисловому аспекті явно недостатнє.

Таблиця 3.5

Рівневі характеристики прояву показників мотиваційного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп у формуальному експерименті

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _j	абс.	% від загальної кількості	К _j	абс.	% від загальної кількості	К _j
ЕГ-1	77	41	53,25	0,51	24	31,17	0,38	12	15,58	0,81

Продовж. табл.3.5

ЕГ-2	75	42	56,00	0,64	18	24,00	0,35	15	20,00	0,79
ЕГ-3	79	39	49,37	0,51	17	21,52	0,4	23	29,11	0,74
ЕГ-4	81	44	54,32	0,61	18	22,22	0,38	19	23,46	0,80
ЕГ	312	166	53,21	0,57	77	24,68	0,38	69	22,12	0,79
КГ-1	74	39	52,70	0,58	26	35,14	0,34	9	12,16	0,75
КГ-2	83	40	48,19	0,64	31	37,35	0,39	12	14,46	0,81
КГ	157	79	50,32	0,61	57	36,31	0,37	21	13,38	0,78

Здобуті результати дозволяють допустити, що системна, акцентована робота щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці під час дослідно-експериментального дослідження може бути плідною, що сприяє їхньому професійно-особистісному становленню.

Таблиця 3.6

Рівневі характеристики прояву показників діяльнісного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп у формуальному експерименті

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж
ЕГ-1	77	43	55,84	0,48	19	24,68	0,48	15	19,48	0,61
ЕГ-2	75	38	50,67	0,54	24	32,00	0,55	13	17,33	0,49
ЕГ-3	79	46	58,23	0,61	17	21,52	0,49	16	20,25	0,54
ЕГ-4	81	40	49,38	0,49	24	29,63	0,58	17	20,99	0,65
ЕГ	312	167	53,53	0,53	84	26,92	0,53	61	19,55	0,57
КГ-1	74	41	55,41	0,55	23	31,08	0,64	10	13,51	0,55
КГ-2	83	44	53,01	0,6	28	33,73	0,49	11	13,25	0,61
КГ	157	85	54,14	0,58	51	32,48	0,57	21	13,38	0,58

Аналіз результатів оцінки рівнів діяльнісного критерію сформованості

політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці показує, що вони мають значний потенціал розвитку політичної культури майбутніх офіцерів. Більшість респондентів (близько 50%) показали середній і високий рівні діяльнісного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів. У 48-58% респондентів переважає низький рівень діяльнісного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці, для якого характерний послідовний перебір можливих варіантів рішення з окремими поверненнями до раніше розглянутих, за цього домінує репродуктивний рух думки в змістовному плані, а регулювання в смисловому аспекті явно недостатнє.

Таблиця 3.7

Рівневі характеристики прояву показників рефлексивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп у формуальному експерименті

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	38	49,35	0,55	23	29,87	0,58	16	20,78	0,56
ЕГ-2	75	45	60,00	0,51	16	21,33	0,45	14	18,67	0,59
ЕГ-3	79	44	55,70	0,47	14	17,72	0,6	21	26,58	0,48
ЕГ-4	81	40	49,38	0,55	23	28,40	0,65	18	22,22	0,55
ЕГ	312	167	53,53	0,52	76	24,36	0,57	69	22,12	0,55
КГ-1	74	43	58,11	0,62	20	27,03	0,49	11	14,86	0,65
КГ-2	83	45	54,22	0,55	25	30,12	0,55	13	15,66	0,51
КГ	157	88	56,05	0,59	45	28,66	0,52	24	15,29	0,58

Здобуті результати дозволяють допустити, що системна, акцентована робота щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій

підготовці під час дослідно-експериментального дослідження може бути плідною, що сприяє професійно-особистісному становленню курсантів і студентів.

Отже, результати констатувального експерименту дають змогу зробити такі загальні висновки:

- переважна кількість курсантів і студентів, які беруть участь в експерименті, мають репродуктивний і адаптивний рівень розвитку політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці;
- 40-50% респондентів має середній і високий рівні розвитку політичної спрямованості й адекватну самооцінку, що дозволяє за відповідної акцентованої та систематичної роботи сформувати у них високі рівні політичної культури;
- респонденти всіх груп, що беруть участь в експериментальній роботі, приблизно рівні як за рівнями сформованості політичної культури майбутніх офіцерів, так і за рівнями розвитку політичності мислення і самооцінки, що дозволяє провести об'єктивне порівняння й оцінювання результатів експериментальної роботи.

Важливим моментом у процесі констатувального експерименту стала перевірка опитувальних листів, розроблених претендентом, на здатність об'єктивно оцінювати і ранжувати курсантів і студентів за рівнями сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці. З цією метою було використано результати опитувань студентів ЕГ-1 і викладачів на етапі констатувального експерименту.

На початку дослідження опитувальних листів найбільший інтерес представляла міра узгодженості між собою думок експертів (за ранжування курсантів і студентів у групі). Високий показник такої узгодженості міг би говорити про те, що кожному експертові вдалося об'єктивно оцінити міру сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці та проранжувати їх за ними.

Коефіцієнт узгодженості думок експертів розраховували за формулою [38]:

$$K = \frac{12 \sum d^2}{M^2(n^3 - n)}, \quad (3.2)$$

де d – відхилення, що фактично зустрічається, від середнього значення суми рангів одного об'єкта (студента); M – кількість експертів; n – кількість рангів у кожній послідовності.

Середній коефіцієнт узгодженості за всіма студентами навчальної групи склав $K = 0,62$, тобто виявився досить високим і значущим за $p \leq 0,01$, що дозволяє зробити висновок про надійність і валідність опитувального листа для викладачів.

Дослідження опитувальних листів для курсантів і студентів також проводили за результатами опитування групи ЕГ-1, здобутих під час констатувального експерименту. В обробленні опитувальних листів студентів позитивні відповіді «так» і «швидше так, ніж ні» об'єднувалися у відповідь «так», а обоє негативних – «ні» і «швидше ні, ніж так» у відповідь «ні», за групами рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів, «моделюючий і конструктивний» і «репродуктивний та адаптивний» окремо. Відповіді «затрудняюся» не враховуються, оскільки вони дають 0 балів. Валідність кожної відповіді щодо рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів оцінювали за допомогою критерію «хі-квадрат» Пірсона. Оскільки спостережувані змінні змінюються дихотомічно, вибрали тетрагоричний коефіцієнт кореляції, який також відноситься до класу кореляцій Пірсона.

У цьому випадку коефіцієнт кореляції обчислювали за формулою, яка найбільш зручна за масового оброблення опитувальних листів:

$$R = \cos\left(\frac{180}{1 + \sqrt{\frac{dc}{ad}}}\right), \quad (3.3)$$

де a, b, c, d – відповідні клітини чотирипільної матриці:

Рівень сформованості	Відповідь	
	«так»	«ні»
Моделюючий Конструктивний	a	b
Репродуктивний Адаптивний	c	d

Дискримінативність відповідей усіх курсантів і студентів, розрахована за формулою (3.3), варіює від 0,21 до 0,63, тобто всі коефіцієнти значущі за $p \leq 0,05$.

Для сумарної оцінки валідності опитувального листа для респондентів за критерієм внутрішньої узгодженості необхідно обчислити точковий бісеріальний коефіцієнт кореляції. Показник внутрішньої узгодженості є істотною мірою його однорідності і допомагає схарактеризувати область думок індивіда, яка представлена в ній, і в зв'язку з цим має пряме відношення до встановлення змістовної валідності.

Формула для обчислення цього коефіцієнта кореляції має такий вигляд:

$$R_{tbis} = \frac{X_a - X_3}{\sigma} \sqrt{\frac{P_a P_3}{P(P-1)}}, \quad (3.4)$$

де X_a – середній КJ за моделюючим і конструктивним рівнями»; X_3 – середній КJ за репродуктивним і адаптивним рівнями; σ – середнє значення КJ за всією вибіркою; P – загальна кількість курсантів і студентів; P_a – кількість курсантів і студентів, які вважають, що ними досягнутий той, що моделює і конструктивний рівні; P_3 – кількість курсантів і студентів, які вважають, що досягнуті репродуктивний і адаптивний рівні.

Підставляючи з табл. 3.2 відповідні значення у формулу (3.4), одержали коефіцієнт кореляції, що оцінює анкету в цілому. Він виявився рівним 0,64, тобто досить високим і значущим на рівні $p \leq 0,01$. Отже, анкета має досить

високу міру валідності за змістом.

Наступним кроком стало обчислення коефіцієнта рангової кореляції між КJ за відповідями студентів і опитувальних листах експертів. Середній коефіцієнт кореляції для всієї групи склав 0,54 і, отже, є досить значущим за $p \leq 0,01$.

Отже, дослідження опитувальних листів експертів, курсантів і студентів показало доцільність їх застосування, здатність об'єктивно оцінювати тих, хто навчається і ранжувати їх за рівнями сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

3.2. Результати дослідно-експериментальної роботи

Дослідно-експериментальну роботу зі створення педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів здійснювали в межах формувального експерименту, що проводиться в період з грудня 2015 р. по травень 2018 р. В її організації виходили з таких обставин:

- викладання всіх навчальних дисциплін (у тому числі гуманітарних, соціально-економічних) у ВВНЗ та ВНЗ носить яскраво виражений прикладний, професійно-орієнтований характер, а отже, всі вони рівною мірою забезпечують створення педагогічних умов, використовуючи в процесі цього тотожні методи, прийоми, засоби;

- суть запропонованих педагогічних умов полягає в акцентуації уваги викладачів на окремих, але дуже важливих для формування культури рефлексії, аспектах професійної підготовки, що забезпечують її спрямованість на розвиток суб'єктності, особистісної саморегуляції, багато-контекстного мислення, професійної самосвідомості курсантів і студентів;

- виокремлення етапів формування політичної культури майбутніх офіцерів носить умовний, не часовий, а змістовний характер, оскільки вони перетинаються за часом, за змістом вирішуваних завдань, вживаним методам, прийомам, засобам, хоча і розрізняються специфікою навчальних дисциплін,

що вивчаються на кожному етапі.

Тому підбір сукупності методів, прийомів, засобів створення педагогічних умов здійснювали не для кожного етапу або окремої навчальної дисципліни, а для усього процесу в цілому, тобто методів, прийомів і засобів, які застосовні, легко адаптуються в контекст викладання будь-яких навчальних дисциплін.

Дамо коротку характеристику досвіду, який використали у межах дисертаційного дослідження.

Важливим компонентом формування політичної культури є аналіз дій самого курсанта і студента, що проводиться ними самими. Це робиться для того, щоб вони усвідомлювали те, наскільки успішними були їхні дії стосовно навчальної мети.

Перший варіант: викладач створює проблемну ситуацію з «виходом» у політичний простір для групи курсантів і студентів. Рефлексія при цьому організовується особливим чином у вигляді «позиційної дискусії» або полілогу.

Структура такої дискусії (полілогу) включає висунення «автором» гіпотези причин виникнення проблемної ситуації і пропозиції виходу з неї; розуміння авторської точки зору на вихід із проблемної ситуації; критична оцінка авторської позиції запропонованого рішення. Об'єктом в такій дискусії є утруднення в пошуку виходів з проблемної ситуації.

Викладач виступає в ролі організатора дискусії, а курсанти і студенти послідовно займають позиції «автора», «що розуміє», «критика». Знаходячись у позиції «автора», один з учасників полілогу висловлює думку про гіпотезу, пропонує свої варіанти рішення проблемної політичної ситуації.

Інші учасники займають позицію того, що «розуміє», вислуховують авторську позицію, ставлять уточнювальні питання, вказують на слабкі місця і т.ін. Такий полілог триває доти, доки усім учасникам авторська позиція представляється максимально чіткою і зрозумілою. Далі учасники переходять у позицію «критика» й оцінюють можливості та наслідки запропонованого

виходу з проблемної політичної ситуації.

У процесі такого полілогу, на думку авторів, здобуваються навички підпорядкування правилам позиційної взаємодії, які є аналогом процесів людини, котра вирішує проблемну політичну ситуацію, послідовність професійних дій – аналіз, критика, проектування.

Інший варіант роботи викладача: характер створення проблемної ситуації аналогічний першому варіанту. Після фіксації утруднень викладач організовує також перехід в освітній простір, де майбутні офіцери, як правило, стикаються з різними утрудненнями. Завдання викладача на цьому етапі – зупинити дії труднощів і організувати самостійну роту курсантів і студентів. У такій роботі майбутній офіцер «відкриває» закономірності, на підставі яких будуються процеси, засвоюються правила, виробляються індивідуально значущі для майбутніх офіцерів конкретні правила, форми, способи, прийоми дії політичної взаємодії, тобто формується політична культура майбутніх офіцерів.

Третій варіант роботи викладача – як би об'єднує два попередніх і складається з двох етапів. На першому організовується постановка політичної проблеми, в якій не ставиться мета знайти її вирішення; на іншому – аналіз першого етапу.

Усі три варіанти досить цікаві й застосовувалися у межах нашого дослідження.

У працях із професійної освіти, в основному педагогічних, політична культура майбутніх офіцерів розглядається або як мета професійної підготовки, або як засіб, чинник, умова професійного становлення майбутнього фахівця.

У контексті нашого дослідження найбільший інтерес становлять праці, в яких формування політичної культури майбутніх офіцерів розглядається як мета освітнього процесу і визначаються шляхи досягнення цієї мети.

Основний шлях формування політичної культури майбутніх офіцерів, на думку більшості авторів, – це проблемний метод навчання. В процесі цього

особливе значення набуває розуміння феноменів «завдання» і «проблема» в професійній діяльності. Під завданням у професійній діяльності розуміється завдання, доручення, що вимагають виконання, питання, які треба вирішити. Завдання завжди має на увазі вже наявну схему, алгоритм рішення, для її вирішення необхідно вибрати найбільш адекватний спосіб, методику, прийом серед вже напрацьованих способів, методик, прийомів, рекомендацій. Під проблемою розуміють ситуацію в професійній діяльності, що спочатку не має не лише готового способу вирішення (методики, алгоритму), а й аналогів в наявній професійній практиці. Тобто «проблема» як би виступає природною причиною виникнення потреби в професійній діяльності. Під час її виникнення необхідно припинити діяти (оскільки не зрозуміло, що треба робити, щоб досягти мети), вийти з «діяльності в простір рефлексії», виявити причини утруднення, критично віднестися до зробленого, переконструювати діяльність із тим, щоб знайти такий варіант її продовження, який забезпечить досягнення мети [158].

Застосування проблемного методу для формування політичної культури майбутніх офіцерів допускає активне застосування контекстного підходу, різних активних форм і методів навчання (Вербицький А., Ільїн Г., Кондратєва Л., Сорокіна Т. та ін.). У концентрованому вигляді контекстний підхід якнайповніше розкритий в роботах А. Вербицького [33; 34]. На його думку, будь-яка професійна освіта поділяється на три періоди: навчальна діяльність академічного типу, квазіпрофесійна діяльність, навчально-професійна діяльність. Для кожного періоду характерні свої активні форми навчання.

У період навчальної діяльності академічного типу основними активними формами навчання є проблемні лекції і семінари, лабораторні і практичні роботи, імітаційне моделювання (цей період відповідає виділеному нами загальнонауковому етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів). У процесі цього значущою є та обставина, що проблематика має викликати особистісне ставлення майбутніх офіцерів, бути їм цікавою. Якщо цього немає, то діяльність може бути припинена і жодної рефлексії

утруднення, жодного повернення в діяльність після рефлексії бути не може.

У період квазіпрофесійної діяльності (що відповідає загальнонауковому етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів) провідними стають ігрові форми навчання (ділові, ролеві, імітаційні ігри), аналіз конкретних політичних ситуацій, спецкурси і спецсемінари. Саме такі форми, на думку більшості авторів, дозволяють наблизити майбутніх офіцерів до реальної професійної діяльності, навчити аналізувати її моделі, типові утруднення, рефлексувати власні практичні дії і мислення в модельних та ігрових ситуаціях.

Для навчально-професійної діяльності характерні різні практики, науково-дослідна робота курсантів і студентів, вивчення професійних модулів, спрямованих на вирішення типових для вибраної спеціальності службових завдань, виявлення типових утруднень, способів їх подолання, курсове і дипломне проектування. Цей період відповідає кваліфікаційному періоду формування політичної культури майбутніх офіцерів, виділеному нами раніше.

Такий підхід, на наш погляд, дозволяє якнайповніше й адекватно здійснити підбір педагогічних методів, прийомів, засобів створення педагогічних умов, що сприяють формуванню політичної культури майбутніх офіцерів.

Спираючись на розглянутий вище досвід формування політичної культури майбутніх офіцерів, ми підбрали сукупність методів, прийомів, засобів створення педагогічних умов. У процесі цього необхідно мати на увазі важливу обставину. Більшість відібраних нами методів, прийомів, засобів, широко відомих й активно вживаних у педагогічній діяльності, сприяють створенню не якогось однієї, а відразу декількох умов. Тому ми в дисертаційному дослідженні представляємо їх не за схемою «умова – метод, прийом, засіб», а навпаки, «метод, прийом, засіб – умова», що дає можливість виявити у кожній з них такі грані, властивості, котрі акцентовано відіграють суттєву роль в їх створенні.

Розглянемо відібрану нами сукупність таких методів, прийомів, засобів, що активно застосовується у формуальному експерименті.

Особливе місце в створенні педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів ми відводимо «педагогічним ситуаціям». Вибираючи їх в якості «основних» прийомів створення умов, ми виходили з наявних у вітчизняній педагогічній науці класичних концепцій щодо формування (виховання, становлення, розвитку) особистісних якостей і утворень: інтеріоризації О. Леонтьєва і генералізації С. Рубінштейна. Концепція інтеріоризації трактує формування як поступову «інтеріоризацію» образу поведінки в тій або іншій ситуації, перехід його у «внутрішній план» особистості, що припускає утворення адекватних умінь і мотивів поведінки. Згідно концепції генералізації, під впливом зовнішніх ситуацій виникає актуальний мотив, реакція, стан особистості, що виступає як «риса вдачі в її генезисі», яка згодом у повторенні та варіюванні ситуацій генералізується, тобто стає загальною, типовою. Іншими словами, яка б концепція не була прийнята, в основу формування особистісних утворень (а політична культура майбутніх офіцерів саме такою є) покладається створення педагогічних ситуацій для прояву внутрішніх спонукань (мотивів, цілей, самооцінки) до усвідомлення їх майбутніми офіцерами та подальшого саморозвитку у вирішенні навчально-професійних завдань. Таку «ситуацію» Є. Крюкова описує поняттям особистісно розвивальної ситуації, що є деяким просторово-часовим континуумом людського буття, цілісною системою умов, що «запускає» механізм особистісного розвитку. На думку авторки, «ситуація є цілісне продукування, за допомогою якого здійснюється перехід від мети до реального результату» [94, с. 53].

Звернемо увагу на іншу обставину, що спонукала звернутися до «педагогічної ситуації» як найважливішого прийому створення педагогічних умов.

Згідно акмеологічної концепції освіти дорослих, людина виступає як суб'єкт власного розвитку, включаючись у спільну діяльність з партнерами

тієї спільності, що досить значуща для нього на тому або іншому етапі його життя. Ця спільна діяльність визначає «зміст», розподіл обов'язків, систему взаємних очікувань партнерів, тобто форму спільності, характерну для цієї спільності. Причому принцип спільної діяльності в цьому випадку має на увазі, що викладач організовує спільну діяльність з курсантом (студентом) на усіх основних етапах навчання, а останній активно бере участь у цій діяльності. Отже, системи взаємодій «викладач – курсант (студент)», «курсант (студент)» – курсант (студент)», «курсант (студент)» – навчальна група», «викладач – навчальна група» складають основу різних педагогічних ситуацій, у процесі яких і формується політична культура майбутніх офіцерів.

У формувальному експерименті застосовували такі типи педагогічних ситуацій взаємодії:

- ситуації ціннісно-сміслового вибору, спрямовані на усвідомлення курсантами і студентами особистісного сенсу вибраного ними напрямку професійної освіти;
- орієнтовні ситуації, спрямовані на забезпечення прийняття курсантами і студентами діалогічної форми взаємодії;
- аналітичні ситуації, спрямовані на усвідомлення курсантами і студентами протиріч між вимогами до фахівця і реальними здібностями, наявними в них;
- ситуації критичного аналізу інформації, здібності висунути і обґрунтувати свій підхід до вирішення конкретних професійних проблем, що забезпечують стимулювання;
- ситуації оцінки, спрямовані на самопізнання, саморегуляцію курсантів і студентів через взаємодію в навчальній групі, на актуалізацію розвитку професійно-особистісних якостей;
- ситуації самопрезентації, що забезпечують вироблення і прояв індивідуального стилю професійної діяльності;
- ситуації експертизи через рольову взаємодію «експертів» із іншими учасниками ситуації, що розвивають уміння курсантів і студентів вставати на позицію іншого, розуміти його логіку;

- ситуації самореалізації в груповій науково-експериментальній діяльності;
- конструктивні ситуації, спрямовані на створення спільних проектів професійної діяльності;
- корекційно-моделюючі ситуації, що сприяють осмисленню труднощів і протиріч в оволодінні особистісно необхідним комплексом професійних компетенцій.

Для створення педагогічних ситуацій викладачам, які беруть участь у формувальному експерименті, були дані такі рекомендації:

1) в якості «засобів» створення «ситуацій» застосовувати увесь комплекс компонентів педагогічного процесу – зміст навчальних дисциплін, методи, форми, засоби, соціальне середовище в навчальній групі, взаємодії і взаємовідносини суб'єктів і т. д.;

2) низку засобів для створення тієї або іншої умови може відводитися домінуюча роль;

3) «ситуації» мають в основному носити професійно-орієнтований характер, виходити з реальних умов майбутньої професійної діяльності;

4) відібрані для створення ситуацій «засоби» повинні мати широкі можливості дії на особистість майбутнього офіцера, активізувати всі функції їхньої політичної культури.

Формувальний експеримент засвідчив, що рекомендовані педагогічні ситуації взаємодії сприяють:

- підвищенню рівня інтенціональної активності курсантів і студентів, посиленню бажання брати активну участь у спільній із викладачем діяльності;
- усвідомленню власної суб'єктності, підвищенню рівня аналітичної активності;
- розвиткові емоційно-ціннісної активності, здатності до розкріпачення в ситуації взаємодії;
- усвідомленню курсантами і студентами самих себе, об'єктивізації оцінки своїх здібностей, можливостей в оволодінні професією, виробленню реального плану саморозвитку і самовдосконалення;

- залученню курсантів і студентів до системи професійних цінностей, що відображають багатство загальнолюдської культури, формуванню потреби в цих цінностях;
- розвиткові природних завдатків і творчого потенціалу кожного курсанта і студента, реалізації їхньої схильності і здібностей у різноманітних сферах професійної діяльності та спілкування;
- підходу до навчання з оптимістичною гіпотезою, розвиткові внутрішньої свободи курсантів і студентів, здатності до об'єктивної самооцінки і саморегуляції поведінки.

Більше того, створення цих «ситуацій» змінює ставлення викладачів до курсантів і студентів, сприяє посиленню уваги до їх внутрішнього духовного світу, визнанню особистості кожного з них вищою соціальною цінністю; розвивають уміння викладачів поставити себе на місце курсантів (студентів), зрозуміти мету і мотиви їхньої діяльності, тобто і їх самих, що дає змогу певною мірою ефективніше прогнозувати й управляти навчальною діяльністю курсантів і студентів; дозволяє уважно стежити за їхнім розумовим процесом, бути готовим зробити підтримку і допомогу; здійснювати безперервний аналіз своєї діяльності як викладача, що управляє пізнавальною діяльністю і вихованням курсантів (студентів).

Отже, застосування педагогічних ситуацій взаємодії є дієвим засобом створення виокремлених нами педагогічних умов на усіх етапах формування політичної культури майбутніх офіцерів.

Значна увага у формувальному експерименті, особливо на загальнонауковому і загально-професійному етапах формування політичної культури майбутніх офіцерів, приділялася впровадженню в навчальний процес інтерактивних форм лекцій і семінарів.

Розглянемо ті з них, які викликали найбільший інтерес у студентів і викладачів під час експерименту.

Лекція-«парадокс». Народна мудрість говорить: «На помилках навчаються». Дійсно, помилка, як правило, завжди спонукає людину до

рефлексії. У найпримітивнішому розумінні для того, щоб не повторювати її. Проте, можна організувати роботу так, щоб помилка змушувала по-новому поглянути на вже, здавалося б, вивчене, ще раз викликати до нього живий інтерес. Це, звичайно, проявляється у випадку, якщо виявлення помилки відбувається без негативних емоцій, якщо це живе обговорення питань, в яких курсант (студент) відчуває себе компетентним. Такий процес поступово виробляє у майбутніх офіцерів потребу контролювати свої дії, уміння виявляти, аналізувати й усувати свої помилки.

Для лекції-«парадокса» відбирається матеріал, що стосується теми, яка вивчається, але в нього включаються і відомості, що містять плановані помилки. Завдання майбутніх офіцерів полягає в їх виявленні. Зазвичай в лекції допускається до шести різних помилок, а їхня кількість залежить від рівня підготовки навчальної групи і складності теми.

Для активізації роботи майбутніх офіцерів під час такої лекції і забезпечення можливості перевірити цю роботу, вони складають план лекції, її конспект, фіксують усі допущені викладачем помилки, дають короткі відповіді на питання, які викладач ставить у перебігу лекції або на її початку. Свої записи майбутні офіцери заносять у заздалегідь підготовлену таблицю приблизно такого вигляду:

План лекції	Конспект навчального питання	Помилки	Питання викладача в перебігу лекції	Відповідь
-------------	------------------------------------	---------	--	-----------

Майбутні офіцери виконують роботу в двох екземплярах: на контрольному аркуші та під копірку в зошиті. Після закінчення лекції контрольний аркуш здають викладачеві, а в зошитах працюють далі над матеріалом у послідовності: один із них називає виявлену ним помилку; викладач повторює фрагмент лекції з виявленою помилкою; інші курсанти

(студенти) мають пояснити в чому суть помилки або чому вона (помилка) неправильно виявлена і не є помилкою.

Така процедура повторюється з усіма виявленими помилками. В разі, коли помилка не виявлена, викладач зачитує фрагмент лекції з цією неточністю і навідними питаннями намагається, щоб курсанти (студенти) її помітили і пояснили її суть. Після виявлення усіх помилок викладач перевіряє правильність відповідей на поставлені питання, оцінює кожне завдання і виставляє підсумкову оцінку кожному курсанту (студентові) з урахуванням його відповідей. На завершення лекції викладач підводить підсумкову оцінку групі, що відображає знання й інтереси всіх курсантів (студентів).

Лекція-«парадокс» дає змогу успішно знайомити майбутніх офіцерів з новим матеріалом, швидко перевірити знання кожного з них із пройденої теми, розвиває у них увагу, здатність швидко переробляти інформацію і на основі цього приймати відповідальні обґрунтовані рішення, а також розумові здібності аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування.

Семінарські заняття методом «круглого столу» і «тренінгів» у проведенні планових занять.

Організація семінарських занять методом «круглого столу» і «тренінгів» налаштовує до невимушеного спілкування і правильного сприйняття критики однокурсників, сприяє формуванню інтересу до майбутньої професійної діяльності, уміння порівнювати свої судження з думкою оточення і робити необхідні висновки, уміння оцінювати ситуацію, що склалася, і приймати оптимальні рішення, вимагає від кожного учасника об'єктивної оцінки своїх можливостей. У такій ситуації народжується плідна діяльність, підпорядкована соціально значущій ідеї, орієнтована на успішність загальної дії і досягнення поставленої мети.

У перебігу заняття типу «круглий стіл» виховується особиста відповідальність за доручену справу в загальній професійно-орієнтованій діяльності. Планування заняття здійснюється на таких принципах: проблемності змісту імітаційної ситуації, процесу або моделі, вживаних у

майбутній професійній діяльності; особистісного внеску в спільну діяльність; діалогічного спілкування. Заняття-семінар «круглий стіл» сприймається майбутніми офіцерами, як правило, жваво і емоційно, оскільки кожний учасник прагне краще, енергійніше і більш повно аргументувати своє запропоноване рішення, що, безперечно, сприяє активному формуванню політичної культури майбутніх офіцерів.

Беручи участь у тренінгах на заняттях з різних дисциплін, майбутні офіцери дістають можливість проявити свої особистісні якості, розвивають увагу, спостережливість, пам'ять, зосередженість набудь-якому процесі або явищі, ознайомлюються на практиці з особливостями майбутньої професії. Необхідно підкреслити, що групові тренінгові заняття створюють умови для росту особистості за рахунок звернення сприйняття, тоді як зазвичай людина сприймає себе зсередини, а іншого з боку. У групових тренінгових заняттях, навпаки, можна бачити себе з боку, а інших зсередини. Тому інформація про себе, генерована «своєю» групою, сприймається легше, ніж нав'язана ззовні. Вона не натрапляє на психологічний захист і щодо неї людина може бути менш категоричною. Тоді їй легше зрозуміти і виправдати свої і чужі вчинки. Її покидає страх залишитися незрозумілою, і вона набуває внутрішньої свободи. Тепер активізація психологічного захисту рідше паралізує її логічне мислення, запобігаючи негативному впливу стереотипів, стимулюючи здатність гнучко реагувати на ситуації, перемикаючись на нові способи дій. Групові технології тренінгів, використані нами у формувальному експерименті, представлені в додатку Ж. Ці тренінги запозичені нами з навчально-методичного посібника «Методи ефективного навчання дорослих» [111] і адаптовані до мети пропонованого дослідження.

Інтерактивні методи класичних форм освіти активно застосовувалися у формувальному експерименті з гуманітарних, соціально-економічних і психолого-педагогічних дисциплін. Результати їх застосування показують, що у майбутніх офіцерів активно формуються здібності виходити за межі заданої ситуації, самостійне цілепокладання, позитивне емоційно-ціннісне ставлення

до пізнання, діяльності, взаємодії. Майбутні офіцери активно привласнюють і розвивають регулятори самоврядування, навчаються самоврядуванню як власне навчальною і, як наслідок, майбутньою професійною діяльністю. Мислення майбутніх офіцерів, що беруть участь в експерименті, стає більш біглим, точним, гнучким, вони висувають оригінальні ідеї для вирішення, навіть стандартних, навчальних завдань. Отже, активне застосування інтерактивних методів забезпечує спрямованість професійної підготовки на розвиток суб'єктності майбутніх офіцерів, їхньої особистісної саморегуляції, багатоконтекстного креативного мислення, тобто створення умов формування у них політичної культури.

Серед педагогічних засобів створення умов формування політичної культури майбутніх офіцерів особливе місце належить навчальним іграм, які активно застосовувалися на загально-професійному і кваліфікаційному етапах.

У сучасній філософській, психологічній, педагогічній літературі немає однозначної класифікації ігор. Одні дослідники до навчальних відносять імітаційні, ділові, проблемні, сюжетні, ситуаційні, ролеві ігри (Вербицький А., Ельконін Д., Штерн В. та ін.); Є. Селецька розрізняє репродуктивні, частково пошукові і творчі ігри; дослідники І. Шакіров і Л.Шиповська виділяють ігри з правилами, сюжетно-ролеві і пограничні або рубіжні. С.Занько, Ю.Тюнніков, С. Тюннікова в основу типології навчальних ігор пропонують покласти три групи понять: «механізм» – ігри імітаційні, проблемні, творчі, сюжетні, ситуаційні; «процес» – рольові, ділові, виробничі; «мотивація» – ігри розважальні, індивідуальні, колективні, змагання.

Однак як би ігри не класифікувалися, вони всі, на думку більшості дослідників, є своєрідною квінтесенцією особистісного підходу, оскільки і завдання, і діалог реалізуються найповніше саме в грі, коли її учасники починають спілкуватися на особистісно-смысловому рівні. В процесі цього відбувається апробація особистісного досвіду студентів у життєвих імітаційних ситуаціях [8; 9; 19; 20–22; 53; 69–71; 83; 85; 86; 94].

У дослідженні ми застосовували дидактичні ігри, що мають навчальний характер і обов'язково пов'язані з майбутньою професійною діяльністю. Методичним орієнтиром для нас виступили ідеї А.Вербицького, який пропонує розглядати навчальну гру як форму знакового контекстного навчання, в якій учні виконують пізнавальні дії в контексті діяльності, що реалізовує певний особистісний сенс. Ми дотримуємося його визначення дидактичної гри, згідно з яким гра – форма відтворення предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця, моделювання тих систем стосунків, які характерні для цієї діяльності як цілого [33; 34].

Тому у формувальному експерименті застосовували такі типи ігор:

- 1) ділові або виробничі – є конкретна проблема, завдання, варіанти рішення. Ролі і правила виробляються учасниками в ході самої гри;
- 2) рольові – кожний з учасників групи грає ту або іншу діяльність, відповідно до майбутнього професійного призначення, згідно з індивідуальним завданням;
- 3) ситуаційні – професійні завдання, для вирішення яких застосовуються знання одного або декількох навчальних предметів.

Як показав педагогічний експеримент, застосування навчальних ігор сприяє кращому засвоєнню знань із предметів навчання, розумінню їх важливості та потрібності для майбутньої професійної діяльності, зміні стосунків між учасниками гри (до стосунків співпраці, взаємодопомоги, взаємовиручки), зміні в індивідуальній і груповій (організаційній) поведінці, активному розвитку мислення, прагнення осмислити, проаналізувати, оцінити все те, що відбувається в грі. В силу цього навчальні ігри є важливим засобом створення усіх необхідних для розвитку політичної культури майбутніх офіцерів педагогічних умов.

Важливими засобами створення педагогічних умов стали і такі інноваційні методи навчання, як синектика, «техніка акваріума», «мозковий штурм», «кейс-аналіз» [43-45].

Синектика – метод групової творчої діяльності і навчального

дослідження на основі емоційно-образного, метафоричного мислення. Спочатку аналізується проблема, що виникла в професійній діяльності, та повідомляється необхідна вступна інформація, з'ясовуються можливості вирішення проблеми, висуваються образні, «метафоричні» аналоги для вирішення закладених в проблемній ситуації завдань. Разом з прямими аналогіями викладач спонукає курсантів (студентів) до залучення «особистісних» аналогій (його ідентифікація з цим об'єктом, явищем) і «символічних» аналогій (поєднання контрастних понять), що відіграють провідну роль у груповому творчому ухваленні потрібних рішень. Притягуються також «фантастичні» аналогії, які можуть будуватися на уявній зміні законів природи, створенні особливого гіпотетичного світу, в якому можливо все, що завгодно. Синектика спрямована на поглиблене осмислення матеріалу, що вивчається, може не лише доповнювати, а й супроводжувати первинне ознайомлення з новим матеріалом; вона має високий потенціал розвитку здібностей майбутніх офіцерів.

«Техніка акваріума» як різновид дискусії застосовується під час роботи з матеріалом, зміст якого пов'язаний із суперечливими підходами в професійній діяльності. В підгрупах обговорюється поставлена викладачем проблема, визначається загальна точка зору, вибирається представник від групи, який відстоюватиме позицію групи. Представники збираються в центрі, щоб висловити і відстояти позицію своєї групи відповідно до одержаних від неї вказівок. Окрім представників ніхто не має права висловлюватися, проте учасникам груп дозволяється подавати вказівки своїм представникам письмово. За необхідності, можливий тайм-аут для консультацій. «Акваріумне» обговорення проблеми закінчується або після закінчення заздалегідь встановленого часу, або після ухвалення рішення. Дидактична цінність цього методу полягає в акценті на самому процесі представлення точки зору, її аргументації. Включення всіх курсантів (студентів) досягається участю кожного в початковому груповому обговоренні, після чого група зацікавлено стежить за роботою і підтримує зв'язок зі своїми представниками.

У полі уваги знаходяться всього 5-6 осіб, що говорять, які зосереджують сприйняття на основних позиціях.

«Мозковий штурм», або «мозкова атака» характеризується тим, що варіанти вирішення поставленої проблеми висувуються «генераторами ідей» без обговорення та якнайшвидше фіксуються викладачем на дошці, потім починається їх обговорення «експертами». Перед обговоренням може бути проведене ранжирування варіантів за їх значущістю («прийнятністю») відповідно до думки більшості. Головною умовою є «розведення» у часі процесів висунення гіпотез і їх оцінки.

«Кейс-аналіз» – аналіз курсантами (студентами), об'єднаними в підгрупи, реальної і гіпотетичної управлінських ситуацій, розроблення критеріїв вирішення проблем і вироблення програми дій. Аналіз ситуації допускає виділення не стільки фактів, скільки ознак проблеми та її чинників. Запорукою проблемності є самостійне вироблення курсантами (студентами) власних припущень. У педагогічному плані важливу роль відіграють курсанти (студенти) - «менеджери» і курсанти (студенти) - «критики», яким викладач передає частину своїх функцій. Тим самим знімається дистанція між організатором навчального процесу і тими, хто навчається, взаємодія між самими курсантами (студентами) сприятливо позначається на творчому характері вирішення управлінської проблеми. Метод дав добрі результати у поєднанні з моделюванням і прогнозуванням ситуації, концептуалізацією досвіду.

Застосування подібних методів у поєднанні з традиційними (розповідь, пояснення, вправа, тренування тощо) дозволяє актуалізувати здобуті професійні знання, підвищити інтерес до них, а отже, сприяти спрямованості професійної підготовки на розвиток суб'єктності майбутніх офіцерів, особистісної саморегуляції, багатоконтекстного креативного мислення, професійної самосвідомості.

Працюючи над створенням педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів, ми брали до уваги ту обставину, що це

індивідуальний процес і зумовлений головним чином індивідуальними особливостями кожного курсанта, його перебігом мислення. Тому у формуальному експерименті особливу увагу приділили принципу «індивідуалізації». Поділяємо позицію К. Абульханової-Славської про те, що джерело виникнення, розвитку і збагачення безлічі можливостей людини потрібно шукати в явищах індивідуалізації, що в своїй основі має:

- а) типовий, характерний для цієї людини спосіб «вирішення» життєвих «завдань» у поєднанні з неповторністю «рішень»;
- б) індивідуальний підхід до розпредмечування громадської суті культури людини;
- в) інтеграцію в деяке неповторне утворення громадських і природних якостей особистості, її громадських позицій, особливостей життя [1, с. 78-80].

Для нашого дослідження значущим є уточнення уявлень про те, що принцип індивідуалізації:

- а) ґрунтується на комплексному підході до вивчення індивідуальних особливостей особистості майбутніх офіцерів;
- б) спрямований на створення найбільш сприятливих умов для досягнення кожним студентом цілей професійної підготовки;
- в) орієнтований як на реальний рівень розвитку, так і на потенційні можливості кожного курсанта (студента), що розширюються;
- г) охоплює всі компоненти навчання в їх взаємозв'язку;
- д) здійснюється в послідовній взаємозумовленій діяльності викладача і курсанта (студента) у вирішенні протиріч, що мають місце в навчальній діяльності;
- е) базується на ідеях розвивального навчання, на різноманітні використовуваних форм, методів і прийомів індивідуалізації.

Педагогічними засобами «індивідуалізації» у рамках наших умов стали створення ситуацій успіху і забезпечення курсантів і студентів рекомендаціями щодо особистісної саморегуляції в професійній підготовці.

Ми виходили з того, що створення ситуацій успіху вселяє людині

упевненість у власних силах; викликає позитивні емоції, створює відчуття внутрішнього благополуччя, що у свою чергу благотворно впливає на загальне ставлення курсантів і студентів до професійної підготовки.

В основі створення ситуацій успіху застосували широко апробовані в педагогічній практиці прийоми: підбір навчальних завдань відповідно до індивідуальних здібностей курсантів і студентів; постійний організаційний (початок роботи, паузи, закінчення роботи) і змістовний (консультації за змістом роботи) контроль за роботою курсантів і студентів; їх інтелектуальне і емоційне стимулювання; оцінку результатів діяльності не за підсумком, а за витраченими зусиллями.

Є два варіанти співвідношення зусиль, витрачених курсантом (студентом) на виконання завдання, і результату його навчальної діяльності:

- зусилля, витрачені курсантом (студентом) на виконання навчального завдання, відповідають здобутій оцінці ($Y = P$);
- зусилля й оцінка викладача не рівнозначні ($Y \neq P$).

У першому випадку досить похвалити курсанта (студента), підкреслюючи його досягнення, тим самим стимулюючи його до подальшої, у тому числі і політичної, діяльності.

У другому варіанті треба проаналізувати причини.

Перший варіант – «легкий успіх», зусиль витрачено менше, ніж передбачалося для позитивної оцінки. Можливо, треба запропонувати курсанту (студенту) завдання більшої складності, продовжуючи стимулювати його стан рефлексії.

Другий варіант – курсант (студент) «виклався», а результат оцінки низький. У цьому випадку потрібні індивідуальні бесіди із курсантом (студентом), консультування і ретельніший підбір завдання з урахуванням його індивідуальних особливостей.

Важливим засобом індивідуалізації в створенні педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів стало забезпечення курсантів і студентів рекомендаціями з особистісної саморегуляції в

професійній підготовці. Адже ця інформація надзвичайно актуальна для них. Не можна запрограмувати заздалегідь усі труднощі, з якими курсанти (студенти) можуть зіткнутися у процесі формування політичної культури. Не може бути і готових приписів для цього. Проте, якщо інформації немає взагалі, то курсанти (студенти), що зробили черговий крок у формуванні політичної культури, можуть цього не помітити, не надати належного значення. Адже людина, а молодь особливо, потребує орієнтирів, які направляли б її діяльність.

Запропоновані курсантам і студентам рекомендації були складені з урахуванням їхніх здібностей і можливостей, вимог педагогіки співпраці на емпатійне розуміння і сприйняття студента, на відкрите і довірче спілкування з ним. Найперші рядки рекомендацій («Друже! У роки юності людина стикається з питаннями, на які нелегко відповісти і т. д».) покликані показати курсанту (студенту), що перед ним не чергове навчання викладача, що навчає його робити щось так, а не інакше, а всього лише поради, якими він може скористатися, а може і не скористатися, якщо не побачить у цьому необхідності або буде не згоден із якимись із них. Після звернення до курсанта (студента) його увага притягується до характеру його самооцінки, причому важливим моментом є упевненість викладача в можливостях і здібностях кожного скоригувати самооцінку в самопізнанні та самоврядуванні. За допомогою рекомендацій ми прагнули передати курсантові і студентові упевненість в тому, що він неповторна особистість, творець свого життя, що в його силах змінити себе в кращий бік.

Складені рекомендації для курсантів і студентів із заниженою самооцінкою були засновані на тому, що вони, як правило, схильні вишукувати у себе слабкі сторони, бачити в собі головним чином недоліки, заздалегідь чекають невдачу. Тому, в першу чергу, необхідно було звернути їхню увагу на важливість розвитку у себе умінь аналізувати свої сильні і слабкі сторони, а також свої переживання і знаходити їх причини. Окрім цього, важливо було спрямувати курсантів і студентів із заниженою самооцінкою на

вибір для себе того предмета, тієї галузі знань, в яких вони найбільш компетентні та змогли б зробити підтримку і допомогу своїм товаришам. З позиції слабкого, невпевненого в собі, курсант і студент перетворювався на того, який більше знає, досвідченішого, здатного надати допомогу іншому.

Рекомендації, звернені до курсантів і студентів із завищеною самооцінкою, спонукали їх до глибокого і цілеспрямованого самоаналізу себе і своєї поведінки. Такі курсанти і студенти, зазвичай, характеризуються низькою вимогливістю до себе і зайвою фіксацією уваги на своїх перевагах, тому одна з рекомендацій спонукала їх вчитися об'єктивно оцінювати результати своєї діяльності, зокрема, свої успіхи. Корисно було пояснити, що частина успіхів досягається із-за легкості навчальних завдань, а також із-за простого везіння, і якщо він орієнтуватиметься на них, то йому легко впасти в оману щодо своїх реальних можливостей. Особливо актуальною для курсантів (студентів) із завищеною самооцінкою була рекомендація, яка націлювала їх на терпиме ставлення до будь-якої конструктивної критики своїх дій і результатів діяльності. Їм важливо було пояснити, що це, з одного боку, сприятиме виробленню ширшого погляду на життя, на навколишніх людей і на своє місце серед них, а з іншого – не дасть розвинутися гордовитості, зарозумілості, упертості, які досить часто зустрічаються у людей із завищеною самооцінкою.

Рекомендації сприймалися курсантами і студентами досить доброзичливо. Всі спірні моменти, які могли б у тій або іншій мірі згубно відбитися на самооцінці курсантів і студентів, вирішувалися в конфіденційному порядку.

Значна увага в процесі кваліфікаційного етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів (вивчення професійних модулів) приділялася навчально-професійним завданням. Комплекс навчальних професійних завдань, використовуваних у рамках формувального експерименту, включав завдання трьох типів.

1. Аналітичні завдання – забезпечують перенесення знань у практичну

площину, формують уміння аналізу і пояснення професійного явища з науково-теоретичного погляду. За змістом є розгляд явища як: ієрархія цінностей цілей; оцінка його значущості; співвідношення фактів із науковими законами і нормативами. До них ми віднесли завдання на усвідомлення спостережень із власного досвіду курсантів і студентів; на усвідомлення суті та значущості тієї або іншої навчальної дисципліни для професійної діяльності; на усвідомлення й обґрунтування їхньої власної позиції.

2. Конструктивні завдання – забезпечують появу досвіду прогнозування професійної діяльності, планування й оцінки її варіантів, формують уміння самоаналізу. За змістом є передбачення розвитку явища на основі додатка до нього наукових закономірностей, передбачення варіантів і оцінку їх вірогідності, реалізовується у визначених умовах. До такого типу завдань відносяться завдання зі свободою вибору методів і засобів вирішення; дослідницькі професійні завдання.

3. Операційні завдання, що забезпечують цілісність досвіду орієнтування, прогнозування, конструювання і виконання дії з позицій ціннісного осмислення професійної діяльності. Основні завдання цього типу: ролева професійна імпровізація; професійні етюди за рішенням завдань, що реально виникають у професійній діяльності.

Як засвідчив формувальний експеримент, подібні завдання досить корисні для майбутніх офіцерів. По-перше, вони, разом з навчальним завданням із тренування в роботі з тими або іншими професійними цілями розвивають політичну культуру курсантів і студентів: аналіз, осмислення, вибір, підстановка, ухвалення смислового рішення, побудова і вибір аналогічних варіантів; по-друге, зачіпають особисті інтереси курсантів і студентів і спонукають їх до активної політичної роботи; по-третє, змушують їх замислюватися про себе, свої здібності та можливості в навчальній діяльності, про те, що у них виходить, а що не виходить і чому, подумати про те, як це можна виправити.

Отже, у формувальному експерименті ми одержали таку сукупність

методів, прийомів і засобів створення педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Сукупність методів, прийомів, засобів створення педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів

Методи, прийоми, засоби	Забезпечують спрямованість професійної підготовки на розвиток:
Педагогічні ситуації взаємодії (ціннісно-смыслового вибору, орієнтовні, аналітичні, критичного аналізу інформації, самопрезентації, оцінки, конструктивно-творчі, що корекційний-моделюють)	суб'єктності; особистісної саморегуляції; багатоконтекстного креативного мислення; професійної самосвідомості
Інтерактивні форми організації навчання (лекція-«парадокс», семінар-круглий стіл, тренінги)	суб'єктності; особистісної саморегуляції; багатоконтекстного креативного мислення
Навчальні ігри (ділові (виробничі), рольові, ситуаційні)	суб'єктності; особистісної саморегуляції; багатоконтекстного креативного мислення; професійної самосвідомості
Інноваційні методи навчання (синектика, техніка акваріума, мозковий штурм, кейс-аналіз)	суб'єктності; багатоконтекстного креативного мислення

Продовж. табл.3.8

Прийоми індивідуалізації формування політичної культури (створення ситуацій успіху, забезпечення рекомендаціями щодо особистісної саморегуляції в професійній підготовці)	суб'єктності; особистісної саморегуляції
Навчально-професійні завдання (аналітичні, конструктивні, операційні)	багатоконтекстного креативного мислення; професійної самосвідомості

Як засвідчив формувальний експеримент, ця сукупність методів, прийомів і засобів забезпечує створення педагогічних умов, що сприяють активнішій, акцентованій роботі викладачів, курсантів і студентів щодо формування в останніх політичної культури майбутніх офіцерів. Розглянемо оцінку цих педагогічних умов, одержану у формувальному експерименті.

3.3. Оцінка педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів

Оцінку педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів проводили у формувальному експерименті за критеріями, вибраними нами раніше (див. параграф 2.1 дисертацій), у три етапи: після закінчення вивчення загальнонаукових дисциплін, загально-професійних дисциплін, професійних модулів. У кожному ВВНЗ та ВНЗ, що беруть участь в експерименті, це були різні хронологічні терміни, залежно від навчального підготовки майбутніх офіцерів, тому ми на них не акцентуємо увагу. Для нас важливий не місяць, рік виміру, а період (етап) у формуванні політичної культури майбутніх офіцерів. Оцінку педагогічних умов проводили за методикою, що і на етапі констатувального експерименту.

Наведемо її результати і проаналізуємо їх.

Оцінка за критерієм результативності. Перший вимір (закінчення загальнонаукового етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів). В оцінці брали участь викладачі гуманітарних і соціально-економічних дисциплін. Результати наведено в табл. 3.9-3.12.

Таблиця 3.9

Результати оцінки рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів на основі авторської анкети
(формувальний експеримент, перший вимір)

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	14	18,18	0,28	33	42,86	0,36	30	38,96	0,61
ЕГ-2	75	19	25,33	0,27	32	42,67	0,41	24	32,00	0,63
ЕГ-3	79	13	16,46	0,22	33	41,77	0,47	33	41,77	0,61
ЕГ-4	81	22	27,16	0,24	30	37,04	0,41	29	35,80	0,67
ЕГ	312	68	21,79	0,25	128	41,03	0,41	116	37,18	0,63
КГ-1	74	29	39,19	0,24	27	36,49	0,44	18	24,32	0,69
КГ-2	83	30	36,14	0,28	33	39,76	0,41	20	24,10	0,63
КГ	157	59	37,58	0,26	60	38,22	0,43	38	24,20	0,66

Аналіз результатів, представлених у табл. 3.9, засвідчує, що за три семестри, впродовж яких проходив перший етап формувального експерименту, у курсантів і студентів експериментальних груп сталися значущі зміни в рівнях політичної культури майбутніх офіцерів. Значно зросла кількість респондентів з середнім і високим рівнями політичної культури майбутніх офіцерів. Якщо на етапі констатувального експерименту лише у

чотирьох респондентів ЕГ-1 і ЕГ-4, трьох респондентів ЕГ-3 та одного респондента ЕГ-2 було зафіксовано високий рівень, то після закінчення загальнонаукового етапу в експериментальних групах від 32% до 42% курсантів і студентів показали високий рівень політичної культури, від 37% до 43% середній рівень. У середньому у 60% курсантів і студентів експериментальних груп зафіксовані середні та високі рівні. Відповідно скоротилася кількість респондентів з низьким рівнем (з 16 до 27 %).

Цей факт свідчить про високу результативність запропонованих педагогічних умов і роботи, проведеної викладачами гуманітарних і соціально-економічних дисциплін щодо їх створення, на першому етапі формувального експерименту.

Результати анкетування викладачів за оцінкою рівнів політичної культури майбутніх офіцерів підтверджуються даними анкетування самих курсантів і студентів. У табл. 3.10 наведені результати анкетування студентів ЕГ-1, одержані в процесі першого виміру на етапі формувального експерименту, результати анкетування студентів інших груп, що беруть участь в експерименті, наведені в додатку К.

Одержані дані свідчать про значні зміни думок курсантів і студентів за усіма показниками критерію результативності:

- за діяльнісним показником: 40% респондентів знають про цінності професійного розвитку, приймають їх і намагаються їм відповідати, третина постійно розмірковує з професійних позицій як складається навчання, відбувається становлення самих себе як професіоналів, думають про свою майбутню кар'єру;
- за аксіологічним показником: 25-30% респондентів намагаються постійно через призму особистісно-значущих професійних цінностей оцінювати свої і своїх однокурсників справи і вчинки, знаходяться у пошуках власного стилю професійної діяльності;
- за креативним показником: така сама кількість респондентів вважають найважливішими своїми якостями активність, ініціативність, самостійність у

постановці і рішенні навчальних завдань, творчий підхід у професійній підготовці;

- за гносеологічним показником: 25-30% курсантів і студентів часто піддають уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні і професійному становленні, думають про те, як реалізувати себе в житті і професії, і, що особливо важливо, ці роздуми роблять значний вплив на їх справи і вчинки.

Таблиця 3.10

Результати анкетування студентів групи ЕГ-1 на етапі формувального експерименту (1-й вимір, % від загальної кількості респондентів у групі)

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	40	35	10	15	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	25	45	10	20	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	30	35	15	20	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	30	40	10	15	5
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	25	40	15	15	5
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	35	30	10	20	5

Продовж. табл.3.10

7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	25	40	15	20	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	25	55	10	5	5
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	25	50	10	10	5
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	30	30	20	15	5
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	25	50	10	10	5
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	25	35	20	15	5
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	25	40	15	15	5
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	30	35	15	20	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати всі навчальні завдання творчо	30	35	15	20	-
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості і як майбутнього фахівця	30	30	20	20	-

Продовж. табл.3.10

17. У мене є власний погляд і думка на події і явища як в навчальному, так і в громадському житті	25	35	20	15	5
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	25	30	25	20	-
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	30	30	15	20	5
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	25	35	15	20	5
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті та професії	30	35	15	20	-
22. Я готуюся до самостійної постановки та рішення професійних завдань	25	30	15	25	5
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	30	35	15	20	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	25	55	10	5	5

Попри те, що курсанти і студенти в чомусь ще сумніваються, вони вже близькі до визнання і прийняття професійних цінностей як особистісно-значущих життєвих орієнтирів, постійно розмірковують про це, порівнюють себе, свої здібності та можливості з ними, що є доказом досить високого (моделюючого) рівня політичної культури майбутніх офіцерів.

Водночасчас необхідно зазначити, що від 25 до 30 % курсантів і студентів цієї групи за всіма судженнями анкети або утруднювалися дати відповідь, або відповіли «швидше – ні, ніж – так», а один (5%) за більшістю

суджень висловив категоричне «ні». Тобто ці респонденти погано ознайомлені з професійними цінностями, не сприймають їх, не дуже заклопотані роздумами про себе, своє життя, майбутнє професії, ставлення до професійної підготовки. Ця обставина спонукає активізувати роботу щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів, зробити її більше адресною стосовно кожного.

Подібні результати показали й респонденти інших експериментальних груп (додаток К).

Результати в контрольних групах (див. додаток К) значно відрізняються від експериментальних:

- за діяльнісним показником: лише у третини курсантів і студентів усіх контрольних груп сформувалося уявлення про цінності професійного й особистісного розвитку, ті вимоги, які до них висуває обрана професія, більшість з них, як і на етапі констатувального експерименту, або погано уявляють (в середньому дещо більше 30%), або зовсім не уявляють (від 28 до 38%). Тому більшість курсантів і студентів контрольних груп не оцінюють свою діяльність, своє «Я» з боку, з позицій майбутньої професійної діяльності, не намагаються осмислити (60%) своє ставлення до професійної підготовки, не замислюються про професійну кар'єру;
- за аксіологічним показником: тільки третина респондентів вважає, що уміють прогнозувати й оцінювати розвиток подій, і ці роздуми істотно впливають на їхню поведінку. Більше 60% не замислювалися ніколи про це, не намагаються роздумувати про цінності майбутньої професії, своєї відповідності їй;
- за креативним показником: більшість респондентів, як і на етапі констатувального експерименту, не розглядають вибрану професію як творчу (до 80%), не проявляють необхідної активності, ініціативи, не творчий підхід до навчання, їм невідома радість пізнання нового, «відкриття» його для себе. До 70% курсантів і студентів не можуть оцінити свій творчий потенціал і не замислюються про те, як його можна реалізувати в оволодінні професією. В середньому тільки 20% курсантів і студентів контрольних груп вважають, що

вони активні й ініціативні, застосовують творчий підхід у професійній підготовці;

- за гносеологічним показником: лише чверть респондентів усіх контрольних груп постійно аналізують свої успіхи і прорахунки, думають про те, як їх відношення до оволодіння професією позначиться на їхній кар'єрі та житті. Ці роздуми, вважають вони, роблять істотний вплив на їхні справи і вчинки. В більшості курсантів і студентів (до 70%) поки що немає чіткого розуміння цілей і завдань навчання у ВВНЗ та ВНЗ, вони не замислюються про те, як реалізувати себе в житті та професії.

Звичайно, в порівнянні з констатувальним етапом, і у курсантів і студентів контрольних груп сталися деякі позитивні зміни за усіма показниками критерію результативності, але вони не такі суттєві та значущі, як у курсантів і студентів експериментальних груп.

Зроблені висновки за результатами анкетування підтверджуються і вимірами рівнів когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 1-й вимір (табл. 3.11, табл. 3.12).

Таблиця 3.11

Результати оцінки рівнів когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 1-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж
ЕГ-1	77	12	15,58	0,38	42	54,55	0,51	23	29,87	0,81
ЕГ-2	75	14	18,67	0,35	40	53,33	0,64	21	28,00	0,79
ЕГ-3	79	16	20,25	0,40	36	45,57	0,51	27	34,18	0,74

Продовж. табл. 3.11

ЕГ-4	81	18	22,22	0,38	39	48,15	0,61	24	29,63	0,80
ЕГ	312	60	19,23	0,38	157	50,32	0,57	95	30,45	0,79
КГ-1	74	22	29,73	0,34	35	47,30	0,58	17	22,97	0,75
КГ-2	83	28	33,73	0,39	35	42,17	0,64	20	24,10	0,81
КГ	157	50	31,85	0,37	70	44,59	0,61	37	23,57	0,78

Аналіз приведених в табл. 3.11 даних свідчить, що в курсантів і студентів експериментальних груп сталися значні зміни в оцінці політичної культури. В порівнянні з констатувальним етапом експерименту (див. табл. 3.3), в 2 рази зменшилося кількість респондентів з низьким рівнем (в середньому на 5 %), на таку саму величину зросла кількість респондентів із середнім і високим рівнями політичної культури. В контрольних групах змін за цей період практично не сталося. Цей факт свідчить про результативність як педагогічних умов у цілому, так і тих методів, прийомів, засобів, які застосовуються для їх створення, в контексті розвитку політичної культури майбутніх офіцерів.

Таблиця 3.12

Результати оцінки рівнів мотиваційного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 1-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж
ЕГ-1	77	12	15,58	0,68	37	48,05	0,78	28	36,37	0,39
ЕГ-2	75	18	24,00	0,74	32	42,67	0,79	25	33,33	0,38
ЕГ-3	79	13	16,46	0,73	37	46,83	0,80	29	36,71	0,38

Продовж. табл. 3.12

ЕГ-4	81	14	17,28	0,71	39	48,15	0,79	28	34,57	0,41
ЕГ	312	57	18,27	0,72	145	46,47	0,79	110	35,26	0,39
КГ-1	74	27	36,49	0,74	25	33,78	0,78	22	29,73	0,38
КГ-2	83	26	31,33	0,76	33	39,76	0,82	24	28,91	0,38
КГ	157	53	33,76	0,75	58	36,94	0,80	46	29,30	0,38

Результати виміру рівнів політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці, наведені в табл. 3.12, також свідчать про результативність педагогічних умов. У експериментальних групах зменшується кількість респондентів з низьким рівнем політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці та збільшується відповідно кількість курсантів і студентів з середнім та високим рівнем. У контрольних групах тільки в одній (КГ-2) спостерігається аналогічна тенденція, в інших змін в рівнях політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці не сталося.

Таблиця 3.13

Результати оцінки рівнів діяльнісного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 1-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	16	20,78	0,65	37	48,05	0,48	24	31,17	0,46
ЕГ-2	75	19	25,33	0,48	37	49,33	0,55	19	25,33	0,63
ЕГ-3	79	17	21,52	0,56	36	45,57	0,46	26	32,91	0,58
ЕГ-4	81	15	18,52	0,55	43	53,09	0,55	23	28,40	0,65
ЕГ	312	67	21,47	0,56	153	49,04	0,51	92	29,49	0,58

Продовж. табл. 3.13

КГ-1	74	26	35,14	0,46	35	47,30	0,62	13	17,57	0,61
КГ-2	83	31	37,35	0,35	35	42,17	0,59	17	20,48	0,47
КГ	157	57	36,31	0,41	70	44,59	0,61	30	19,11	0,54

Аналіз наведених в табл. 3.13 даних свідчить, що в курсантів і студентів експериментальних груп сталися значні зміни в оцінці політичної культури. В порівнянні з констатувальним етапом експерименту (див. табл. 3.3), в 2 рази зменшилося кількість респондентів з низьким рівнем, на таку саму величину зросла кількість респондентів із середнім і високим рівнями політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці. В контрольних групах змін за цей період практично не сталося. Цей факт свідчить про результативність як педагогічних умов у цілому, так і тих методів, прийомів, засобів, які застосовуються для їх створення, в контексті розвитку політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці.

Таблиця 3.14

Результати оцінки рівнів рефлексивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 1-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	17	22,08	0,61	34	44,16	0,48	26	33,77	0,49
ЕГ-2	75	21	28,00	0,47	31	41,33	0,59	23	30,67	0,53
ЕГ-3	79	15	18,99	0,53	37	46,84	0,56	27	34,18	0,62
ЕГ-4	81	18	22,22	0,65	40	49,38	0,45	23	28,40	0,51
ЕГ	312	71	22,76	0,57	142	45,51	0,52	99	31,73	0,54
КГ-1	74	33	44,59	0,54	23	31,08	0,68	18	24,32	0,48

Продовж. табл. 3.14

КГ-2	83	32	38,55	0,56	30	36,14	0,52	21	25,30	0,55
КГ	157	65	41,40	0,55	53	33,76	0,60	39	24,84	0,52

Результати виміру рівнів самооцінки, наведені в табл. 3.14, також свідчать про результативність педагогічних умов.

Отже, результати виміру після закінчення загальнонаукового етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів показують продуктивність педагогічних умов, що дає нам можливість прогнозувати ріст рівнів політичної культури за акцентованої роботи викладачів у цьому напрямі на загально-професійному етапі.

Другий вимір – закінчення загально-професійного етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів. В оцінці взяли участь викладачі загально-професійних дисциплін. Результати представлені в табл. 3.15-3.18 і Додатку Л.

Таблиця 3.15

Результати оцінки рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів на основі авторської анкети
(формувальний експеримент, 2-й вимір)

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _j	абс.	% від загальної кількості	К _j	абс.	% від загальної кількості	К _j
ЕГ-1	77	13	16,88	0,47	34	44,16	0,74	30	38,96	0,89
ЕГ-2	75	12	16,00	0,43	36	48,00	0,69	27	36,00	0,84
ЕГ-3	79	14	17,72	0,47	36	45,57	0,71	29	36,71	0,86
ЕГ-4	81	13	16,05	0,42	41	50,62	0,71	27	33,33	0,85
ЕГ	312	52	16,67	0,45	147	47,12	0,71	113	36,22	0,86
КГ-1	74	27	36,49	0,45	29	39,19	0,72	18	24,32	0,84

Продовж. табл. 3.15

КГ-2	83	29	34,94	0,41	35	42,17	0,63	19	22,89	0,86
КГ	157	56	35,67	0,43	64	40,76	0,68	37	23,57	0,85

Результати, одержані під час анкетування викладачів загально-професійних дисциплін, показують, що за час другого етапу значно підвищився рівень політичної культури майбутніх офіцерів експериментальних груп.

Значно скоротилося кількість респондентів з низьким рівнем до 16-17%. За підсумками загально-професійного етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів більше 83% курсантів і студентів усіх експериментальних груп, за оцінкою викладачів, мають середні та високі рівні.

У курсантів і студентів контрольних груп також сталися позитивні зміни, проте динаміка їх нижча, ніж в експериментальних групах. Так, 36 % студентів показують низький рівень політичної культури майбутніх офіцерів; 44-51 % – середній рівень, 33-39 % – високий рівень і лише 23-24 % в кожній контрольній групі.

Ці цифри переконливо свідчать про продуктивність і високу результативність запропонованих нами педагогічних умов.

Переконливі результати одержані нами і під час анкетування курсантів і студентів (табл. 3.16, додаток Л).

Таблиця 3.16

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-1 на етапі формувального експерименту (2-й вимір, % від загальної кількості респондентів у групі)

Судження	Відповідь				
	Так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	45	40	5	10	-

Продовж. табл. 3.16

2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	35	50	10	5	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	30	45	10	15	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками та викладачами	35	45	10	10	-
5. Я часто аналізую своє відношення до професійної підготовки	30	50	10	10	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	40	40	5	15	-
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	35	35	10	10	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	35	50	10	5	-
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	30	50	10	10	-
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	35	40	15	10	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	35	45	5	15	-

Продовж. табл. 3.16

12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	35	45	10	10	-
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	35	45	10	10	-
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	30	45	10	15	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	30	55	5	10	-
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	35	40	10	15	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	35	45	10	10	-
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	40	35	15	10	-
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	35	40	10	15	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	35	45	10	10	-
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті та професії	30	55	5	10	-
22. Я готуюся до самостійної постановки та рішення професійних завдань	35	45	5	15	-

Продовж. табл. 3.16

23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя та кар'єра	35	45	10	10	-
24. Мої роздуми про життя і особистість суттєво впливають на мої справи і вчинки	30	60	5	5	-

За аналізом здобутих результатів звертає на себе увагу той факт, що курсантів і студентів, що відповідають на судження категоричним «ні», в усіх експериментальних групах більше не виявлено. Значно скоротилася в порівнянні з початком експерименту і кількість респондентів, що утруднюються відповісти (з 30-40 %, а за деякими судженнями і до 60 %, до 5-15 %) або тих, що відповідають «швидше ні, ніж так» (з 15-40 до 5-15 %). Це 1-3 особи в групі. Від 75 до 90% респондентів за усіма показниками критерію результативності дали стверджувальні відповіді. Вони знають і приймають систему професійних цінностей, оцінюють відповідно до них самих себе, усвідомлюють себе як майбутніх фахівців, намагаються бути активними, ініціативними, творчо ставитися до виконання навчальних завдань. Постійні роздуми про себе і майбутню професію для них стають нормою навчальної діяльності, що багато в чому визначає їхню поведінку та життєдіяльність.

У контрольних групах, як і під час оцінювання рівнів політичної культури майбутніх офіцерів викладачами, показники нижчі, хоча позитивна динаміка теж наявна. Скоротилася кількість респондентів (до 1-2 осіб у кожній групі), які відповідають за усіма пунктами анкети категоричним «ні». Збільшилася кількість респондентів, які приймають професійні цінності, як особистісно значущі (в середньому до 15-20% у кожній групі), в основному приймаючи (швидше «так», ніж «ні») до 19-30%. Проте від 40 до 60% студентів не приймають професійні цінності як особистісно-значущі, не проявляють активності в рефлексії своїх успіхів, невдач, здібностей, можливостей в професійній підготовці, безініціативні, не проявляють творчого відношення до

виконання навчальних завдань.

Одержані результати свідчать про те, що система професійної підготовки, дає змогу формувати у частини курсантів і студентів (приблизно третини) достатній рівень політичної культури майбутніх офіцерів, що явно недостатньо для продуктивного професійного становлення більшості майбутніх фахівців. Створення педагогічних умов, що сприяють акцентуації роботи викладачів у цьому напрямі, дає змогу значно підвищити результативність щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів.

Результати анкетування студентів кореспондуються і з вимірами рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 2-й вимір (табл. 3.17-3.20).

Таблиця 3.17

Результати оцінки рівнів когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 2-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	8	19,39	0,38	46	59,74	0,68	23	29,87	0,85
ЕГ-2	75	14	18,67	0,35	40	53,33	0,64	21	28,00	0,79
ЕГ-3	79	10	12,66	0,4	40	50,63	0,61	29	36,71	0,84
ЕГ-4	81	13	16,05	0,38	39	48,15	0,61	29	35,80	0,80
ЕГ	312	45	14,42	0,38	165	52,88	0,64	102	32,69	0,82
КГ-1	74	26	35,14	0,37	35	47,30	0,64	13	17,56	0,85
КГ-2	83	29	34,94	0,39	39	46,99	0,64	15	18,07	0,81
КГ	157	55	35,03	0,38	74	47,13	0,64	28	17,83	0,83

Таблиця 3.18

Результати оцінки рівнів мотиваційного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 2-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	9	11,69	0,68	36	46,75	0,78	32	41,56	0,39
ЕГ-2	75	15	20,00	0,74	33	44,00	0,79	27	36,00	0,38
ЕГ-3	79	13	16,46	0,73	36	45,57	0,80	30	37,97	0,38
ЕГ-4	81	18	22,22	0,75	37	45,68	0,79	26	32,10	0,41
ЕГ	312	55	17,63	0,73	142	45,51	0,79	115	36,86	0,39
КГ-1	74	22	29,73	0,74	33	44,59	0,78	19	25,68	0,38
КГ-2	83	26	31,33	0,76	35	42,17	0,82	22	26,50	0,38
КГ	157	48	30,57	0,75	68	43,31	0,80	41	26,11	0,38

Таблиця 3.19

Результати оцінки рівнів діяльнісного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 2-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			Середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	14	18,18	0,53	39	50,65	0,72	24	31,17	0,61
ЕГ-2	75	16	21,33	0,57	41	54,67	0,59	18	24,00	0,43

Продовж. табл. 3.19

ЕГ-3	79	14	17,72	0,43	40	50,63	0,46	25	31,65	0,52
ЕГ-4	81	17	20,99	0,6	41	50,62	0,55	23	28,40	0,61
ЕГ	312	61	19,55	0,53	161	51,60	0,58	90	28,85	0,54
КГ-1	74	32	43,24	0,44	31	41,89	0,48	11	14,86	0,63
КГ-2	83	35	42,17	0,52	36	43,37	0,62	12	14,46	0,45
КГ	157	67	42,68	0,48	67	42,68	0,55	23	14,65	0,54

Таблиця 3.20

Результати оцінки рівнів рефлексивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 2-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _j	абс.	% від загальної кількості	К _j	абс.	% від загальної кількості	К _j
ЕГ-1	77	12	15,58	0,64	37	48,05	0,52	28	36,36	0,71
ЕГ-2	75	18	24,00	0,69	32	42,67	0,49	25	33,33	0,63
ЕГ-3	79	15	18,99	0,53	37	46,84	0,56	27	34,18	0,52
ЕГ-4	81	13	16,05	0,46	41	50,62	0,73	27	33,33	0,41
ЕГ	312	58	18,59	0,58	147	47,12	0,58	107	34,29	0,57
КГ-1	74	25	33,78	0,54	34	45,95	0,58	15	20,27	0,63
КГ-2	83	31	37,35	0,52	35	42,17	0,62	17	20,48	0,55
КГ	157	56	35,67	0,53	69	43,95	0,60	32	20,38	0,59

Результати вимірювання складових політичної культури засвідчують, що в експериментальних групах респонденти виявляють в основному середній (змістовний) і високий (згорнутий) рівні, що і реалізується повною

мірою за цілеспрямованої роботи щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів. У контрольних групах більш ніж у 70% також середній і високий рівні політичної культури, проте в процесі професійній підготовці цей потенціал реалізується тільки наполовину: трохи більше у 30% респондентів цих груп сформований моделюючий і конструктивний рівні політичної культури майбутніх офіцерів.

Одержані результати наочно підтверджують правомірність висновку про високу результативність запропонованих нами педагогічних умов.

Третє вимірювання було проведене після закінчення кваліфікаційного етапу формування політичної культури майбутніх офіцерів, в процесі його була одержана підсумкова оцінка, що характеризує результативність педагогічних умов. В оцінюванні брали участь викладачі професійних модулів. Результати вимірювання представлені в табл. 3.21-3.26 і додатку Н.

Результати третього вимірювання за окремими пунктами дещо відрізняються від попереднього, що пояснюється, на наш погляд, двома обставинами. По-перше, хронологічно загально-професійний і кваліфікаційний етапи формування політичної культури майбутніх офіцерів, зазвичай, у ВВЗ практично співпадають. Загально-професійні дисципліни вивчають впродовж 4-5-го семестрів, професійні модулі – в 5-7-му семестрах. По-друге, професійні модулі носять яскраво виражений практико-орієнтований характер, де основний метод навчання – «роби, як я». Тому вони дещо обмежені в застосуванні методів, прийомів, засобів, рекомендованих для створення педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів. Водночас це дуже важливий етап для її формування, що дозволяє закріпити сформовані вміння, оцінити їх міцність, активність впливу на професійне становлення. В контексті нашого дослідження результати цього етапу дозволяють зробити узагальнювальні висновки, які будуть наведені після таблиць, де приведені дані, здобуті під час третього виміру.

Таблиця 3.21

Результати оцінки рівнів сформованості політичної культури майбутніх
офіцерів на основі авторської анкети
(формувальний експеримент, третій вимір)

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Кj	абс.	% від загальної кількості	Кj	абс.	% від загальної кількості	Кj
ЕГ-1	77	8	10,39	0,47	39	50,65	0,74	30	38,96	0,89
ЕГ-2	75	12	16,00	0,43	35	46,67	0,69	28	37,33	0,84
ЕГ-3	79	13	16,46	0,47	36	45,57	0,71	30	37,97	0,86
ЕГ-4	81	14	17,28	0,42	38	46,91	0,71	29	35,81	0,85
ЕГ	312	47	15,06	0,45	148	47,44	0,71	117	37,50	0,86
КГ-1	74	21	28,38	0,45	33	44,59	0,72	20	27,03	0,84
КГ-2	83	26	31,33	0,41	35	42,17	0,63	22	26,50	0,86
КГ	157	47	29,94	0,43	68	43,31	0,68	42	26,75	0,85

Таблиця 3.22

Результати анкетування майбутніх офіцерів групи ЕГ-1 на етапі
формувального експерименту (3-й вимір)

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, чим немає	важко сказати	швидше ні, чим так	ні
1. Є цінності професійного і особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	45	40	5	10	—

Продовж. табл. 3.22

2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	35	50	10	5	—
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	35	45	10	10	—
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками і викладачами	40	45	10	5	—
5. Я часто аналізую своє відношення до професійної підготовки	30	50	10	10	—
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	40	45	5	10	—
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	35	35	10	10	—
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	35	50	10	5	—
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	30	50	10	10	—
10. Я постійно розмірковую про цінності і сенс життя, моєї майбутньої професії	35	40	15	10	—
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	35	45	5	15	—

Продовж. табл. 3.22

12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	35	45	10	10	—
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	35	45	10	10	—
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	35	45	10	10	—
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати всі навчальні завдання творчо	30	55	5	10	—
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистість і як майбутній фахівець	35	40	10	15	—
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як у навчальному, так і в громадському житті	35	45	10	10	—
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	40	35	15	10	—
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	35	45	10	10	—
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	35	45	10	10	—
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті та професії	30	55	5	10	—
22. Я готуюся до самостійної постановки та вирішення професійних завдань	35	45	5	15	—

Продовж. табл. 3.22

23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя та кар'єра	35	45	10	10	—
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи та вчинки	30	60	5	5	—

Таблиця 3.23

Результати оцінки рівнів когнітивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 3-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj	абс.	% від загальної кількості	Kj
ЕГ-1	77	14	18,18	0,38	37	48,05	0,68	26	33,77	0,85
ЕГ-2	75	11	14,67	0,35	40	53,33	0,64	24	32,00	0,79
ЕГ-3	79	10	12,66	0,40	41	51,90	0,61	28	35,44	0,84
ЕГ-4	81	13	16,05	0,38	39	48,15	0,61	29	35,80	0,80
ЕГ	312	48	15,38	0,38	157	50,32	0,64	107	34,29	0,82
КГ-1	74	24	32,43	0,37	35	47,30	0,64	15	20,27	0,85
КГ-2	83	21	25,30	0,39	40	48,19	0,64	22	26,51	0,81
КГ	157	45	28,66	0,38	75	47,77	0,64	37	23,57	0,83

Таблиця 3.24

Результати оцінки рівнів мотиваційного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 3 вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	Кj	абс.	% від загальної кількості	Кj	Абс.	% від загальної кількості	Кj
ЕГ-1	77	14	18,18	0,68	34	44,16	0,78	29	37,66	0,59
ЕГ-2	75	18	24,00	0,74	32	42,67	0,79	25	33,33	0,58
ЕГ-3	79	11	13,92	0,73	39	49,37	0,80	29	36,71	0,58
ЕГ-4	81	17	20,99	0,75	36	44,44	0,79	28	34,57	0,61
ЕГ	312	60	19,23	0,73	141	45,19	0,79	111	35,58	0,59
КГ-1	74	22	29,73	0,74	33	44,59	0,78	19	25,68	0,58
КГ-2	83	24	28,92	0,76	38	45,78	0,82	21	25,30	0,58
КГ	157	46	29,30	0,75	71	45,22	0,80	40	25,48	0,58

Таблиця 3.25

Результати оцінки рівнів діяльнісного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 3-й вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		Абс.	% від загальної кількості	Кj	Абс.	% від загальної кількості	Кj	Абс.	% від загальної кількості	Кj
ЕГ-1	77	15	19,48	0,44	38	49,35	0,42	24	31,17	0,61
ЕГ-2	75	16	21,33	0,49	38	50,67	0,59	21	28,00	0,53
ЕГ-3	79	17	21,52	0,52	37	46,84	0,56	25	31,65	0,62

Продовж. табл. 3.25

ЕГ-4	81	19	23,46	0,56	35	43,21	0,73	27	33,33	0,41
ЕГ	312	67	21,47	0,50	148	47,44	0,58	97	31,09	0,54
КГ-1	74	31	41,89	0,44	33	44,59	0,48	10	13,51	0,53
КГ-2	83	33	39,76	0,32	38	45,78	0,52	12	14,46	0,55
КГ	157	64	40,76	0,38	71	45,22	0,50	22	14,01	0,54

Таблиця 3.26

Результати оцінки рівнів рефлексивного критерію сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці експериментальних і контрольних груп на етапі формувального експерименту, 3 вимір

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень								
		низький			середній			Високий		
		абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж	абс.	% від загальної кількості	К _ж
ЕГ-1	77	16	20,78	0,52	34	44,16	0,49	27	35,06	0,61
ЕГ-2	75	14	18,67	0,49	38	50,67	0,59	23	30,67	0,49
ЕГ-3	79	13	16,46	0,63	41	51,90	0,62	25	31,65	0,62
ЕГ-4	81	16	19,75	0,56	41	50,62	0,53	24	29,63	0,48
ЕГ	312	59	18,91	0,55	154	49,36	0,56	99	31,73	0,55
КГ-1	74	28	37,84	0,54	37	50,00	0,48	9	12,16	0,61
КГ-2	83	31	37,35	0,42	38	45,78	0,62	14	16,87	0,55
КГ	157	59	37,58	0,48	75	47,77	0,55	23	14,65	0,58

Аналіз результатів, одержаних у процесі третього виміру та їх зіставлення з результатами попередніх вимірів дозволили зробити такі висновки:

- найбільш активне формування політичної культури майбутніх офіцерів відбувається в процесі загальнонаукового і загально-професійного етапів

(хронологічно 1-5-й семестри навчання);

- у процесі кваліфікаційного етапу (вивчення професійних модулів) під час акцентуації уваги викладачів на цьому процесі результати політичної культури майбутніх офіцерів закріплюються і можуть бути дещо поліпшені;
- створення рекомендованих педагогічних умов дає змогу повною мірою реалізувати потенціал політичного мислення курсантів і студентів і значно збільшити його, що дає підстави стверджувати про можливість постійного вдосконалення сформованої політичної культури майбутніх офіцерів;
- цілеспрямована й активна робота щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів позитивно позначається на зміні самооцінки курсантів і студентів, вона стає адекватнішою, що дозволяє їм об'єктивно оцінювати свої здібності та можливості в оволодінні професією і самостійно планувати роботу щодо професійного самовдосконалення;
- формування політичної культури майбутніх офіцерів на початку формувального експерименту є метою професійної підготовки, після закінчення активних етапів (загальнонаукового і загально-професійного) формування вона стає засобом вдосконалення й активізації професійного становлення майбутніх офіцерів;
- формування політичної культури майбутніх офіцерів – це особистісно-орієнтований процес, динаміка її формування і результат для кожного студента індивідуальні, в процесі цього достатнім рівнем для одних студентів є моделюючий, для інших конструктивний рівень політичної культури майбутніх офіцерів, що забезпечує з урахуванням індивідуальних здібностей усвідомлення «себе в майбутній професії».

Для повноти оцінки педагогічних умов наведемо зведену таблицю оцінок за показниками критерію результативності, здобутих під час усього формувального експерименту (табл. 3.27).

Таблиця 3.27

Зведена таблиця формування рівнів політичної культури майбутніх офіцерів,
здобутих під час констатувального та формувального експериментів

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень					
		низький		середній		високий	
		абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості
ЕГ авторська анкета	312	153	49,04	147	47,12	12	3,85
ЕГ когнітивний		170	54,49	68	21,79	74	23,72
ЕГ мотиваційний		166	53,21	77	24,68	69	22,12
ЕГ діяльнісний		167	53,53	84	26,92	61	19,55
ЕГ рефлексивний		167	53,53	76	24,36	69	22,12
ЕГ серед.		168	53,69	76	24,44	68	21,88
ЕГ авторська анкета 1 вимір	312	68	21,79	128	41,03	116	37,18
ЕГ когнітивний 1 вимір		60	19,23	157	50,32	95	30,45
ЕГ мотиваційний 1 вимір		57	18,27	145	46,47	110	35,26
ЕГ діяльнісний 1 вимір		67	21,47	153	49,04	92	29,49
ЕГ рефлексивний 1 вимір		71	22,76	142	45,51	99	31,73
ЕГ серед. 1 вимір		64	20,43	149	47,84	99	31,73
ЕГ авторська анкета 2 вимір	312	52	16,67	147	47,12	113	36,22
ЕГ когнітивний 2 вимір		45	14,42	165	52,88	102	32,69
ЕГ мотиваційний 2 вимір		55	17,63	142	45,51	115	36,86
ЕГ діяльнісний 2 вимір		61	19,55	161	51,60	90	28,85

Продовж. табл.3.27

ЕГ рефлексивний 2 вимір		58	18,59	147	47,12	107	34,29
ЕГ серед. 2 вимір		55	17,55	154	49,28	104	33,17
ЕГ авторська анкета. 3 вимір	312	47	15,06	148	47,44	117	37,50
ЕГ когнітивний 3 вимір		48	15,38	157	50,32	107	34,29
ЕГ мотиваційний 3 вимір		60	19,23	141	45,19	111	35,58
ЕГ діяльнісний 3 вимір		67	21,47	148	47,44	97	31,09
ЕГ рефлексивний 3 вимір		59	18,91	154	49,36	99	31,73
ЕГ серед. 3 вимір		59	18,75	150	48,08	104	33,17
КГ авторська анкета	157	79	50,32	57	36,31	21	13,38
КГ когнітивний		79	50,32	57	36,31	21	13,38
КГ мотиваційний		79	50,32	57	36,31	21	13,38
КГ діяльнісний		85	54,14	51	32,48	21	13,38
КГ рефлексивний		88	56,05	45	28,66	24	15,29
КГ серед.		83	52,71	53	33,44	22	13,86
КГ авторська анкета 1 вимір	157	59	37,58	60	38,22	38	24,20
КГ когнітивний 1 вимір		50	31,85	70	44,59	37	23,57
КГ мотиваційний 1 вимір		53	33,76	58	36,94	46	29,30
КГ діяльнісний 1 вимір		57	36,31	70	44,59	30	19,11
КГ рефлексивний 1 вимір		65	41,40	53	33,76	39	24,84
КГ серед. 1 вимір		56	35,83	63	39,97	38	24,21

Продовж. табл.3.27

КГ авторська анкета 2 вимір	157	56	35,67	64	40,76	37	23,57
КГ когнітивний 2 вимір		55	35,03	74	47,13	28	17,83
КГ мотиваційний 2 вимір		48	30,57	68	43,31	41	26,11
КГ діяльнісний 2 вимір		67	42,68	67	42,68	23	14,65
КГ рефлексивний 2 вимір		56	35,67	69	43,95	32	20,38
КГ серед. 2 вимір		57	35,99	70	44,27	31	19,74
КГ авторська анкета 3 вимір	157	47	29,94	68	43,31	42	26,75
КГ когнітивний 3 вимір		45	28,66	75	47,77	37	23,57
КГ мотиваційний 3 вимір		46	29,30	71	45,22	40	25,48
КГ діяльнісний 3 вимір		64	40,76	71	45,22	22	14,01
КГ рефлексивний 3 вимір		59	37,58	75	47,77	23	14,65
КГ серед. 3 вимір		54	34,08	73	46,50	31	19,43

Результати, наведені в табл. 3.27, підтверджують раніше зроблені висновки і засвідчують досить високу результативність педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів. Причому це підтверджується як оцінкою викладачів, так і оцінкою курсантів і студентів, що особливо важливо. Вони в цьому процесі не лише об'єкти, на які спрямовані зусилля із формування політичної культури майбутніх офіцерів, а й суб'єкти, від зусилля й активної участі якого залежить кінцевий результат роботи.

У табл. 3.28, 3.29 і на рис. 3.1 показано розподіл за рівнями формування політичної культури майбутніх офіцерів зведених експериментальних і

контрольних груп за даними табл. 3.9, 3.11-3.15, 3.17-3.21, 3.23-3.26 представлені на завершення формувального експерименту. Переважання значень у КГ низького рівня формування політичної культури майбутніх офіцерів практично в 1,92 раз вище, ніж в ЕГ.

Таблиця 3.28

Зведена таблиця формування рівнів політичної культури майбутніх офіцерів, здобутих під час констатувального та формувального експериментів

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень					
		низький		середній		високий	
		абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості
ЕГ авторська анкета	312	153	49,04	147	47,12	12	3,85
ЕГ серед.		168	53,69	76	24,44	68	21,88
ЕГ авторська анкета 1 вимір		68	21,79	128	41,03	116	37,18
ЕГ серед. 1 вимір		64	20,43	149	47,84	99	31,73
ЕГ авторська анкета 2 вимір		52	16,67	147	47,12	113	36,22
ЕГ серед. 2 вимір		55	17,55	154	49,28	104	33,17
ЕГ авторська анкета. 3 вимір		47	15,06	148	47,44	117	37,50
ЕГ серед. 3 вимір		59	18,75	150	48,08	104	33,17

Продовж. табл. 3.28

КГ авторська анкета	157	79	50,32	57	36,31	21	13,38
КГ серед.		83	52,71	53	33,44	22	13,86
КГ авторська анкета 1 вимір		59	37,58	60	38,22	38	24,20
КГ серед. 1 вимір		56	35,83	63	39,97	38	24,21
КГ авторська анкета. 2 вимір		56	35,67	64	40,76	37	23,57
КГ серед. 2 вимір		57	35,99	70	44,27	31	19,74
КГ авторська анкета 3 вимір		47	29,94	68	43,31	42	26,75
КГ серед. 3 вимір		54	34,08	73	46,50	31	19,43

Таблиця 3.29

Зведена таблиця середніх значень формування рівнів політичної культури
майбутніх офіцерів, здобутих під час формувального експерименту

Група	Загальна кількість осіб у групі	Рівень					
		низький		середній		високий	
		абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості
ЕГ серед.	312	168	53,69	76	24,44	68	21,88
ЕГ серед. 1 вимір		64	20,43	149	47,84	99	31,73
ЕГ серед. 2 вимір		55	17,55	154	49,28	104	33,17
ЕГ серед. 3 вимір		59	18,75	150	48,08	104	33,17

Продовж. табл.3.29

КГ серед.	157	83	52,71	53	33,44	22	13,86
КГ серед. 1 вимір		56	35,83	63	39,97	38	24,21
КГ серед. 2 вимір		57	35,99	70	44,27	31	19,74
КГ серед. 3 вимір		54	34,08	73	46,50	31	19,43

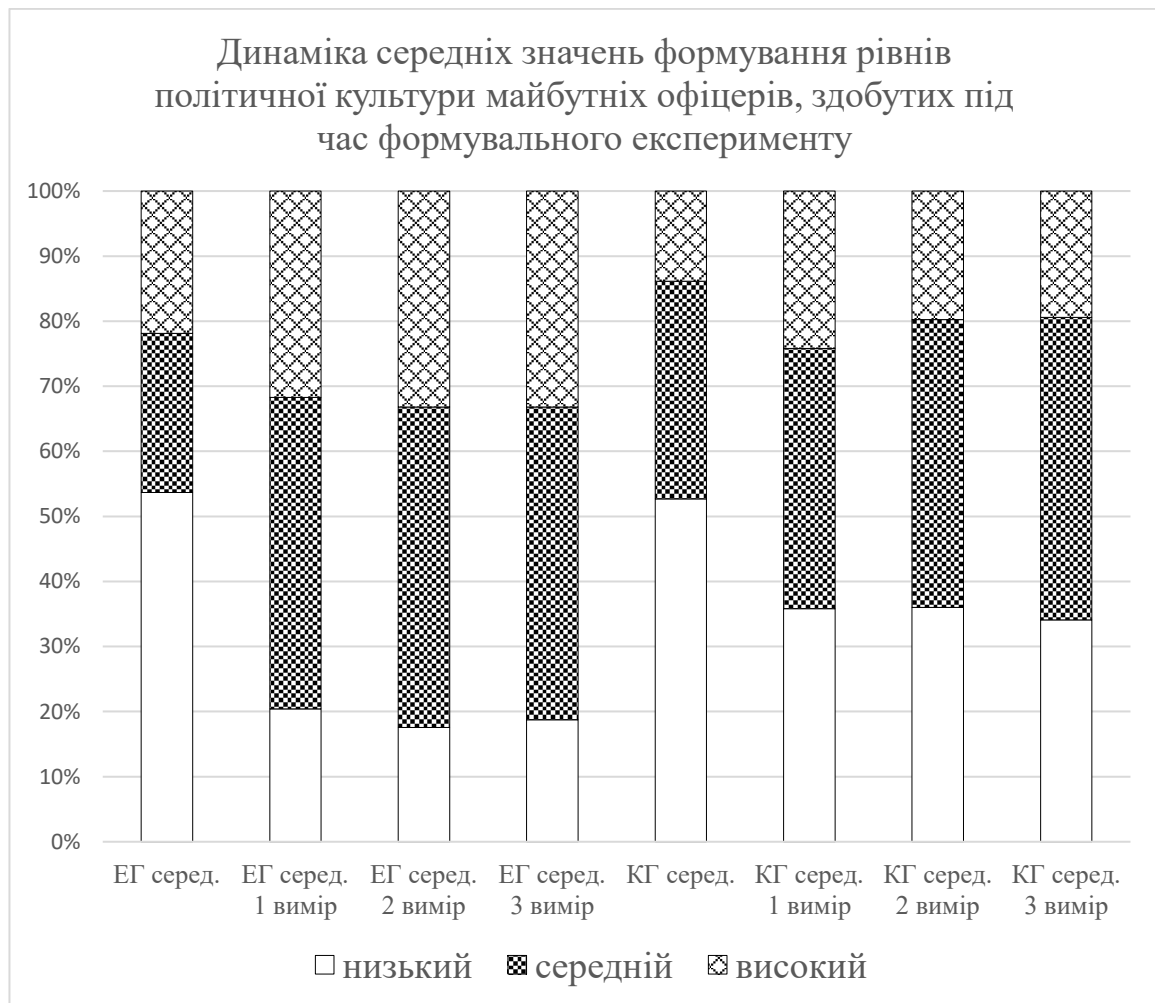

Рис. 3.1. Динаміка середніх значень формування рівнів політичної культури майбутніх офіцерів, здобутих під час формувального експерименту

Аналіз розподілу за рівнями формування політичної культури майбутніх офіцерів, показує зростання значень для високого і середнього рівнів в ЕГ (разом становить 80-82 %). Це відбувається за рахунок зниження показників низького рівня, особливо це помітно в ЕГ (18 %). У КГ показники низького рівня практично не змінилися (35%). Майбутні офіцери експериментальних

груп зацікавлені в результаті, особливо в усвідомленому результаті спільної діяльності. Особистісні якості формування політичної культури майбутніх офіцерів визначають багато в чому цей результат діяльності, що істотно позначається на рівневих показниках. Значення показника високого рівня істотно нижче в КГ стосовно ЕГ, різниця становить майже 12 %. Показники середнього рівня відповідно становлять 48,18 % в ЕГ і 43,52 % в КГ, що складає різницю в 4,66 %. Результати опрацювання одержаних даних дозволили зафіксувати зміни, що сталися, за всіма показниками сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

Зведені дані про розподіл за рівнями сформованості політичної культури майбутніх офіцерів ЕГ і КГ на двох етапах експерименту за даними табл. 3.9, 3.11-3.15, 3.17-3.21, 3.23-3.26 представлені в табл. 3.30 і на рис. 3.2.

Таблиця 3.30

Зведені дані про розподіл за рівнями сформованості політичної культури майбутніх офіцерів КГ та ЕГ на двох етапах експерименту

Рівні сформованості політичної культури	Зведена експериментальна група (312 осіб)				Зведена контрольна група (157 осіб)			
	Початок експерименту		Завершення експерименту		Початок експерименту		Завершення експерименту	
	абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості	абс.	% від загальної кількості
Високий	68	21,88	102	32,80	21	13,86	33	21,02
Середній	76	24,44	150	48,18	53	33,44	68	43,52
Низький	168	53,69	60	19,02	83	52,71	56	35,46

Рис. 3.2. Зведені дані про розподіл за рівнями сформованості політичної культури майбутніх офіцерів КГ та ЕГ на двох етапах експерименту

Для статистичного опрацювання результатів педагогічного експерименту було проведено порівняння рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів в ЕГ і КГ за допомогою критерію χ^2 , емпіричне значення якого обчислюється за формулою (3.1).

Критерій допускає перевірити нульову гіпотезу про достовірність збігу рівня сформованості політичної культури майбутніх офіцерів в ЕГ і КГ.

Обчислимо спершу за допомогою Microsoft Excel 2016 емпіричне значення $\chi_{емп}^2$ для зведених ЕГ і КГ, одержаних на початку експерименту. Підставляючи значення з табл. 3.23 у формулу (3.1), здобуті результати занесемо в табл. 3.31.

Із таблиці «Критичні значення критерію χ^2 для рівнів статистичної значущості $\alpha \leq 0,05$ і $\alpha \leq 0,01$ за різної кількості ступенів свободи» [87, с. 181]

знайдемо $\chi_{крит}^2$ за рівнем значущості $\alpha \leq 0,05$ і $\alpha \leq 0,01$ та його значення занесемо в табл. 3.31.

Таблиця 3.31

Значення критерію χ^2 К. Пірсона на завершальному етапі експерименту

Групи КГ і ЕГ	Розраховане значення $\chi_{емпір}^2$	$\chi_{крит}^2$ за рівнями значущості	
		0,01	0,05
ЕГ _{серед.} і КГ _{серед.} 1 вимір	9,377	9,210	5,991
ЕГ _{серед.} і КГ _{серед.} 2 вимір	15,257		
ЕГ _{серед.} і КГ _{серед.} 3 вимір	10,394		

Порівняємо критичні значення $\chi_{крит}^2$ з емпіричними $\chi_{емпір}^2$.

Одержали, що різниця результатів на завершення педагогічного експерименту є статистично значущою $\chi_{емпір}^2$ (на завершення експерименту) $> \chi_{крит}^2$, тобто ($9,377 > 9,210$, $15,257 > 9,210$ і $10,394 > 9,210$).

Отже, рівень сформованості політичної культури майбутніх офіцерів експериментальної групи достовірно вищий, ніж у майбутніх офіцерів контрольної групи.

Використання сформульованих педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів дає право ефективніше розвивати їхню готовність до професійної діяльності. Це положення перевірене і доведене нами експериментально.

Отже, мета – досягнута, завдання – виконані, гіпотеза – доведена.

Таким чином, констатувальний експеримент засвідчив, що рівні політичної культури майбутніх офіцерів першого курсу, як правило, відповідають або початковому репродуктивному, або низькому адаптивному рівню. Натомість середній коефіцієнт результативності груп (як і кожного

студента окремо) знаходиться не на мінімальних, а практично на максимальних значеннях діапазону того або іншого рівня. Цей факт дозволяє нам висловити припущення про те, що зачатки політичної культури майбутніх офіцерів усіх студентів першого курсу вже є. Вони мають, нехай навіть не до кінця усвідомлене, уявлення про професію, про себе, свої можливості в оволодінні нею. Тому її формування полягає не в тому, щоб сформувати те, чого поки що у них немає, а створити умови для активізації формування у них політичної культури майбутніх офіцерів.

Дослідно-експериментальна робота зі створення педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів здійснювалася у рамках формувального експерименту. Його суть полягала в організації роботи щодо акцентуації уваги викладачів на окремих, але дуже важливих для формування політичної культури майбутніх офіцерів, сторонах професійної підготовки, що забезпечують її спрямованість на розвиток суб'єктності, особистісної саморегуляції, багатоконтекстного креативного мислення, професійної самосвідомості студентів.

Основними методами, прийомами і засобами формувального експерименту стали: педагогічні ситуації взаємодії (ціннісно-смислового вибору, орієнтовні, аналітичні, критичного аналізу інформації, самопрезентації, оцінки, конструктивно-творчі, корекційно-моделюючі), інтерактивні форми організації навчання (лекція-«парадокс», семінар-круглий стіл, тренінги), навчальні ігри (ділові (виробничі), ролеві, ситуаційні), інноваційні методи навчання (синектика, «техніка акваріума», «мозковий штурм», «кейс-аналіз»), прийоми індивідуалізації формування політичної культури майбутніх офіцерів (створення ситуацій успіху, забезпечення рекомендаціями щодо особистісної саморегуляції під час професійної підготовки), навчально-професійні завдання (аналітичні, конструктивні, операційні).

Результати педагогічного експерименту засвідчили, що ця сукупність методів, прийомів і засобів забезпечує створення педагогічних умов, що

сприяють активній, акцентованій роботі викладачів і тих, хто навчається, щодо формування в останніх політичної культури майбутніх офіцерів.

Оцінку педагогічних умов формування політичної культури майбутніх офіцерів проводили в процесі формувального експерименту за критеріями результативності та технологічності в три етапи: після закінчення вивчення загальнонаукових дисциплін, загально-професійних дисциплін, професійних модулів. Викладачі, що беруть участь в експерименті, відзначали високу продуктивність запропонованих здобувачем педагогічних умов, методів, прийомів і засобів їх створення. Водночас педагогічним експериментом доведено, що запропонований набір методів, прийомів, засобів не є вичерпним і остаточним. Він може і має доповнюватися, змінюватися відповідно до конкретної обстановки й індивідуальних якостей викладачів.

Формування політичної культури майбутніх офіцерів найактивніше здійснюється в процесі загальнонаукового і загально-професійного етапів під час вивченні гуманітарних, соціально-економічних і загально-професійних дисциплін. У результаті цього у курсантів з'являється можливість повною мірою реалізувати наявний потенціал політичного мислення, що позитивно впливає на зміну їх самооцінки. У вивченні професійних модулів досягнутий рівень сформованості політичної культури майбутніх офіцерів закріплюється. Активна і цілеспрямована робота викладачів на цьому етапі дозволяє студентам об'єктивно оцінювати свої здібності і можливості в оволодінні професією і самостійно планувати і цілеспрямовано здійснювати роботу щодо професійного самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1; 8; 9; 19; 20; 21; 22; 32; 33; 34; 38; 43; 44; 45; 53; 69; 70; 71; 83; 85; 86; 87; 94; 111; 158.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення результатів дослідження проблеми формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів сформульовано такі загальні висновки:

1. З'ясовано стан дослідженості проблеми формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів. На основі теоретичного аналізу наукової літератури, положень сучасних концепцій розвитку професійної освіти доведено, що в педагогічній теорії і практиці значну увагу приділено фаховій підготовці майбутніх офіцерів. Водночас, процес формування політичної культури майбутніх офіцерів у їх фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів ще не набув системного обґрунтування як наукова проблема. Уточнено зміст поняття «політична культура майбутніх офіцерів». Із урахуванням надбань філософської, педагогічної, психологічної літератури і сформульовано таке його трактування: це інтегральна властивість особистості, що містить систему знань про політичні аспекти професійної діяльності офіцера Збройних Сил України, правила професійної комунікації, політичну поведінку й політичні дії.

2. Виокремлено компоненти у структурі політичної культури майбутніх офіцерів: політична спрямованість, політична грамотність (знання та уміння), політична готовність (політична свідомість, політична поведінка) та політична компетентність (політичний досвід, політичні переконання), уточнено їх змістове наповнення. Визначено критерії та показники компонентів політичної культури: мотиваційний (мотивація та активність майбутніх офіцерів, їх ставлення до політичної і військово-політичної проблематики, усвідомлення особистої і суспільної значущості майбутньої професії, зв'язок інтересів з ціннісними орієнтаціями, інтенсивність емоційних переживань, вольових зусиль, уваги, налаштованість на

майбутню діяльність і усвідомлення вимог суспільства, обумовлених діяльністю офіцера, наявність у курсантів політичних переконань); когнітивний (політичні знання курсантів, рівень поінформованості про політичні події та явища, психологічна готовність до соціально ціннісної діяльності); діяльнісний (участь у моделюванні майбутньої професійної діяльності, її успішність; громадська активність, прагнення брати участь у діяльності; її активність і результативність; самовиховання, адекватне реагування на дії колег, потреба і готовність до підвищення в майбутньому свого професійного статусу; готовність до самостійної ухвали рішень та їх реалізації з позицій загальнолюдських цінностей і моральних норм; орієнтація на досягнення успіху у житті, зокрема і в професійній діяльності; толерантність, взаємодія з колегами у навчанні, регулювання своєї професійної діяльності, спонукання до дії на основі усвідомленого інтересу і потреби; вміння встановлювати особистісний сенс діяльності, внутрішня мотивація, сформованість умінь застосовувати одержані знання у професійній і громадській діяльності, правильно обрати модель поведінки в службових і соціально-політичних ситуаціях, участь у громадській роботі підрозділу); рефлексивний (професійно важливі якості: самовладання, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, патріотизм, відповідальність, грамотність, громадянська мужність, внутрішня свобода і почуття власної гідності, уважність, терпимість, гуманність, самодисципліна, професійно значущі особистісні якості, ініціативність у прогнозуванні подальших шляхів розвитку політичної культури).

3. Визначено й обґрунтовано низку педагогічних умов забезпечення ефективності формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці: формування позитивної внутрішньої мотивації майбутніх офіцерів до оволодіння ними політичною культурою; доповнення змісту фахових дисциплін у контексті професійної підготовки формами, методами та засобами формування складових політичної культури в умовах вищих військових навчальних закладів; охоплення курсантів навчальною

особистісно-орієнтованою діяльністю шляхом застосування новітніх освітніх технологій та викладання спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах»; здійснення моніторингу рівня сформованості компонентів політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів.

Здійснено перевірку ефективності запропонованих і зrealізованих у навчальному процесі педагогічних умов ВВНЗ та розробленої моделі шляхом застосування діагностичних методик: «Мотивація досягнення успіху» (Т. Елерса) і «Методика вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» (А. Реан, В. Якунін), тесту «Професійні взаємовідносини в колективі» (за методикою К. Томаса), опитувальника «Комунікативні та організаторські нахили» (за методикою В. Синявського і Б. Федоришина). У моделі переосмислено процес формування політичної культури майбутніх офіцерів упродовж фахової підготовки за трьома послідовними етапами: мотиваційним, діяльнісним і рефлексивним. Структурно вона охоплює взаємонепоодільні блоки – цільовий, теоретико-методологічний, змістово-технологічний, діагностико-результативний.

Доведено суттєві зміни у рівневій характеристиці сформованості політичної культури майбутніх офіцерів, які відбулися унаслідок реалізації визначених і обґрунтованих педагогічних умов та впровадження моделі процесу формування політичної культури, а саме: зросли значення високого і середнього рівнів у ЕГ (загалом становить 80-82 %), що відбулося за рахунок зниження показників низького рівня, особливо це помітно в ЕГ (18 %). У КГ показники низького рівня практично не змінилися (35%). В експериментальних групах зацікавленість у позитивних результатах, особливо щодо усвідомлення значущості спільної діяльності, суттєво зросла. Значення показника високого рівня істотно нижче в КГ щодо ЕГ, різниця становить майже 12%. Показники середнього рівня, відповідно, становлять 48,18% в ЕГ і 43,52% в КГ, що складає різницю в 4,66 %.

Результати опрацювання одержаних даних дозволили зафіксувати зміни, що сталися за всіма показниками сформованості політичної культури майбутніх офіцерів.

4. Розроблено змістово-технологічне забезпечення процесу формування політичної культури майбутніх офіцерів, зокрема: авторський спецкурс «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах»; упровадження в окремі теми навчальних дисциплін «Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Військова педагогіка та психологія» питань, тематичних завдань, проблемних і навчальних ситуацій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективними розглядаємо подальше вивчення питань щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів під впливом ЗМІ, а також в умовах їхньої підготовки із урахуванням різних спеціальностей та спеціалізацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 340 с.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. *Полис*. 1992. № 4. С. 122–134.
3. Аналіз сучасного стану і розвитку військової освіти в Сполучених Штатах Америки. Уроки для України: зб. наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. Вип. 52. С.194-201. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> , 197.
4. Антипова В. М. Компетентностный подход к организации дополнительного педагогического образования в университете. *Педагогика*. 2006. № 8. С. 57–62.
5. Антонова О. Є Акмеологічний підхід до визначення сутності педагогічної обдарованості. *Акмеологія – наука XXI століття*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конфер. / за ред. В. О. Огнев'юка. Київ. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. С. 17–22.
6. Ахиезер А. С. Философские основы социокультурной теории и методологии. *Вопросы философии*, 2000. № 9. С. 29–45.
7. Бабкіна О. В Деякі методологічні проблеми аналізу політичних трансформацій та політичного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Київ, 2013. Вип. 11. С. 3–10.
8. Бадюк Ю. В. До питання про класифікацію методів активного навчання *Наук. записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія „Педагогіка і психологія”, 2007. № 21. С. 29–33.
9. Бадюк Ю. В. Педагогічні підходи до класифікації ділових ігор. *Наук. записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. Тернопіль, 2007. № 9. С. 20–25.

10. Барабанщиков А. В., Муцынов С. С. Педагогическая культура преподавателя высшей военной школы. Москва : ВПА, 1985. 173 с.
11. Бастун М. В. Культурологічний підхід в освіті та його психолого-педагогічне забезпечення. URL: http://lib.iitta.gov.ua/6594/1/Bastun_6.pdf
12. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества. Москва : Наука, 1990. 252 с.
13. Бахтин М. М. Сочинения: в 7 томах. Москва : Мысль, 1996. Т. 5. 731 с.
14. Бебик В. М. Наша політична культура. *Політологічні читання*. 1992. № 1. С. 6–23.
15. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : [монографія]. Київ: МАУП, 2003. 424 с.
16. Бекиров С. Н. Актуальность формирования политической культуры студенческой молодёжи Украины. *Проблеми сучасної педагогічної освіти* : зб. статей. Ялта : РВВ КГУ, 2013. Вип. 38, ч. 1. С. 263 – 271.
17. Белкин, А. С., Жаворонков В. Д., Силина С. Н. Педагогический мониторинг образовательного процесса. Шадринск: ШГПИ. 1998. Вып. 3. 47с.
18. Бесклетний С. Є. Формування цінностей демократичної політичної культури студентської молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ , 2013. 20 с.
19. Белкін І. В. Використання інновацій у навчальному процесі вищої школи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вип. 35 / редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ, Вінниця: ТОВ „Вінниця”, 2013. С. 158 – 163.
20. Белкін І. В. Ділові ігри у підготовці майбутніх менеджерів маркетингових комунікацій: навчальний посібник. Вінниця : ДонНУ, 2016. 252 с.

21. Бєлкін І. В. Ділові ігри у процесі підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. „*Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України*”: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця, 2013. С. 114 – 119.
22. Бєлкін І. В. Забезпечення реальних ситуацій і ролей професійного змісту в діловій грі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія: зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. Вип. 48 С. 9 –12.
23. Білоус І. Політична активність молоді: форми вияву та особливості трансформації. *Соціальна психологія*. 2007. № 5. С. 25 – 34.
24. Бойко О. В. Суб'єктно-діяльнісний підхід у формуванні лідерської компетентності військових фахівців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 1 (32). С. 18 – 25.
25. Боришевський М., Яблонська Т., Антоненко В. Розвиток громадянської спрямованості особистості / за заг. ред. М. Боришевського. Київ , 2007. 186 с.
26. Брегеда А. Ю. Основи політології : навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2000. 312 с. URL : <http://studentbooks.com.ua/content/view/125/1/1/32/>
27. Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів. Чернівці : Рута, 2004. 328 с.
28. Вайнола Р. Х. Особливості професійної підготовки майбутнього педагога в контексті особистісного підходу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. Київ, 2006. С. 61–70. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3932/1/Vaynola.pdf>
29. Васянович Г. П. Виховання політичної культури у майбутніх офіцерів Збройних Сил України – імператив часу. *Освітній простір України* : наук. журнал. 2017. Вип.11. С. 123-127.

30. Вашкевич В. Світоглядна складова історичної свідомості сучасної студентської молоді. *Людина і політика*. 2004. № 5. С.140–144.
31. Вебер М. Избранные произведения. Москва: «Прогресс», 1990. 808с.
32. Великий тлумачний словник сучасноїукраїнської мови / уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел. Изд. допов. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
33. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: методологическое пособие. Москва : Высш. шк., 1991. 207 с.
34. Вербицкий А. А., Баклаева Н. А. Развитие мотивации студентов в контекстном обучении. Москва : ИУ, 2000. 245 с.
35. Вітвицька С. С. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця , 2015. Вип. 10. С. 63–67.
36. Воропаєва В. Г. Саморозгортання політичної культури сучасного українського суспільства від політики через громадянськість до людини. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Серія : Філософія, 2013. № 53 С. 142–155. URL : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/visnik_53_140.pdf
37. Гапеева О.Л., Мацевко Т.М. Основні напрями психолого-педагогічного забезпечення виховання майбутніх офіцерів у вищому навчальному закладі. *Вісник Національної академії оборони України: зб. наук, праць*. Київ: НУОУ, 2010. Вип. 6 (19). С.189–196 .
38. Гласс Дж., Стенли Ж. Статистические методы в педагогике и психологии. Москва : Прогресс, 1979. 211 с.
39. Гмурман В. Б. Уточнение и систематизация понятий и терминов в педагогике. *Интегративные процессы в педагогической науке и практике коммунистического воспитания и образования / отв. Ред. Г.И.Батурина*. Москва: АПН СССР, 1983. С. 87–89.
40. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні. Київ : Фонд «Демократичні ініціативи», 1997. 154 с.

41. Гомонюк О. М. Підготовка майбутніх педагогів природничих дисциплін до профілактичної роботи з підлітками у позааудиторний час : *зб. наук. праць*. Вип. 1, №74, Серія: Педагогічні та психологічні науки / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. С. 72–94.

42. Горбатюк О. Забезпечення умов успішного функціонування системи особистісно-орієнтованого навчання студентів вищих навчальних закладів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2013. Ч. 1. С. 42-47. URL : <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpu.pdf>

43. Гордійчук Г. Б. Використання „кейс”-методу як засіб забезпечення професійної спрямованості викладання загальноосвітніх предметів у ПТНЗ. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вип. 4 / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2004. С. 209–215.

44. Гордійчук Г. Б. „Кейс”-технології в навчальному процесі: математика. „Портфель” учня : (методичні рекомендації) : навчально-методичне видання / Г. Б. Гордійчук, М. Ю. Кадемія, В. О. Капітончук. Вінниця, 2004. 95 с.

45. Гордійчук Г. Б. Використання case-study як педагогічна умова забезпечення наступності навчання математики в загальноосвітній школі і профтехучилищі. *Вісник Житомирського педуніверситету*. 2003. Вип. 13. С. 41–44.

46. Грей Д. Поминки по просвещению. Политика и культура на закате современности; пер. с англ. Л. Переяславцевой, Е. Рудницкой, Б. Скуратова, М. Фетисова, Е. Шуваловой. Москва : Праксис, 2003. 368 с.

47. Григор'єв В. Вітчизняна політична культура в контексті теоретичного пошуку. *Нова політика*. 1998. № 5. С. 37–39.

48. Грицай С. Компетентнісний підхід до формування політичної культури майбутнього вчителя. *Вісник Львів. ун-ту : Серія педаг.* 2009. Вип. 25. ч. 3. С. 118–125.
49. Данилова Г. Акмеология школьного образования в контексте методологии современного образования. *Акмеология – наука XXI столетия.* Київ, 2005. С. 3–17.
50. Дембицька Н. М. Демократизація суспільства як становлення партнерських відносин між політичною владою і особистістю. *XXI століття: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія* : матеріали другої міжнародної науково-теоретичної конференції (28-29 травня 2003 р., м. Київ) / ред. Г. П. Балабанова. Київ : Фенікс, 2004. С. 179.
51. Дженусов А. Различие структур и уровней развития политической культуры. *Социально-гуманитарные знания.* 1999. № 4. С. 115–118.
52. Джига Т. Сучасні тенденції становлення політичної культури українського суспільства. *Політичний менеджмент.* 2011. № 1. С. 64–74.
53. Ділова гра як засіб формування професійних навичок і функцій фахівців – майбутніх менеджерів маркетингових комунікацій: методичні рекомендації / уклад.: І. В. Белкін. Вінниця : ДонНУ, 2016. 68 с.
54. Дмитренко М. А. Особливості сучасної української політичної культури: проблеми визначення. *Політичний менеджмент.* 2005. № 5. С. 134–138.
55. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період. Київ : НПУ, 2006. 192 с.
56. Добіжа В. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 211 с.
57. Долинина И. Г. Концептуальная модель и практика формирования политической культуры учащихся : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / Удмуртский гос. ун-т. Ижевск, 2002. 229 с.

58. Долинина И. Г. Политическая культура студентов: готовность к гражданскому участию. *Власть*. 2013. № 5. С. 135–138
59. Досвід. *Вільна енциклопедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%B2%>
60. Досвід політичний. *Короткий словник політологічних термінів*. URL : <http://politics.ellib.org.ua/encyclopedia-term-319.html>
61. Дунець В. Б. Розвиток демократичної політичної культури сучасної молоді (на прикладі республік Польща та України) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 239 с.
62. Емельянов, Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. / Ленингр. гос. ун-т. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. 166 с.
63. Загальна декларація прав людини (резолюція Генеральної Асамблеї 217 А (III) від 10 грудня 1948 року. Права людини у міжнародній політиці. Львів: Кальварія, 2004. С. 221–226.
64. Закон України «Про вищу освіту». *Голос України*. 2014. №35–36 (499–500). С. 4–67.
65. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов. Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. Москва : Логос, 2000. 384 с.
66. Зуйковська А. А. Дослідницький простір політичної культури. *Наукові записки. Політична культура*. Том 82. Серія: Політичні науки. С 23–28. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6140/Zuykovs'ka_Doslidnyts'kyu_prostir_politychnoyi_kul'tury.PDF?sequence=1
67. Ионин Л. Г. Социология культуры : учеб. пособие. Москва , 1996. 315 с.
68. Ипполитова Н. В., Стерхова, Н. С. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация. *General and Professional Education*, 1/2012, P. 8–14. URL : http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf.
69. Кадемія М. Ю. Використання ділових ігор в навчальній діяльності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. / редкол. :

І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ, Вінниця : ДОВ „Вінниця”, 2008. Вип. 20. С. 213–217.

70. Карамушка Л. М. Навчально-рольова гра. *Психологічний довідник вчителя*: в 4-х кн. Кн. 2. / упоряд.: В. Андрієвська; наук. ред. С. Максименка. Київ : Главник, 2005. С. 71–72.

71. Карамушка Л. М. Рольова гра. *Психологічний довідник вчителя*: в 4-х кн. Кн. 3. / упоряд.: В. Андрієвська; наук. ред. С. Максименка. Київ : Главник, 2005. С. 94–95.

72. Каретна О. О. Політична активність молоді як чинник становлення незалежності. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 208–217. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2125/Karetna.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

73. Карнаух А. А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 19 с.

74. Карпова Л. Г. Сутність професійно-педагогічної компетентності викладача. *Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів*: матеріали міжвуз. наук. -практ. конф. Харків, 2002. С. 14–17.

75. Кирьякова А. В. Реализация ценностного подхода в педагогике школы : [монографія] / [под. ред. д. пед. н., проф. А. В. Кирьяковой]. Москва, Оренбург : Изд-во ОрГУ, 2000. 240 с.

76. Кіндратець О. М. Політична культура як чинник демократичних перетворень. *Гуманітарний вісник*. 2009. № 39. С. 204–211. URL : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_39_17.pdf

77. Кічук Н. В. Компетентність саморозвитку майбутнього фахівця: особистісно-орієнтовані технології формування у вищій школі. *Наук. вісн. Миколаїв. держа. ун-ту*. Серія : Педагогічні науки. 2006. Вип. 12, т. 1. С. 80–87.

78. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе (Анализ зарубежного опыта). Москва: Педагогика, 1989. 176 с.

79. Климова Т.Е. Педагогическая диагностика: учебное пособие. Магнитогорск: МаГУ, 2000. 124с.
80. Климончук В. Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи. *Політичний менеджмент*, 2012. № 4 (5). С.72–80. URL : http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_55_56/klymonchuk_politychna.pdf
81. Ковнір О. І. Роль компетентнісного підходу у формуванні політичної культури майбутнього офіцера морського флоту. «Засоби навчальної та науково-дослідної роботи»: зб. наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 38. С. 41–48. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphnpu_zntndr_2012_38_9
82. Ковнір О. І. Формування політичної культури курсантів вищих морських навчальних закладів I-II рівнів акредитації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. / Херсонський державний університет. Херсон , 2015. 243 с.
83. Коломієць А. М., Крижанівська В. П. Використання ділових ігор, ігрових прийомів і ситуацій у навчально-виховному процесі. Вінниця : ВДПУ, 2008. 36 с.
84. Кондрашова Л. В. Внеаудиторная работа по педагогике в педагогическом институте. Киев ; Одесса : Вища школа, 1988. 160 с.
85. Коношевський Л. Л., Софіч Д. П. Використання комп'ютерних ігор у навчанні. *Актуальні проблеми трудової і професійної підготовки молоді*: матеріали науково-практичної конференції педагогічно-індустріального факультету. Вип. VIII. Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2002. С. 55–57.
86. Коношевський Л. Л., Софіч Д. П. Застосування комп'ютерних ігор в навчальному процесі: дань моді чи необхідність. *Актуальні проблеми. конф. Педагогічно-індустріального факультету*. Вип. VII. Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2001. С. 94–96.

87. Коношевський Л. Л., Шахіна І. Ю. Обробка психологічних досліджень засобами ІКТ : навчально-методичний посібник. Вінниця : ТОВ Фірма «Планер», 2011. 200 с.
88. Корнійчук Ю. Г. Виховний процес у вищому військовому навчальному закладі як науково-теоретична проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2009. Вип. 46. С. 72–76.
89. Костів В. І. Методологічні засади формування базової культури особистості. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. Івано-Франківськ, 2002. Вип. 3. С. 3–18.
90. Костів В. Спрямованість у цілісній системі окремої культури особистості. *Формування громадянської культури особистості (системно-синергетичний підхід)* : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2016. С. 130–135.
91. Кострюков С. В. Цінності політичної культури. *Сучасне буття філософії*: матеріали всеукраїнських філософських читань, (25 листоп. 2011р. м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ: Вид.-во НГУ, 2012. С. 81–85. URL : <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/3508/81-85.pdf?sequence=1>
92. Кресіна І. Проблеми реформування моделі етнонаціональної політики України. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 46-54.
93. Кривицька О. Полікультурний мегатренд сучасної України. *Політичний менеджмент*. 2004. № 4. С. 77–85.
94. Крюкова Е. А. Личностно-развивающие образовательные технологии: природа, проектирование, реализации. Волгоград : Перемена, 1999. 196 с.
95. Купчишина В. Ч. Організаційно-педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2013. 238 с.
96. Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність. – Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. Київ : УПЕНД, 1999. 656 с.

97. Куруч А. Теоретичні аспекти формування політичної компетентності у курсантів Національної академії національної гвардії України. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : збірник наукових праць. Харків, 2016. № 50–51. С. 226–231.
98. Кутирьова В.І. Політичні орієнтації як соціологічне поняття. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* Харків, 2009. №881. Вип. 24. С. 103–109.
99. Кучеренко А. А. Теоретичні основи системи формування політичної культури офіцерського складу ДПСУ. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: педагогіка.* Тернопіль, 2011. №4. С.79–84.
100. Лазарєв О. В. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх фахівців аграрного профілю на засадах компетентнісного підходу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Уманський держ. пед. ун-т ім П. Тичини. Умань , 2014. 255 с.
101. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры. *Социологические исследования.* 2000. № 7. С. 3–12.
102. М. Левко М. Структура політичної культури курсантів вищих військових закладів. *Освітній простір України: науковий журнал.* Вип. 10. Івано-Франківськ, 2017. С. 64–71.
103. Липинський В. Листи до братів хліборобів: Про ідею та організацію українського монархізму. Видання друге. Нью-Йорк : Булава, 1954. 470 с.
104. Лісовий В. Поняття політичної культури. Політична культура українців. *Феномен української культури: методологічні засади осмислення.* Київ: Фенікс, 1996. С. 239–259.
105. Логунова М. Демократична політична культура – важливий чинник становлення громадянського суспільства. *Формування громадянського*

суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. С. 95–112.

106. Ломов Б. Ф. Личность в системе общественных отношений. *Психол. журн.* 1981. Т. 2. № 1. С. 3–4.

107. Лотман Ю.М. Избранные статьи: в 3-х томах. Талин : «Александра», 1992. Т.1. 247с.

108. Мамчур Є. А. Аксіологічний підхід в системі професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови. URL : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/6406/1/Mamchur%20Y.%20Aksiologichnyi_pidhid.pdf

109. Маслак Л. П. Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Житомирський державний університет ім. Івана Франка. Житомир , 2010. 20 с.

110. Машкіна Л. А. Підготовка майбутнього педагога до реалізації особистісно орієнтованого навчання. *Педагогічний дискурс.* 2013. Вип.14. С. 315–318.

111. Методы эффективного обучения взрослых: учеб.-метод. пособие. Москва; Берлин : TRANSFORM, 1999. 154 с.

112. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства. *Політичний менеджмент.* 2005. № 3. С. ,–114.

113. Мірошніченко В. І. Використання засобів масової інформації як засобу формування політичної культури майбутніх офіцерів-прикордонників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* Серія: педагогічні науки. 2015. Вип. 1. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7306>

114. Морозов С. М. Розвиток військово-педагогічної спрямованості у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / Національна академія ПВ України. Хмельницький, 1999. 282 с.

115. Мухаев Р. Политология. Москва : Изд-во «ПРИОР», 2000. 400 с.
116. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. Київ : Стилос, 1998. 278 с.
117. Нагорна Л. П. Українська політична нація: лінії розламу і консолідації. *Віче*. 2000. № 1. С. 132–146.
118. Нагорний В. Сутність проблеми політичної культури України. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 83–86.
119. Нікітенко В. О. Формування політичної культури в контексті геоціннісної проблематики. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Серія: Філософія. 2014. № 59. – С. 83–89.
120. Новакова О. В. Політичний процес: сутність, зміст та сучасні тенденції розвитку : навч. посібник. Луганськ , 2010, 241с.
121. Новікова Н. Є. Особливості формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства на прикладі України. *Наукові записки. Серія: Політичні науки*. Том 186. Київ : Наукма. 2016. С.68–71. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10286/Novikova_Osoblyvosti_formuvannia_politychnoi.pdf
122. Нуждін С. Є. Політична участь як об'єкт соціологічного дослідження. Сутність та основні форми політичної участі. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. №4 (21).– С. 64–71.
123. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання: навч. посіб. / А.М.Алексюк, А.А.Аюрзанайн, П.І.Підкасистий, В.А.Козаков [та ін.]. Київ: ІСДО, 1993. 336 с.
124. Орлов С. Ф. Політична культура як основа формування парламентаризму. *ВІСНИК НТУУ «КПІ»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2013. Вип. 3 (19) С. 31–34. URL : <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/viewFile/32229/28898>
125. Осадча Т. Ю. Професійна підготовка викладачів фізичного виховання в університетах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Луганський

національний педагогічний університет імені Т.Шевченка. Луганськ, 2005. 20 с.

126. Остапенко М. А. Політична культура сучасної студентської молоді в Україні (на прикладі вузів м. Києва) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2000. 15 с.

127. Павлов Ю. О. Теорія і практика формування основ професійної компетентності майбутніх фахівців ресторанного сервісу у професійно-технічних навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Національна академія педагогічних наук України. Київ, 2014. 537 с.

128. Пасісниченко В. Л., Пасісниченко І. М. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство: політичні науки*. 2014. Вип. 3. С. 105-117.

129. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие. / Ответств. ред. М. В. Буланова-Топоркова. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 544 с. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/bulan/03.php

130. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.

131. Перекопаність. *Вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4>

132. Підласий А. І. Педагогічні інновації. *Рідна школа*. 1998. № 12. С. 3.

133. Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Погорілий Д. Є. Кредитно-модульний курс культурології : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 368 с.

134. Политическая культура. *Политология* : Энциклопедический словарь. / Общ. ред. и сост. Ю. Аверьянов. Москва : Изд. Моск. коммерч. ун-та, 1993. С. 264–266.

135. Политическая культура населения Украины. Результаты социологического исследования / Е. Головаха, Н. Панина, Ю. Пахомов, Н. Чурилов и др. Київ : Наукова думка, 1993. 136 с.
136. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламентське вид.-во, 2012. 808 с.
137. Політична історія України / за заг. ред. В. Танцюри. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 488 с.
138. Політична культура і соціалізація. URL : http://stud.com.ua/36543/politologiya/politichna_kultura_sotsializatsiya
139. Політичний досвід. *Bikinedia*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
140. Політологічний енциклопедичний словник. 2-е вид., допов. і перероб. / [Авер'янов В. Б., Алексеєнко І. В., Андрєєв С. С. та ін.; Упоряд. В. П. Горбатенко]; за ред.: Ю.С. Шемшученка та ін.; / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Укр. асоц. політологів. Київ : Генеза, 2004. 735 с.
141. Політологія : навчальний посібник: URL : <http://pidruchniki.com/1584072017084/politologiya/politologiya>
142. Політологія : наука про політику. URL : http://pidruchniki.com/1233111936435/politologiya/struktura_politichnoyi_kulturi
143. Політологія : підручник / Розенфельд Ю.М., Герасіна Л.М., Осипова Н.П. Харків : Право. 2001. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-2457.html>
144. Поліщук І. О. Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електронний науково-практичний журнал* / редкол.: Д. В. Яковлев (голов. ред.), К. М. Вітман (заст. голов. ред.), Д. Ю. Дворніченко (відп. секр.) [та ін.] ; НУ «ОЮА». Одеса, 2016. Вип. 1. С. 65-70.

145. Поліщук І. О. Поняття та структура політичної культури. URL : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2418/2/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%89%D1%83%D0%BA%20%D0%86.%D0%9E..pdf>
146. Положення про вищі військові навчальні заклади, затверджене Наказом Міністерства оборони України від 27.05.2015 № 240. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0706-15>
147. Полочек В. А. «Акме», профессионализм и социальная адаптация человека: периодизация развития и типологии социальной активности человека. URL : <http://akme31.narod.ru/25.html>
148. Полтораков О. Свобода як європейська цінність: філософсько-політологічний аналіз. *Проблема свободы у теоретичній та практичній філософії* : матеріали X Харківських міжнародних Сковородинівських читань: в 2 ч. Ч. 2. Харків : Екограф, 2003. С. 80–82.
149. Поташник М. М. Управление качеством образования. Москва: Педагогическое общество России, 2001. 146 с.
150. Практичні заняття. Методика підготовки і проведення. URL : http://pidruchniki.com/16740216/pedagogika/praktichni_zanyattya_metodika_pidgotovki_provedennya].
151. Проскуріна О. Формування політичної культури українського суспільства: проблеми і перспективи розвитку : автореф. дис. .. канд. політ. наук: 23.00.03 / Київ. нац. університет ім. Т. Шевченка. Київ , 2001. 20 с.
152. Професійна освіта: словник: навч. посібник / за ред. Н.Г.Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.
153. Процюк І. Є. Формування соціокультурної компетентності особистості в науковій літературі. *Педагогічні науки*. 2016. Вип. 3 (85). С. 110-111.
154. Психолого-педагогічний словник. URL : <http://osvita.ua/school/method/psychology/1270/>,
155. Резник Ю. М. Социокультурный подход как методология исследований. *Вопросы социальной теории*. 2008. Т. II. Вып. 1 (2). С. 305–328.

156. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні. Українське суспільство. Двадцять років незалежності : Соціологічний моніторинг: у 2-х т. Т. 1: Аналітичні матеріали / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2011. 576 с.
157. Рєзніков В., Ващенко І. Актуальні проблеми воєнної політології : підручник. Харків , 2011. 160 с.
158. Розроблення освітніх програм: методичні рекомендації / Авт.: В.М.Захарченко, В.І. Луговий, Ю.М. Рашкевич, Ж.В. Таланова / за ред. В.Г.Кременя. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. 120 с.
159. Розумний М. Український персоналізм як фактор політичної культури. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3. С. 91–99.
160. Романюк І. М. Модульно-рейтингова технологія навчання та контролю засвоєння знань у вищому військовому закладі освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський державний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль , 2003. 19 с.
161. Рубан А. Сутність демократичної політичної освіти: соціально-філософський аспект. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Т. 3. № 4
URL : <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/122>
162. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2 т. Москва : Педагогика, 1989. Т. 1. С. 49.
163. Рудакевич О. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 352 с.
164. Рудич Ф. М. Політологія: підручник. 3-тє вид.; перероб.; доп. Київ : Либідь, 2009. 480 с.
165. Селютіна Н. Ф. Соціокультурний підхід у державному управлінні. *Розвиток системи державного управління в Україні : теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 2 (41). С. 1–2.

166. Семенченко Ф. Г. Політичні цінності в системі політичних відносин: формування, зміст і функції політичних цінностей. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. 2010. № 98. С. 53–57.
167. Система виховної роботи у Збройних Силах України. URL : <http://helpiks.org/5-70952.html>.
168. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Гол. ред. Укр. рад. енциклопедії, 1977. 775 с.
169. Словник іншомовних слів / укл. Л. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2002. 680 с.
170. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
171. Словник української мови: в 11тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980. URL: : <http://sum.in.ua>.
172. Смеречак Л. І. Формування професійних інтересів майбутніх соціальних педагогів у позааудиторній роботі педагогічного університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 20 с.
173. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. 4-е изд. Москва, 1989. 1632 с.
174. Современная педагогика : с элементами педагогической психологии : учебное пособие для вузов / И. В. Марусева. Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2015. 624 с. URL : <https://books.google.com.ua/books>.
175. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. 576 с.
176. Соловей А. М., Штерн В. Ю. Політична культура сучасного українського суспільства (теоретико-методологічні виміри та суспільна практика). *Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне : РДГУ, 2012. Вип. 9. С. 26–32.

177. Сорокин П. А. Человек, цивилизация, общество. [общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Союмонов ; пер. с англ. С. А. Сидоренко]. Москва : Политиздат, 1992. 543 с.
178. Столяренко О. Б. Психологія особистості. навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
179. Требін М. П. Феномен політичної культури в політико-правовому житті суспільства. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 2 (12). С. 151–165.
180. Трофимов С. Ю. Формирование политической культуры студентов – будущих педагогов в образовательной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Удмурт.гос. ун-т. Ижевск, 2007. 21 с. URL : <http://www.prorector.org/forma/formarslid343794.html>
181. Українське суспільство. Двадцять років незалежності : Соціологічний моніторинг : у 2-х т. Т. 2 : Таблиці і графіки / за ред. д. філос. н. Є. І. Головахи, д. соц. н. М. О.Шульги. Київ. : Інститут соціології НАН України, 2011. 480 с.
182. Універсальний словник-енциклопедія / Гол.ред. ради чл. кор. НАНУ М.Попович. Київ : Ірина, 1999. 1551 с.
183. Федірко І. Політична культура. *Політологія*. Навчально-методичний комплекс : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. С. 365–372.
184. Філіпчук Г. «Духа не вгашайте»! Публіцистика. Київ : Вид. товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 2014. 74 с.
185. Філософський енциклопедичний словник / ред. колег. В.І.Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
186. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / общ. ред. Л. Гозмана и Д. Леонтьева ; вступ. ст. Д. Леонтьева. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
187. Фролов Ю. В., Матохин Д. А. Компетентностная модель как основа оценки качества подготовки специалиста. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 8. С. 34 – 41.

188. Фурманюк М. Політичні цінності у форматі державної ідеології як стратегії розвитку сучасного українського суспільства. *Наукові записки : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. № 5 (49). С. 269 – 277.
189. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-традиция, 2004. 480 с.
190. Хто володіє інформацією, той впливає на напрямки розвитку. URL : <http://www.asv.gov.ua/?q=news/2018/03/27/hto-volodiye-informaciyeyu-toy-vplyvaye-na-napryamky-rozvytku-politolog-yevgen-magda>
191. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения: Как обучать всех по-разному? : пос. для учителя. Москва : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. 383 с.
192. Царенко О. О. Політична культура як чинник впливу на політичну поведінку громадян. *Панорама політичних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2013. Вип. 10. URL: http://file:///C:/Users/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/Pps_2013_10_24.pdf
193. Цвяк Л.В. Особливості навчання іноземної мови слухачів курсів охорони закордонних дипломатичних установ. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2012. Вип. 10. С. 372–380. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2012_10_69.
194. Чернова О. В. Культурологічна компетентність як компонент професійної компетентності викладача мистецьких спеціальностей. URL : http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_62/70.pdf
195. Шаповаленко М. В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции. Харьков. : ХНУВД, 2007. 340 с.
196. Шродт Ф. А., Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Математическое моделирование: пер.с англ. *Политология: Методы исследования*. / Предисл. А.К.Соколова. Москва : Весь мир, 1997. 544 с.

197. Штофф В. А. Моделирование и философия. Москва– Ленинград: Изд-во Наука, 1966. 304 с.
198. Энциклопедия профессионального образования: в 3 т. / под ред. С. Я. Батышева. Москва : Ассоциация «Профессиональное образование», 1999. 1320 с.
199. Ягупов В.В. Загальнодидактичні основи навчання військовослужбовців строкової служби Збройних сил України: автореф.дис...д-ра пед.наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2002. 34с.
200. Яременко В., Сліпушко О. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Київ : Аконіт, 2007. Т. 2. 926 с.
201. Almond G. Verba S. The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations. Boston : Little, Brown and Company, 1965. P. 12–14.
202. Almond G., Verba S. The civil culture. Princeton: Princeton University Press, 1963. P. 17–22.
203. Almond G., Verba S. The Civic Culture Revisited. London : Sage, 1989. 213 p.
204. Deutsch K. W. Social Mobilization and Political Development. *The American Political Science Review*. 1961. Vol. 55. Issue № 3. P. 493–514.
205. Geertz C. The Interpretation of Cultures. Selected Essays. London : Fontana Press, 1993. 470 p.
206. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in Forty-three Societies. Princeton : Princeton University Press, 1997. 453 p.
207. Inglehart R. The Renaissance of Political Culture. 1988. Vol. 82. P. 203– 230.
208. Keane J. Democracy & Civil Society. London , 1988. 400 p.
209. Laitin D. Hegemony and Culture: Politics and Religious Change among the Yoruba. Chicago : University of Chicago Press, 1986. 324 p.
210. Laitin D. The Civic Culture at Thirty. *American Political Science Review*. 1995. Vol. 89. P. 168–173.

211. Thompson J. Ideology and Modern Culture. Cambridge : Polity Press, 1990. 214 p.
212. Welch C. The Concept of Political Culture. Basingstock, Hants : Macmillan, 1993. 342 p.

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЛЕВКО МАР'ЯНА ІВАНІВНА

УДК 37.035.4:355.341:378.635.5

ДОДАТКИ ДО ДИСЕРТАЦІЇ

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ
В УМОВАХ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. І. Левко

Науковий керівник – Костів Володимир Іларійович, кандидат педагогічних наук,
професор

Івано-Франківськ – 2018

ЗМІСТ

Додаток А Анкета для оцінки рівнів сформованості політичної культури .	3
Додаток Б Тест К. Томаса – типи поведінки в конфлікті	5
Додаток В Опитувальник «Мотивація досягнення успіху» (Т. Елерса).....	11
Додаток Д Методика виявлення «Комунікативних та організаторських нахилів (КОС-2).....	15
Додаток Е Методика вивчення мотивів навчальної діяльності студентів (А. Реан, В. Якунін).....	22
Додаток Ж Тренінг розвитку політичної культури майбутніх офіцерів.....	24
Додаток З Програма спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах»	37
Додаток К Результати анкетування курсантів і студентів на етапі констатувального експерименту	50
Додаток Л Результати анкетування курсантів і студентів на етапі формувального експерименту, 1-й вимір.....	63
Додаток М Результати анкетування курсантів і студентів на етапі формувального експерименту, 2-й вимір.....	75
Додаток Н Результати анкетування курсантів і студентів на етапі формувального експерименту, 3-й вимір.....	86
Додаток П Тести	97
Додаток Р Методичні рекомендації викладачам щодо формування політичних якостей майбутніх офіцерів	106
Додаток С Завдання для позааудиторного читання з іноземної мови за професійним спрямуванням	107

Додаток А

Анкета для оцінки рівнів сформованості політичної культури майбутніх офіцерів

Шановний друже! Оберіть, будь ласка, відповідь на запитання.

1. Які є чинники формування політичної культури особистості?

- а) обстановка в країні (суспільно-громадська та економічна);
- б) ЗМІ (телебачення, радіо, Інтернет, преса);
- в) заклад освіти (школа, заклади вищої освіти, громадські організації);
- д) найближче оточення (друзі, групи ровесників).

2. Як ви осмислили суспільно-політичне життя в країні?

- а) визначив мету в житті, свої погляди та наміри;
- б) виконую покладені на мене зобов'язання (навіть за наявності внутрішнього протесту);
- в) цікавлюсь громадським та політичним життям;
- г) можу реалізувати власні потреби та інтереси в громадському та політичному житті;
- д) можу впливати на громадські та політичні процеси;
- е) впевнений у можливості самостійного здійснення громадського та політичного вибору;
- є) можу нести відповідальність за власне життя та життя близьких людей.

3. Яке Ваше ставлення до України?

- а) Я пишаюсь тим, що я громадянин України.
- б) Я сприймаю Україну як свою Батьківщину.
- в) Я прагну працювати на благо України.
- г) Я пов'язую з Україною свою долю та майбутнє.
- д) Я глибоко шаную державні символи України: її гімн, прапор тощо.
- е) Я готовий захищати Україну у випадку загрози її суверенітету та цілісності.

4. На котре із запитань ви би дали відповідь «так»?

- а) Чи хотіли б Ви одержати громадянство іншої держави?
- б) Чи погодились би відмовитися від українського громадянства?
- в) Чи відчуваєте себе європейцем?
- г) Чи бачите майбутнє української держави у співпраці з ЄС?

5. Які ваші політико-ідеологічні уподобання?

- а) комуністичні;
- б) соціалістичні;
- в) соціал-демократичні;
- г) ліберальні;
- д) націонал-демократичні;
- е) екологічні;
- є) радикально-націоналістичні;
- ж) християнсько-демократичні;
- з) інші;
- и) не визначився.

Додаток Б

Тест К. Томаса - типи поведінки в конфлікті

Інструкція: Перед вами ряд тверджень, які допоможуть визначити деякі особливості вашої поведінки. Тут не може бути відповідей «правильних» або «неправильних». Люди різні, і кожен може висловити свою думку.

Є два варіанти А і В, з яких ви повинні вибрати один, який більшою мірою відповідає вашим поглядам, виражає вашу думку про себе. У бланку для відповідей позначте хрестиком один з варіантів (А або В) для кожного твердження. Відповідати необхідно якомога швидше.

1.

А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.

В. Замість обговорювати, в чому ми розходимося, я прагну звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.

2.

А. Я прагну знайти компромісне рішення.

В. Я намагаюся улагодити справу з урахуванням всіх інтересів іншої людини і моїх власних.

3.

А. Зазвичай, я наполегливо прагну добитися свого.

В. Я прагну заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

4.

А. Я прагну знайти компромісне рішення.

В. Деколи я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.

5.

А. Улагоджуючи спірну ситуацію, я постійно стараюся знайти підтримку у іншого.

В. Я прагну зробити все, щоб уникнути даремної напруженості.

6.

А. Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.

В. Я прагну добитися свого.

7.

А. Я прагну відкласти рішення спірного питання для того, щоб з часом вирішити його остаточно.

В. Я вважаю за можливе в чомусь поступитися, щоб досягти іншого.

8.

А. Зазвичай, я наполегливо прагну досягти свого.

В. Я насамперед прагну чітко визначити те, в чому полягають інтереси обох сторін.

9.

А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через розбіжності.

В. Я докладаю зусилля, щоб досягти свого.

10.

А. Я твердо прагну досягти свого.

В. Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11.

А. Спочатку я прагну чітко визначити, в чому суть спірних питань.

В. Я прагну заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші відносини.

12.

А. Я часто уникаю займати позицію, яка може викликати спір.

В. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він теж йде назустріч мені.

13.

А. Я пропоную середню позицію.

В. Я наполягаю, щоб було зроблено по моєму.

14.

А. Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.

В. Я намагаюся показати іншому логіку і переваги моїх поглядів.

15.

А. Я прагну заспокоїти іншого і, головним чином, зберегти наші стосунки.

В. Я прагну зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.

16.

А. Я прагну не зачепити почуттів іншого.

В. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17.

А. Зазвичай, я наполегливо прагну добитися свого.

В. Я прагну зробити все, щоб уникнути даремної напруженості.

18.

А. Якщо це зробить іншого щасливим, то я дам йому можливість наполягти на своєму.

В. Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також йде мені назустріч.

19.

А. Спочатку я прагну чітко визначити те, в чому полягають всі порушені питання і інтереси.

В. Я прагну відкласти рішення спірного питання для того, щоб з часом вирішити його остаточно.

20.

А. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.

В. Я прагну знайти якнайкраще поєднання переваг і недоліків для обох сторін.

21.

А. Ведучи переговори, я прагну бути уважним до бажання іншого.

В. Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми і її спільного вирішення.

22.

А. Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю позицією і точкою зору іншої людини.

В. Я відстоюю свої бажання.

23.

А. Як правило, я стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

В. Деколи я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.

24.

А. Якщо позиція іншої людини здається мені дуже важливою, я постараюся піти назустріч її бажанням.

В. Я прагну переконати іншого прийти до компромісу.

25.

А. Я намагаюся показати іншій людині логіку і переваги моїх поглядів.

В. Ведучи переговори, я прагну бути уважним до бажань іншого.

26.

А. Я пропоную середню позицію.

В. Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27.

А. Часто я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечку.

В. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

28.

А. Зазвичай, я наполегливо прагну добитися свого.

В. Улагоджуючи ситуацію, я, зазвичай, прагну знайти підтримку в іншого.

29.

А. Я пропоную середню позицію.

В. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через певні розбіжності у поглядах.

30.

А. Я прагну не зачепити почуттів іншого.

В. Я завжди займаю таку позицію в спірному питанні, щоб ми спільно з іншою людиною могли досягти успіху.

Бланк опитувальника

№	A	B	№	A	B	№	A	B
1			11			21		
2			12			22		
3			13			23		
4			14			24		
5			15			25		
6			16			26		
7			17			27		
8			18			28		
9			19			29		
10			20			30		

Ключ до опитувальника:

1. Суперництво: 3А, 6В, 8А, 9В, 10А, 13В, 14В, 16В, 17А, 22В, 25А, 28А.
2. Співпраця: 2В, 5А, 8В, 11А, 14А, 19А, 20А, 21В, 23В, 26В, 28В.
3. Компроміс: 2А, 4А, 7В, 10В, 12В, 13А, 18В, 22А, 23А, 24, 26А, 29А.
4. Уникнення: 1А, 5В, 6А, 7А, 9А, 12А, 15В, 17В, 19В, 20В, 27А, 29В.
5. Пристосування: 1В, 3В, 4В, 11В, 15А, 16А, 18А, 21 А, 24А, 25, 27В, 30А.

Обробка результатів

В ключі кожна відповідь А чи В дає уявлення про кількісний вияв: суперництва, співпраці, компромісу, уникнення і пристосування. Якщо відповідь збігається з

вказаною у ключі, її оцінюємо 1 балом, якщо не збігається, то – 0. Кількість балів, набраних індивідом за кожною шкалою, дає уявлення про вияв у нього тенденції до прояву відповідних форм поведінки в конфліктних ситуаціях.

Додаток В

Опитувальник «Мотивація досягнення успіху» (Т. Елерса)

На кожне із питань відповідайте «Так» або «Ні».

1. Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.
2. Я легко стаю дратівливим, коли бачу, що не можу па всі 100% виконати завдання.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все ставлю на карту.
4. Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним з останніх.
5. Коли в мене два дні поспіль немає справи, я втрачаю спокій.
6. Іноді мої успіхи нижче середніх.
7. До себе я строгіший, ніж до інших.
8. Я більш доброзичливий, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, то пізніше суворо засуджую себе, оскільки знаю, що в ньому я міг би домогтися успіху.
10. У процесі роботи я потребує невеликих пауз для відпочинку.
11. Старанність - це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в праці не завжди однакові.
13. Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.

14. Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.
15. Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.
16. Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.
17. У мене легко викликати честолюбство.
18. Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
19. При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.
21. Треба покладатися тільки на самого себе.
22. У житті мало речей більш важливих ніж гроші.
23. Завжди, коли мені треба буде виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
24. Я менш честолюбний ніж інші.
25. У кінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
26. Коли я налаштований до роботи, я роблю усе краще і кваліфікованіше ніж інші.
27. Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.
28. Коли у мене немає справ, я відчуваюсь незручно.
29. Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше ніж іншим.

30. Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якомога краще.
31. Мої друзі іноді вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи до певної міри залежать від моїх колег.
33. Безглуздо протидіяти волі керівника.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Коли щось негаразд, я нетерплячий.
36. Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає кращі результати, ніж робота інших.
38. Багато чого, за що я беруся, я не доводжу до кінця.
39. Я заздрю людям, які не завантажені роботою.
40. Я не заздрю тим, хто прагне до влади і становища.
41. Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, доводячи своєю правоту, я йду аж до кінця.

Ключ. Ви отримали по 1 балу за відповіді «Так» на такі питання: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41. Ви також отримали по 1 балу за відповіді «Ні» на питання 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39. Відповіді на питання 1, 11, 12, 19, 23, 33, 34, 35, 40 не враховуються. Підрахуйте суму набраних балів.

Результат:

- Від 1 до 10 балів: низька мотивація до успіху;
- Від 11 до 16 балів: середній рівень мотивації до успіху;
- Від 17 до 20 балів: помірковано високий рівень мотивації;
- Понад 21 бали: занадто високий рівень мотивації до успіху.

Додаток Д

Методика виявлення «Комунікативних та організаторських нахилів» (КОС-2)

Інструкція. *Перед вами 40 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповідь «так» або «ні».*

Опитувальник:

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
6. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Вам відмовитися від своїх намірів?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи любите Ви придумувати і організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри і розваги?
11. Чи важко Вам приєднуватись до нових для Вас компаній (колективів)?

12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які слід було б виконати сьогодні?

13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?

14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли у відповідності з Вашою думкою?

15. Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?

16. Правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?

17. Чи прагнете Ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися і поспілкуватися з незнайомою людиною?

18. Чи часто у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?

19. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання побути на одинці?

20. Чи правда, що Ви, як правило, погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас обстановці?

21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?

22. Чи виникає у Вас відчуття дискомфорту, якщо Вам не вдається завершити розпочату справу?

23. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?

24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від постійного спілкування з друзями?

25. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?

26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які зачіпають інтереси Ваших друзів?

27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?

28. Чи правда, що ви не прагнете до того, щоб довести правильність своїх дій чи слів?

29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення у незнайоме товариство?

30. Чи брали Ви участь у громадському житті навчального закладу (підприємства)?

31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?

32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо його не зразу прийняли друзі?

33. Чи відчуваєте Ви себе комфортно в незнайомій компанії?

34. Чи охоче Ви організуєте вечірку для своїх товаришів?

35. Чи правда, що Ви розгублюєтеся, коли треба говорити перед великою кількістю людей?

36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?

37. У Вас багато друзів?

38. Чи часто Ви буваєте в центрі уваги своїх друзів?

39. Ви відчуваєте дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи своїх друзів?

Обробка результатів

Мета обробки результатів — отримання індексів комунікативних та організаційних нахилів. Для цього відповіді досліджуваного зіставляють з дешифратором підраховують кількість збігань окремо за комунікативними та організаційними нахилами. У дешифраторі враховується впорядковане розміщення номерів запитань у бланку для відповідей.

1	5	9	13	17	21	25	29	33	37
2	6	10	14	18	22	26	30	34	38
3	7	11	15	19	23	27	31	35	39
4	8	12	16	20	24	28	32	36	40

Дешифратор

Схильності	Відповіді	
	Позитивні	Негативні
Комунікативні	Номери запитань 1-го рядка	Номери запитань 3-го рядка
Організаційні	Номери запитань 2-го рядка	Номери запитань 4-го рядка

Щоб визначити рівень комунікативних та організаційних нахилів, потрібно вирахувати їхні коефіцієнти. Коефіцієнти — це ставлення кількості збігів відповідей того чи іншого нахилу до максимально можливого числа збігів, у даному разі — до 20. Формули для підрахунку коефіцієнтів такі:

$$K_{\kappa} = \frac{K_{\kappa}}{20}, \quad K_{\circ} = \frac{O_{\circ}}{20},$$

де K_{κ} — коефіцієнт комунікативних нахилів;

$K_{\circ}$ — коефіцієнт організаційних нахилів;

K_x та O_x – кількість збігів з дешифратором відповідей відповідно до комунікативних та організаційних нахилів.

Аналіз результатів

Аналіз результатів дає оцінку рівня комунікативних та організаційних нахилів досліджуваного. З цією метою користуються шкалою оцінок.

Шкала оцінок комунікативних та організаційних нахилів

K_k	K_o	Шкала оцінок
0,10 – 0,45	0,2 – 0,55	1
0,45 – 0,55	0,56 – 0,65	2
0,56 – 0,65	0,66 – 0,70	3
0,66 – 0,75	0,71 – 0,80	4
0,75 – 1,00	0,81 – 1,00	5

Рівень розвитку комунікативних та організаторських нахилів характеризується за допомогою оцінок за шкалою.

Досліджувані з оцінкою 1 – це люди з низьким рівнем прояву комунікативних та організаторських здібностей.

Досліджувані з оцінкою 2 мають комунікативні й організаційні нахили нижче середнього рівня. Вони не прагнуть до спілкування, почуваються скuto в новій компанії, в колективі, вважають за краще проводити час наодинці з собою, обмежують свої знайомства, мають труднощі у встановленні контактів з людьми і у виступі перед аудиторією, погано орієнтуються в незвичайній ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи. У багатьох справах вони уникають прояву самостійних рішень та ініціативи.

Для досліджуваних, які мають оцінку 3, характерний середній рівень прояву комунікативних та організаторських нахилів. Вони прагнуть контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, наполягають на власній думці, планують свою роботу, хоча потенціал їхніх нахилів не відрізняється високою

стійкістю. Ця група досліджуваних має потребу в подальшій серйозній і планомірній виховній роботі з формування і розвитку комунікативних та організаторських нахилів.

Досліджувані з оцінкою 4 належать до групи з високим рівнем прояву комунікативних та організаторських нахилів. Вони не розгублюються в новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються суспільною діяльністю, допомагають близьким, друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в критичних ситуаціях. Усе це вони роблять без примусу, згідно із внутрішніми спрямуваннями.

Досліджувані, котрі отримали вищу оцінку 5, мають дуже високий рівень прояву комунікативних та організаторських нахилів. Вони потребують комунікативної й організаційної діяльності, активно прагнуть до неї, швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поведуться в новому колективі, це ініціативні люди, котрі прагнуть у важливій справі або складній ситуації приймати самостійні рішення, відстоювати свою думку і домагатися, щоб її було прийнято іншими. Вони можуть внести пожвавлення в незнайому компанію, люблять організовувати всілякі ігри, заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює, і самі шукають таких справ, які б задовольнили їхні потреби в комунікації та в організаційній діяльності.

Комунікативні й організаційні нахили є потрібним компонентом і передумовою розвитку здібностей у тих видах діяльності, які пов'язані із спілкуванням між людьми, з організацією колективної праці. Вони – важливий ланцюжок у розвитку педагогічних здібностей.

Бажання займатися організаційною діяльністю і спілкуватися з людьми залежить від типологічних особливостей самої особистості. В основному вони визначаються суб'єктивною цінністю та значимістю для людини майбутніх

результатів її активності і її ставлення до осіб, з котрими вона взаємодіє. Це треба врахувати, складаючи рекомендації для досліджуваних з низьким рівнем розвитку аналізованих нахилів. Досить часто нахили виникають у таких видах діяльності й спілкування, які спочатку байдужі людині, та в міру включення в них стають значущими. У зв'язку з цим важливими є власні зусилля і подолання комунікативних бар'єрів. Вони можливі, якщо людина ставить перед собою свідому мету саморозвитку.

Додаток Е
Методика вивчення мотивів навчальної діяльності студентів
(А. Реан, В. Якупін)

Інструкція. Прочитайте уважно наведені в списку мотиви навчальної діяльності. Виберіть з них п'ять, найбільш значущих для Вас. Зазначте значущі мотиви знаком «X» у відповідному рядку.

СПИСОК МОТИВІВ

1. Стати висококваліфікованим фахівцем.
2. Одержати диплом.
3. Успішно продовжити навчання на подальших курсах.
4. Успішно вчитися, складати іспити на добре і відмінно.
5. Постійно отримувати стипендію.
6. Набути глибокі і міцні знання.
7. Бути постійно готовим до чергових занять.
8. Не запускати предмети навчального циклу.
9. Не відставати від однокурсників.
10. Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності.
11. Виконувати педагогічні вимоги.
12. Досягти поваги викладачів.
13. Бути прикладом однокурсникам.
14. Домогтися схвалення батьків і оточуючих.
15. Уникнути засудження та покарання за погане навчання.
16. Одержати інтелектуальне задоволення.

Оброблення результатів. Визначається частота називання мотивів в числі найбільш значущих за всією вибіркою. На підставі одержаних результатів визначається рангове місце мотиву в цій вибірковій сукупності (група і т.ін.). Результати заносяться в форму 1.

Форма 1

Назва вибірки, що досліджується _____

Обсяг вибіркової сукупності $N =$

Номер мотиву записком	1	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Кількість називання мотиву																
Частота називання мотиву																
Ранг мотиву																

Обробка та інтерпретація результатів

Визначається частота назви мотивів в числі найбільш значущих по всій обстежуваній вибірці. На підставі отриманих результатів визначається рангове місце в даній вибіркової сукупності.

Додаток Ж

Тренінг розвитку політичної культури майбутніх офіцерів

Цей тренінг сприяє розвитку політичної спрямованості, політичної грамотності, політичної готовності та політичної компетентності курсантів, підвищують їх самооцінку, допомагають реалізуватись у суспільстві.

Заняття 1

МЕТА: Розвивати соціально-комунікативні навички, почуття власної значущості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Вступ

Ведучий: «Сьогодні ми з вами зібралися, щоб краще пізнати себе та інших, а також налагодити взаємодію в нашому колективі. У цьому нам допоможуть вправи. Але перш ніж перейти до них, потрібно виробити правила роботи і постійно їх дотримуватись».

Правила роботи групи:

1. Добровільна участь у виконанні вправи.
2. Говорити тільки про себе, свої почуття.
3. Один говорить – усі слухають.
4. Бути толерантним.

Знайомство

Усі учасники сідають у коло. Ведучий пропонує назвати своє ім'я і коротенько про себе розповісти. Наприклад: «Мене звати Андрій. Подобається, коли мене називають Андрік. Мої знайомі сказали б про мене, що я...»

Вправа «Презентація імені»

Кожен учасник по черзі виходить в центр, називає ім'я, супроводжуючи його яким-небудь жестом, мімікою чи позою. Вибір жесту чи пози – за бажанням учасника. Головне, щоб правильно відобразити своє

“Я”. Наприклад, в центр кола виходить один з учасників, називає своє ім’я, наприклад, “Тарас”, ілюструючи його низьким поклоном. Інша учасниця наприклад, - “Ірина” - присідає. За допомогою цих жестів потрібно розкрити свій образ, характер, темперамент, свою візитну “картку”.

Після того як кожний з учасників презентував своє ім’я, всі розповідають про те, як вони зрозуміли своїх партнерів по грі (якщо в групі один одного знають, детально розбираються випадки, коли ім’я людини не відповідало позі, за допомогою якої вона представлялась).

Вправа «Емоція»

Учасникам роздаються заготовлені картки, на яких відмічені емоції, і те, за допомогою яких частин тіла потрібно ці емоції виразити. Наприклад, картка “Сум. Руки” означає, що сум потрібно виразити за допомогою рук. Учасникам потрібно відгадати, яку емоцію виражають.

Емоції: “Горе. Обличчя”, “Радість. Губи”, “Чванливість. Права рука”, “Гордість. Спина”, “Страх. Ноги”, “Відданість. Очі”, “Здивування. Очі. Рот”

Ця вправа допомагає відчути себе розкутим, вільним, розвиває акторські здібності.

Вправа «Невербальна інсценізація»

Кожному учаснику потрібно відобразити сцену - пантоміму: “У мене болить зуб”, “Мені сумно”, “Я загубив гроші”, “Як приємно помріяти”, “Я отримав п’ятірку на вступних екзаменах до академії”.

Вправа «Перетворення»

Мета: Визначити особливості самовираження учасників за допомогою метафоричних засобів.

Хід вправи: Учасники сідають у коло. Ведучий говорить про те, що знайомство продовжується, і пропонує закінчити такі речення:

1. “Якби я був книжкою, то я був би...” (словником, детективом, віршами, тощо)
2. “Якби я був явищем природи, то я був би... (вітром, сонцем, бурею тощо)
3. “Якби я був музикою, то я був би (романсом, класикою, джазом тощо)
4. “В наступному житті я хотів би бути ...(актором, міністром, священиком тощо)
5. “Якби я був твариною, то я був би ... “
6. “Якби я був рослиною, то я був би...”

Вправа «Відгадай»

Мета гри полягає в тому, щоб відгадати людину, яку задумала група.

Всі учасники сідають у коло, за бажанням вибирається ведучий. Він виходить з кімнати, а група вибирає людину, яку будуть відгадувати. Ця людина нагадує всім свої образи-перетворення з вправи “Перетворення.”

Кожен, або один з учасників характеризує цю людину, а завдання ведучого – її відгадати.

Наприклад: “Ця жінка схожа на літній сонячний день” (сонце). Інший учасник: “Це прекрасний поет” (вірші). “Захоплюється романсами, в наступному житті мріє бути дипломатом”. Якщо ведучий не відгадає з першого разу, можна спробувати відгадати з другого разу. Потім гру повторюють з іншим ведучим, характеризуючи іншу людину.

Якщо учасники тренінгу добре знають один одного, можна застосовувати інший варіант гри, коли ведучий сам ставить три, чотири запитання до групи. Наприклад:

- Якби ця людина була явищем природи, то яким?
- Якби ця людина була рослиною, то якою?
- Якби ця людина була твариною, то якою?

Після відповідей групи ведучий пробує відгадати загадану людину.

Вправа «Компліменти»

Кожен учасник по колу передає компліменти і побажання своєму сусідові.

Вправа-обговорення «Мої враження від заняття».

Заняття 2

Мета: розвивати соціально- комунікативні навички, почуття власної значимості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Вправа «Історія мого імені»

Мета: дати визначення поняття ідентичності, усвідомлення своєї ідентичності через ім'я, більше дізнатись один про одного шляхом прояву поваги до імені кожного.

Ця проста вправа дає можливість викликати переживання сильних почуттів, повідомити важливу інформацію про людину.

Інформаційне повідомлення

Ведучий: «Ідентичність – це прийняття себе, для того, щоб успішно просуватись по життєвому шляху. Всі ми дуже різні, маємо свої позитивні і негативні якості. Але для того, щоб змінюватись і вдосконалюватись як особистість, потрібно краще знати себе та інших, сприймати себе таким, яким ти є. Ви вже не раз чули своє власне ім'я, імена ваших друзів. А чи замислювались ви, що ім'я передає певну інформацію про ту чи іншу людину, має своє походження, значення?»

Вправа «Моє ім'я»

Ведучий. Пригадайте, як кожному з Вас дали ім'я. Що ви про це знаєте?

- Хто його вибрав? Звідки воно походить?
- Що значить для вас ваше ім'я?
- Чи подобається воно вам?

Ведучий пояснює значення свого власного імені, а потім учасники повідомляють усе, що вони знають про історію свого імені та його походження.

Обговорення:

- Яке значення має ім'я для людини??
- Чи передаються імена у ваших сім'ях по спадковості?
- Чи надаєте ви значення своєму імені та іменам інших людей?
- Як називали вас батьки в дитинстві?
- Як ви гадаєте, чи підходить вам ваше ім'я? Чи хотіли б ви його змінити? Чому?

Вправа «Ідентичність»

Ведучий. «Прийняття не тільки себе таким, яким ви є, а прийняття вами власного імені також є ідентичністю. Які синоніми можна підібрати до поняття **ідентичність** ? (прийняття, згода, гармонія і т.ін.) Чи важливо бути ідентичним ? А якщо людина втратить свою ідентичність?»

Вправа «Мої цінності»

Учасники по черзі закінчують речення. Ведучий спочатку записує відповіді учасників на дошці, потім підсумовує спільні відповіді на плакаті «Наші цінності.»

- 1.Для мене важливе значення мають такі люди ...
- 2.Я вважаю себе учасником, членом такої групи людей ...
- 3.Я вірю ...
4. Найбільш важливі для мене місця - це ...

5. Мені додають сенс та мету в житті такі справи та види діяльності...

6. Я отримую задоволення від ...

7. Я хочу ...

8. Найважливіші події з мого минулого - це ...

Обговорення

- Яке враження у вас викликало це заняття ? Чи сподобалось воно вам ?
- Що дало вам це заняття ?
- Про що б ви хотіли ще дізнатись

Вправа «Посмішка по колу»

Заняття 3

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, почуття власної значимості, формувати правильну самооцінку та способи ефективної взаємодії в колективі.

Вправа «Правила поведінки під час занять»

Ведучий запитує учасників, які правила вони б хотіли ввести, щоб почувати себе краще під час занять. Всі по черзі висловлюють свої побажання, ведучий їх записує на дошці. Після того, як голосуванням приймаються загальні правила, ведучий записує їх на плакаті, який вивішує на видному місці, щоб на кожному занятті їх бачити.

Вправа «Ідентичність»

Мета: більше дізнатись один про одного, формувати повагу до себе та інших, розвивати почуття власної значимості.

Ведучий: «На попередньому занятті ми з вами говорили про значення імені в житті людини. Сьогодні давайте спробуємо дізнатись один про одного ще більше. Тому поговоримо про час вашого народження: пору року, місяць, астрологічний знак». Ведучий запитує у студентів:

- Як ви гадаєте, чи впливає час народження на характер, поведінку, звички людини?
- Що ви можете сказати про час свого народження?
- Чи подобається вам місяць, пора року вашого народження?
- Які ви знаєте народні повір'я, пов'язані з часом народження людини?
- Чи впливає знак Зодіаку на формування характеру людини?
- Які ще фактори впливають на розвиток особистості людини?

Дискусія «Якою я бачу сучасну людину?»

- Які риси характеру необхідні сучасній людині?
- Що означає вираз “Знайти своє місце в житті?”
- Що потрібно зробити кожному з вас, щоб любити і сприймати себе таким, яким ви є? (Бути ідентичним по відношенню до себе).

Вправа «Гарний вчинок»

Пригадайте і розкажіть про гарний вчинок у вашому житті.

- Коли він трапився?
- Ваші почуття після цього випадку?
- Чи потрібно робити гарні вчинки?

Вправа «Обговорення»

- Які враження у вас виникли під час заняття?
- Що вам дало це заняття?

Вправа «Побажання»

Кожен по черзі, посміхаючись, передає побажання своєму сусіду.

Заняття 4.

Мета: розвивати соціальні-комунікативні навички, почуття власної значимості, створення атмосфери доброзичливості та відкритості.

Гра «Колективне інтерв'ю»

Учасники сидять в колі. Ведучий ставить запитання, на які всі по черзі відповідають.

- Твоє улюблене місце відпочинку і чому?
- Який навчальний предмет тобі найбільше подобається і чому?
- Хто є твоїм найкращим другом чи подругою?

Гра «Запитання ведучому»

Учасники по черзі ставлять запитання ведучому, на які він відповідає.

Гра «Хто любить...?»

Мета: краще пізнати один одного, створити атмосферу відкритості і доброзичливості.

Учасники сидять або стоять у зображених на підлозі колах. Одному з учасників не вистачає місця. Проходячи між стільцями чи колами, він запитує, наприклад:

«Хто любить шоколадне печиво?» Тоді той, хто відповідає першим, виходить та звільняє місце. Учасник, який залишився без місця, ставить наступні запитання на свій власний вибір.

Гра «Канат дружби»

Мета: розвивати почуття власної значущості та колективізму.

Учасники діляться на дві команди. Ведучий дає завдання зв'язати канат з підручних засобів (своїх речей) упродовж п'яти хвилин. Речей інших учасників, які не беруть участі у грі, використовувати не можна. Перемагає та команда, яка зв'язала довший канат.”

Вправа «Продовжте речення»

Учасники знову сідають у коло, по черзі продовжують речення «Сьогодні на занятті я почував себе ...»

Вправа «Струм»

Усі сидять в колі, тримаючись за руки. Ведучий «вмикає струм», тобто потискує руку сусіда зліва. Той, в свою чергу, потискує руку свого сусіда зліва і т. д.

“Струм” проходить по всьому колу і повертається до ведучого.

Заняття 5.

Мета: реалізувати комунікативний потенціал особистості студента, розвивати почуття індивідуальності, власної значущості, вміння взаємодіяти в колективі.

Правила роботи групи

Ведучий пропонує учасникам пригадати правила роботи групи. Після того, як студенти пригадали, тренер вивіщує плакат “ Правила роботи групи” на дошці і запитує: «Для чого нам потрібні правила? А чи потрібні правила у повсякденному житті? Які правила ви знаєте?»

Гра-розминка «Комплімент»

Ведучий: «Символ компліменту є серце. Передайте сусіду зліва серце і скажіть йому комплімент.

Обговорення: Чи приємно вам було отримувати компліменти? А чи хтось відчував незручність, коли йому говорили комплімент? А що важче: отримувати компліменти чи робити? Чи потрібно вчитись робити компліменти?

Ведучий: «Отже, можемо зробити висновок, що компліменти говорити треба».

Вправа «Намисто гарних слів»

Ведучий перед початком гри роздає кожному розрізані навпіл поштові листівки. За допомогою розрізаних половинок учасники шукають собі пару. Потім ведучий пропонує всім взяти вирізані паперові кола -“ намистинки”.

Ведучий: «Перед вами лежать намистинки. На кожній із них потрібно написати гарну рису вашого товариша. Для того, щоб вам було легше вибрати потрібну рису, подивіться на дошку, на якій написані риси характеру. Можливо, у вашого товариша є ще якісь інші гарні риси (записуєте стільки, скільки вважаєте за потрібне). А тепер нанизуємо намистини на нитку. Одягніть, будь ласка, намисто товаришеві. Подивіться, скільки гарних рис ви побачили одне в одному».

Обговорення:

- Що ви відчували, коли писали гарні слова і коли отримували? (радість, хвилювання, цікавість, втіху)
- Чи складно вам було компліменти?
- А що було простішим і приємнішим: готувати чи отримувати намисто?
- Чому саме такі риси ви підібрали один одному?

Вправа «Поштова скринька»

Ведучий: «У нас є поштова скринька. Напишіть компліменти вашим товаришам і вкиньте їх у скриньку. За кількістю отриманих компліментів ми

визначимо переможця і нагородимо його. Порахуйте ту кількість сердець – компліментів, яку ви отримали. У кого більше 20? У кого більше 10? Ми вітаємо переможця, який отримав найбільшу кількість компліментів».

Обговорення:

- Чи очікували ви на таку кількість компліментів?
- Чи збігається думка однокласників про вас із вашою власною?
- Чи потрібно говорити одне одному компліменти? Чому?

Вправа «Побажання»

Ведучий: «Усміхніться один одному і подаруйте побажання, потиснувши руку товариша. Я бажаю вам, щоб ви якомога частіше у своєму житті отримували і дарували компліменти і гарні слова іншим людям».

Вправа «Відома особистість»

Ведучий об'єднує учасників у кілька груп і дає картки із завданням. Необхідно зобразити за допомогою одягу, слів, жестів відому особистість. Група вибирає виконавця ролі і допомагає йому. Варіанти завдань:

1. Відомий естрадний співак чи співачка (на вибір ведучого або дітей).
2. Політичний діяч.

Обговорення:

- Як ви почувалися в новій ролі?
- Чи складно було виконувати цю роль?
- Що дала вам ця вправа?

Вправа “ Я в майбутньому.”

Ведучий пропонує учасникам закрити очі, подумати і уявити себе, наприклад, через 10 років. Звернути увагу на зовнішність (одяг, зачіску), фах,

місце проживання. Потім по черзі кожен учасник описує свій образ у майбутньому.

Обговорення:

- Які почуття у вас виникали, коли уявляли себе?
- А коли розповідали?
- Чи полюбили ви себе?

Додаток «Гарні риси»: Вихованість, інтелігентність, порядність, інтелектуальність, чесність, ввічливість, відповідальність, кмітливість, щирість, щедрість, доброзичливість, доброта, скромність, стриманість, тактовність, надійність, працьовитість, відвертість, впевненість, уважність, привітність, чуйність, терплячість, активність, врівноваженість, комунікативність, рішучість, сміливість, почуття гумору, вірність, ніжність, охайність, справедливість, повага до старших, принциповість, неординарність, наполегливість, готовність прийти на допомогу, симпатичність, веселість, пунктуальність, мужність, оптимізм.

Заняття 6

Мета: розвивати соціально-комунікативні навички, формувати адекватну самооцінку, способи взаємодії в колективі.

Вправа «Відгадай настрій»

Ведучий пропонує кожному по черзі за допомогою жестів та міміки зобразити свій настрій сьогодні. Учасники відгадують.

Вправа «Привіт, друже!»

Сидячи в колі, студенти повинні по черзі привітатися. Потрібно звертати особливу увагу на те, які слова підбирає кожен учасник, щоб

привітати іншого, які жести при цьому використовує, якою є міміка.

Обговорення: Чи потрібно вітатись один з одним? Про що свідчить привітання? Чи впливають привітання на наш настрій?

Ділова гра «Привітання і настрої»

Ведучий пропонує учасникам об'єднатись у декілька груп і програти ситуації привітання:

- привітання людей після конфлікту;
- привітання авторитарного керівника з підлеглими;
- привітання щирих друзів;
- привітання байдужих зверхніх “лідерів” до учасників.

Обговорення: Що можна сказати про людину, залежно від того, як вона вітається? Чи впливають привітання на настрій?

Вправа «Місток»

Ведучий креслить на підлозі лінію і пропонує уявити, що це вузький місток над прірвою. Учасникам, які об'єднались в пари, потрібно рухатись назустріч один одному уявним «містком», не виходячи за лінію. Необхідно розминутись і пройти свій шлях до кінця, не зачепивши партнера і не «впавши» у прірву. Можливі різні варіанти конструктивного вирішення проблеми.

Обговорення: Які почуття у вас виникли під час виконання цієї вправи? Що вам дала ця вправа?

Вправа – обговорення «Мої враження від заняття»

Додаток 3**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО****ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ****ПРОГРАМА
ВАРІАТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРА**

Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

Ступінь вищої освіти бакалавр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальність 034 Культурологія

Спеціалізація Військова культурологія

Шифр 1.2.02

Львів

2017

ВСТУП

В сучасних умовах соціокультурних змін, політичного плюралізму, деформації політичних цінностей і формування різних політичних проектів молоді зростає необхідність формування її політичної культури як цілісного інтегрованого, суспільно-політичного явища, що забезпечує необхідний рівень життєвої самореалізації особистості. Це стосується різних вікових груп молоді (учнівська, студентська, робітнича, селянська), в яких вона своєрідно виявляється у різних середовищах, у тому числі й в умовах вищих військових навчальних закладів.

Загальні контексти сутності і змісту політичної культури досліджували Г. Алмонд, В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, І. Федірко та ін. Формуванню політичної культури в української молоді присвятили свої праці В. Бебик, Г. Баталов, О. Бушуєва, М. Головатий, С. Грицай, В. Ребкало та ін. Питанням функціонування елементів політичної культури молоді приділили увагу О. Баснін, С. Безклетний, М. Іванов, В. Костів, Ю. Кравченко, С. Трофімов та ін. Теоретико-методологічний пошук у руслі національної політичної культури сучасного суспільства здійснювали: Г. Васянович, М. Дмитренко, І. Нагорна, Н. Ротар, О. Рудакевич, Б. Цимбалістий. Регіональні аспекти політичної культури вивчали О. Кваша, Ю. Рябой, В. Середа. Особливості функціонування політичної культури у військовій сфері досліджували С. Білявець, О. Бойко, О. Ковнір, А. Куруч, В. Рєзніков, В. Ягупов та ін.

Нині у сучасному суспільстві особливої уваги набула політична культура майбутніх офіцерів, що забезпечує їхню здатність толерантно вирішувати складні проблеми військово-професійної діяльності. Тому політична культура майбутніх офіцерів є необхідною умовою для успішного розвитку їхнього професіоналізму.

Водночас теоретичний аналіз наукових джерел та практичного досвіду вищих військових навчальних закладів, що готують майбутніх офіцерів,

показує, що проблема формування політичної культури курсантів ще не була предметом окремого дослідження.

Реальний стан сьогодення спонукає шукати нові підходи до якісної зміни усієї системи професійної освіти в Україні. Проте у системі професійної підготовки майбутніх офіцерів спостерігаємо низку *суперечностей*, зокрема, між:

- актуалізацією значення політичної культури молоді на рівні суспільства і недостатньою увагою до її формування у вищих військових навчальних закладах;
- завданнями політичної соціалізації курсантів ВВНЗ і недостатньою готовністю викладачів до їх розв'язання;
- усвідомленням потреби у формуванні політичної культури майбутніх офіцерів й недостатнім методичним забезпеченням цього процесу;

Розв'язання цих суперечностей вимагає дослідження таких основних аспектів: розкриття сутності політичної культури, її педагогічних ознак, структури, визначення педагогічних умов і розроблення моделі формування політичної культури з урахуванням специфіки підготовки офіцерів Збройних Сил України, удосконалення змісту та вибір технологій підготовки курсантів ВВНЗ. Запропонований нами курс «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах» порушує актуальні питання теорії та практики соціально-педагогічної діяльності.

1. Загальна мета навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах» є розкриття теоретичних засад політичної культури майбутніх офіцерів, розвивати вміння критично оцінювати свої позитивні та негативні риси, бути толерантним до думки інших, удосконалювати навички самостійної оцінки політичних проблем сучасності, вміння визначати ціннісно-нормативні орієнтири та принципи політичних платформ, ідеологій та окремих концепцій, формувати стійку особисту громадянську та політичну позицію, розвивати складові політичної культури майбутніх офіцерів.

Усі завдання згруповані за темами і таким чином, можуть бути використаними після або перед лекційними та практичними заняттями за конкретною темою.

2. Компетентності, які набуваються під час засвоєння навчальної дисципліни

Здатність діяти соціально відповідально та свідомо на засадах патріотизму і державності; спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня, а також здійснювати культурологічний аналіз та піклуватися про поліпшення умов реалізації культурних, духовних та релігійних потреб особового складу.

3. Запланований результат навчання

Згідно з вимогами освітньої програми визначені та сформульовані такі результати навчання курсантів:

Володіти достатніми знаннями та розумінням сутності та основних питань етики збройної боротьби, визначення універсальних моральних норм в аспекті поведінки учасників збройної боротьби.

Спілкуватися та працювати в команді з представниками інших професійних груп різного рівня, з військовослужбовцями з інших країн, беручи до уваги різні термінологію, фонові знання та розуміння своїх колег щодо визначених завдань.

Випускники будуть знати і уміти застосовувати знання з етнокультурології, історії культури, мистецтва і релігії для аналізу і забезпечення реалізації культурних, духовних та релігійних потреб особового складу.

4. Зміст навчальної дисципліни

На засвоєння навчальної дисципліни відводиться 60 годин / 2 кредити *ECTS*.

Змістовий модуль 1: «Теоретичні основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці»

1. Політична культура як предмет наукових досліджень
2. Сутність, зміст і структура політичної культури майбутніх офіцерів
3. Наукові підходи до формування політичної культури майбутніх офіцерів

Змістовий модуль 2: «Педагогічні умови та модель формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових закладів»

1. Критерії, показники, рівні та стан сформованості політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці
2. Педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці
3. Модель формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці
4. Зміст, форми та методи формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці

5. Зарубіжний досвід формування політичної культури майбутніх офіцерів

Закінчення.

Диференційований залік.

5. Рекомендована література

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии. *Полис*. 1992. № 4. С. 122–134.
2. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества. Москва : Наука, 1990. 252 с.
3. Брегеда А. Ю. Основи політології : навч. посібник Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : КНЕУ, 2000. 312 с. URL: <http://studentbooks.com.ua/content/view/125/1/1/32/>
4. Бурдяк В. І. Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів. Чернівці : Рута, 2004. 328 с.
5. Васянович Г. Виховання політичної культури у майбутніх офіцерів Збройних сил України - імператив часу. *Освітній простір України* : наук. журнал. 2017. Вип.11. С. 123-127.
6. Политическая культура населения Украины. Результаты социологического исследования / Е. Головаха, Н. Панина, Ю. Пахомов, Н. Чурилов и др. Київ : Наукова думка, 1993. 136 с.
7. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
8. Політична історія України / За заг. ред. В. Танцюри. - Київ : ВЦ «Академія», 2001. 488 с.

9. Політологічний енциклопедичний словник. 2-е вид., допов. і перероб. / [Авер'янов В. Б., Алексеєнко І. В., Андреев С. С. та ін.; Упоряд. В. П. Горбатенко]; за ред.: Ю.С. Шемшученка та ін. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Укр. асоц. політологів. Київ: Генеза, 2004. 735 с.

10. Політологія: наука про політику. URL : http://pidruchniki.com/1233111936435/politologiya/struktura_politichnoyi_kulturi

11. Політологія : навчальний посібник [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://pidruchniki.com/1584072017084/politologiya/politologiya>

12. Політологія : підручник / Розенфельд Ю.М., Герасіна Л.М., Осипова Н.П. Харків : Право. 2001. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-2457.html>

13. Резніков В. Актуальні проблеми воєнної політології : підручник. Харків , 2011. 160 с.

14. Рудич Ф. М. Політологія: підручник. 3-те вид.; перероб.; доп. Київ : Либідь, 2009. 480 с.

6. Види та форми підсумкового контролю успішності навчання

Контрольні заходи є складовою частиною процесу навчання і звітності курсантів за якістю засвоєння навчального матеріалу і є необхідним елементом зворотного зв'язку у навчальному процесі. Контрольні заходи включають: поточний контроль, модульний (рубіжний) контроль, підсумковий контроль, диференційований залік та екзамен.

Поточний контроль проводиться викладачем на всіх видах занять. Основна мета поточного контролю – забезпечення зворотного зв'язку між викладачем та курсантами у процесі навчання, перевірка готовності курсантів до виконання наступних навчальних завдань, а також забезпечити управління їх навчальною мотивацією. Інформація, отримана на під час поточного

контролю, використовується для коригування методів і засобів навчання, а також для самостійної роботи курсантів.

Методи поточного контролю:

- усне опитування;
- письмовий контроль;
- виступ на груповому занятті;
- експрес-опитування (тестування) в т.ч. з застосуванням ЕОТ;
- виконання практичних завдань - усне опитування;

Зміст контролю:

1.1. теоретична підготовка, знання основних положень історії України та української культури;

1.2. застосування знань з курсу у практичній діяльності офіцера.

Кількість балів для визначення результатів поточного контролю залежить від рівня знань курсанта, вміння використовувати їх при виконанні практичних вправ на тренажерах, навичок роботи з електронно-обчислювальною технікою при вирішенні тестових завдань. Частина балів у сумарній модульній оцінці, відведених для оцінювання результатів поточного контролю, як правило, становить 50 балів.

Поточний контроль оцінюється за чотирибальною шкалою і заноситься до журналу обліку навчальних занять та індивідуальних книжок обліку практичної складової. У системі модульно-рейтингової оцінки знань частина балів у сумарній модульній оцінці, відведених для оцінювання результатів поточного контролю становить **50** балів.

Перерахунок результатів поточного контролю у 100-бальну шкалу для занесення у екзаменаційну (залікову відомість) здійснюється у наступному порядку:

1. Визначається кількість балів для оцінки поточного контролю:
- 50 балів для оцінки результатів поточного контролю;
2. Співставлення між кількістю балів за теоретичну складову і оцінку практичних навичок курсантів за результатами поточного контролю – 2:1.
3. Визначається середня арифметична оцінка за 4-бальною шкалою теоретичних знань і практичних навичок – $\Sigma O_{ТЗ}$, $\Sigma O_{ПН}$.

Наприклад: Курсантом отримано під час поточного контролю 12 оцінок: 6 оцінок за теоретичні знання та 6 оцінок за практичні навички.

➤ 1 група оцінок за теоретичні знання: 3, 4, 4, 5, 3, 4.

$$(3+4+4+5+3+4)/6= \mathbf{3,8};$$

➤ 2 група оцінок за практичні навички: 3, 3, 5, 5, 5, 4.

$$(3+3+5+5+5+4)/6= \mathbf{4,2}.$$

1. Шляхом пропорцій визначається кількість балів за кожну складову, результати яких складаються. $\Sigma O_{ТЗ} = 3,8$,

$\Sigma O_{ПН} = 4,2$. На кафедрі визначено 50 балів для оцінки теоретичних знань і практичних навичок курсантів - $B_{пк} = B_{тз} + B_{пн} = 30+20$. Викладачем визначається кількість балів кожному курсанту за теоретичну ($B_{тз}$) і практичну ($B_{пн}$) складові поточного контролю за наступною формулою:

$$B_{тз} = \frac{O_{ТЗ} * B_{ТЗ}}{5} = \frac{3,8 * 20}{5} = 16,8;$$

$$B_{пн} = \frac{O_{ПН} * B_{ПН}}{5} = \frac{4,2 * 10}{5} = 7,6.$$

Загальна кількість балів поточного контролю:

$$B_{пк} = B_{тз} + B_{пн} = 7,6+16,8=24,4.$$

Результати поточного контролю (поточна успішність) є основною інформацією під час проведення заліку і враховується викладачем при визначенні підсумкової залікової оцінки з дисципліни.

Підсумковий контроль проводиться у вигляд диференційованого **заліку** в термін, визначений графіком – календарем навчального процесу та в обсязі навчального матеріалу, визначеному робочою програмою навчальної дисципліни.

Диференційований залік – форма оцінювання знань та умінь курсанта, набутих ним під час вивчення навчальної дисципліни (розділу, модуля), на підставі результатів поточного та залікового контролів. Тривалість складання семестрового контролю складає до 2 академічних годин.

Диференційований залік є обов'язковим елементом семестрового контролю.

Перед заліком обов'язково проводиться консультація.

Диференційований залік оцінюється наступним чином:

Оцінка «відмінно» (41-50 балів) ставиться тоді, коли курсант (слухач) демонструє повні й міцні знання з навчальної дисципліни в заданому обсязі, чітко, грамотно, обґрунтовано висловлює свої думки, виявляє здатність аналізувати поняття з вивченого предмета. У практичній частині курсант демонструє вміння креативно застосовувати теоретичні знання, під час відповіді на запитання обирає належний тон та застосовує логічні й риторичні паузи.

Оцінка «добре» (30-40 балів) ставиться тоді, коли курсант (слухач) допускає незначні й несуттєві помилки при викладенні теоретичного матеріалу та у практичній частині. При цьому курсант логічно послідовно, грамотно та в належній тональності аналізує поняття навчальної дисципліни. Практична складова викладена цікаво, жваво, відповідає змісту завдання.

Оцінка «задовільно» (19-29 балів) ставиться тоді, коли курсант (слухач) засвоїв основний теоретичний матеріал поверхово, допускає фактичні помилки. Курсант уміє використовувати знання при викладенні практичної частини, але недбало ставиться до свого мовлення, використовує неправильні мовні форми.

Оцінка «незадовільно» (0-18 бали) ставиться тоді, коли курсант не засвоїв окремі розділи. Оцінка засвідчує нездатність застосовувати набуті знання на практиці, що робить неможливим подальше навчання.

Підсумкова оцінка з курсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів вищих військових навчальних закладів» дорівнює сумі поточного (**50 балів**) та підсумкового (**диференційований залік – 50 балів**) контролів.

Таблиця трансформації оцінок

За 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
90 - 100	A	відмінно
80 - 89	B	добре
65 - 79	C	
55 - 64	D	задовільно
50 - 54	E	
35 - 49	FX	незадовільно
1 - 34	F	

Критерії оцінювання знань і вмінь курсанта за результатами вивчення навчального матеріалу модуля (навчальної дисципліни) за шкалою ECTS наступні:

A – оцінка «*відмінно*» (90-100 балів) виставляється за високий рівень знань (допускаються деякі неточності) навчального матеріалу модуля, що міститься в основних і додаткових рекомендованих джерелах, вміння

аналізувати явища, які вивчаються, у їхньому взаємозв'язку і розвитку, чітко, лаконічно, логічно, послідовно відповідати на поставлені запитання, вміння застосовувати теоретичні положення при розв'язанні практичних завдань;

В – оцінка *«дуже добре»* (80-89 балів) виставляється за знання навчального матеріалу модуля вище середнього рівня, включаючи розрахунки, аргументовані відповіді на поставлені запитання (можлива невелика кількість неточностей), вміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язанні практичних завдань;

С – оцінку *«добре»* (65-79 балів) виставляється в цілому за правильне розуміння навчального матеріалу модуля, включаючи розрахунки, аргументовані відповіді на поставлені питання, які, однак, містять певні (несуттєві) недоліки, за вміння застосовувати теоретичні положення при розв'язанні практичних завдань;

Д – оцінка *«задовільно»* (55-64 балів) виставляється за посередні знання навчального матеріалу модуля, малоаргументовані відповіді, слабе застосовування теоретичних положень під час розв'язання практичних завдань;

Е – оцінка *«достатньо задовільно»* (50-54 балів) виставляється за слабкі знання навчального матеріалу модуля, неточні або малоаргументовані відповіді, з порушенням послідовності його викладення, за слабе застосовування теоретичних положень під час розв'язанні практичних завдань;

FX – оцінка *«незадовільно»* (35-49 балів) з можливістю повторного складання екзамену, виставляється за незнання значної частини навчального матеріалу модуля, суттєві помилки у відповідях на питання, невміння застосовувати теоретичні положення при розв'язанні практичних завдань;

F – оцінка *«незадовільно»* з обов'язковим повторним вивченням модуля (навчальної дисципліни) (1-34 балів) виставляється за незнання значної частини навчального матеріалу модуля, суттєві помилки у відповідях на

запитання, невміння орієнтуватися при розв'язанні практичних завдань, незнання основних фундаментальних положень.

7. Засоби діагностики успішності навчання

Засобами діагностики успішності навчання з навчальної дисципліни **«Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів вищих військових навчальних закладів»** є контрольні завдання та комплексні контрольні роботи.

Зміст контрольних завдань за семестрами навчання та комплексних контрольних робіт визначені відповідними нормативними документами.

Додаток К

Результати анкетування курсантів і студентів на етапі констатувального експерименту

Таблиця К.1

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-2, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	-	33,6	33,6	32,8	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	-	16,8	42	12,6	28,6
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	-	-	16,8	51,4	31,8
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	-	8,4	21,0	33,6	37
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	-	-	58,8	16,8	24,4
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	-	-	42	29,4	28,6
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	-	-	33,6	33,6	32,6
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	-	9,4	51,4	16,8	22,4

Продовж. табл. К.1

9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	-	4,2	42	29,4	24,4
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	-	21,0	42	37	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	-	12,6	33,6	12,6	41,2
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	-	-	42	29,4	28,6
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	-	-	42	29,4	28,6
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	-	16,8	51,4	16,8	15
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	4,2	8,4	58,8	21	7,6
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	-	4,2	42	29,4	24,4
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	-	12,6	33,6	12,6	41,2
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	-	8,4	42	29,4	20,2
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	4,2	8,4	58,8	21	7,6

Продовж. табл. К.1

20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	-	-	42	42	16
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	4,2	4,2	46,2	42	3,4
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	-	4,2	42	29,4	24,4
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	-	12,6	42	29,4	14
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	-	4,2	42	29,4	24,4

Таблиця К.2

Результати анкетування курсантів студентів групи ЕГ-3, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного і особового розвитку, яким я хотів би відповідати	-	33,6	28,0	38,4	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	-	16,8	22,4	28,0	32,8
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	-	-	33,6	22,4	44

Продовж. табл. К.2

4. Я постійно аналізую мої стосунки з однокурсниками, викладачами	-	22,4	33,6	28,0	16
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	-	-	56	16,8	27,2
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	-	5,6	44,8	22,4	27,2
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	-	-	56,0	28,0	16
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	-	11,2	50,4	22,4	15
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	-	5,6	33,6	28,0	32,8
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	11,2	28,0	33,6	27,2	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події свого життя, що сталися	-	16,8	39,2	22,4	21,6
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	-	-	39,2	39,2	21,6
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	-	-	39,2	33,6	27,2

Продовж. табл. К.2

14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	-	16,8	28,0	33,6	21,6
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати всі навчальні завдання творчо	5,6	11,2	39,2	16,8	27,2
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	-	11,2	28,0	28,0	32,8
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	-	22,4	28,0	33,6	15,0
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	-	11,2	39,2	16,8	32,8
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	-	11,2	44,8	22,4	21,6
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	-	-	33,6	33,6	32,8
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	5,5	11,2	50,4	22,4	10,5
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	-	-	61,6	16,8	21,6

Продовж. табл. К.2

23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	-	11,2	44,8	22,4	21,6
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	-	5,6	39,2	11,2	44,0

Таблиця К.3

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-4, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного і особового розвитку, яким я хотів би відповідати	-	30	35	35	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	-	20	45	20	15
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	-	-	-	40	60
4. Я постійно аналізую мої стосунки з однокурсниками, викладачами	-	15	35	30	20
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	-	5	55	15	25

Продовж. табл. К.3

6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	-	5	40	30	25
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	-	-	45	25	30
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	-	-	60	25	15
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	-	-	40	35	25
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	15	35	45	15	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події свого життя, що сталися	-	10	50	15	25
12. Я постійно розміркую про пошуки власного стилю в професії	-	-	40	40	20
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	-	-	40	40	20
14. Я часто розміркую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	-	10	50	30	10
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати всі навчальні завдання творчо	-	5	40	35	20
16. Я часто розміркую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	-	10	50	30	10

Продовж. табл. К.3

17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	-	10	40	30	20
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	-	5	45	25	25
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	-	5	50	35	10
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	-	-	40	40	20
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	-	5	50	35	10
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	-	-	60	20	20
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	-	5	60	25	10
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	-	5	60	20	15

Таблиця К.4

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-1, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного і особового розвитку, яким я хотів би відповідати	-	24	48	28	-

Продовж. табл. К.4

2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	-	9,6	52,8	14,4	23,2
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	-	-	4,8	26,4	68,8
4. Я постійно аналізую мої стосунки з однокурсниками, викладачами	-	9,6	33,6	26,4	30,4
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	-	-	57,6	24	18,4
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	-	-	48	43,2	8,8
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	-	-	52,8	24	23,2
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	-	-	48	14,4	37,6
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	-	4,8	52,8	14,4	28
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	4,8	9,6	48	37,6	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події свого життя, що сталися	-	14,4	48	14,4	23,2
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	-	-	52,8	33,6	13,6

Продовж. табл. К.4

13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	-	-	57,6	33,6	8,8
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	-	14,4	43,2	14,4	28
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати всі навчальні завдання творчо	-	14,4	48	26,4	11,2
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	-	9,6	52,8	33,6	4,0
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	-	-	57,6	33,6	8,8
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	-	14,4	48	14,4	23,2
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	-	4,8	48	26,4	10,8
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	-	4,8	52,8	14,4	28
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	4,8	9,6	48	37,6	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	-	-	57,6	26,4	16
23. Я постійно розміркую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	-	4,8	48	26,4	10,8
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	-	4,8	52,8	14,4	28

Таблиця К.5

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-2, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	-	20	24	56	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	-	16	40	20	24
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	-	-	-	24	76
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	-	8	28	24	40
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	-	-	56	16	28
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	-	4	40	32	24
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	-	-	48	24	28
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	-	-	52	28	20
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	-	-	40	32	28

Продовж. табл. К.5

10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	16	20	48	16	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	-	12	48	12	28
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	-	-	48	48	4
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	-	-	48	36	16
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	-	16	48	16	20
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	-	16	52	20	12
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	-	12	48	12	28
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	-	20	44	24	16
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	-	12	48	12	28
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	-	8	52	36	4
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	-	-	40	40	20
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	-	8	44	28	20

Продовж. табл. К.5

22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	-	-	48	24	28
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	-	8	52	36	4
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	-	4	52	24	20

Додаток Л

Результати анкетування курсантів і студентів на етапі формувального експерименту, 1-й вимір

Таблиця Л.1

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-1, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	33,6	21,0	12,6	21,0	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	25,2	37,8	8,4	29,4	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	29,4	25,2	12,6	29,4	4,2
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	33,6	25,2	8,4	29,4	4,2
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	25,2	42,0	12,6	16,8	4,2
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	29,4	37,8	8,4	21,0	4,2
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	33,6	37,8	12,6	16,8	-

Продовж. табл. Л.1

8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	25,2	46,2	8,4	16,8	4,2
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	29,4	42,0	8,4	16,8	4,2
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	29,4	37,8	16,8	12,6	4,2
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	25,2	46,2	8,4	16,8	4,2
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	25,2	46,2	8,4	16,8	4,2
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	29,4	42,0	12,6	12,6	4,2
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	25,2	33,6	12,6	29,4	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	33,6	37,8	12,6	16,8	-
16. Я часто розміркую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	33,6	33,6	16,8	16,8	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	25,2	29,4	21,0	21,0	4,2
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	25,2	29,4	21,0	21,0	4,2

Продовж. табл. Л.1

19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	29,4	33,6	12,6	21,0	4,2
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	25,2	29,4	12,6	29,4	4,2
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	29,4	33,6	12,6	21,0	4,2
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	25,2	29,4	21,0	21,0	4,2
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	29,4	37,8	16,8	16,8	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	25,2	42,0	12,6	16,8	4,2

Таблиця Л.2

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-3,

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	39,2	28,0	11,2	28,0	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	22,4	44,8	11,2	22,4	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	28,0	33,6	16,8	22,4	-

Продовж. табл. Л.2

4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	28,0	33,6	11,2	22,4	5,6
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	22,4	39,2	16,8	16,8	5,6
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	33,6	33,6	11,2	16,8	5,6
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	28,0	33,6	16,8	22,4	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	28,0	39,2	11,2	16,8	5,6
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	28,0	44,8	11,2	11,2	5,6
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	28,0	39,2	16,8	11,2	5,6
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	22,4	50,4	11,2	11,2	5,6
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	22,4	33,6	22,4	16,8	5,6
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	22,4	33,6	22,4	16,8	5,6
14. Я часто розміркую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	4,8	24,0	38,4	24,0	9,6
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	4,8	14,4	48,0	24,0	9,6

Продовж. табл. Л.2

16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	4,8	24,0	43,2	24,0	4,8
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	4,8	24,0	33,6	28,8	9,6
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	4,8	24,0	28,8	33,6	9,6
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	4,8	19,2	33,6	33,6	9,6
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	4,8	19,2	38,4	33,6	4,8
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	4,8	14,4	43,2	37,6	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	9,6	19,2	33,6	33,6	4,8
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	4,8	9,6	48	37,6	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	9,6	19,2	33,6	33,6	4,8

Таблиця Л.3

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-4, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	Ні

Продовж. табл. Л.3

1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	35	40	10	15	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	30	40	10	20	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	25	30	25	20	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	30	40	10	15	5
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	30	35	15	15	5
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	30	30	15	20	5
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	25	40	15	20	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	25	50	15	5	5
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	25	45	10	15	5
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	30	35	15	15	5
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	25	45	15	10	5
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	30	30	20	15	5

Продовж. табл. Л.3

13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	25	40	15	15	5
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	30	30	20	20	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	25	35	20	20	-
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	30	30	20	20	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	25	30	20	20	5
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	25	30	25	20	-
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	25	35	15	20	5
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	25	30	15	25	5
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	30	35	15	20	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	25	25	20	25	5
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	30	35	15	20	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	25	40	10	20	5

Таблиця Л.4

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-1, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, чим немає	важко сказати	швидше ні, чим так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	12,0	28,0	36,0	24,0	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	8,0	24,0	44,0	20,0	4,0
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	12,0	28,0	40,0	20,0	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	12,0	24,0	32,0	28,0	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	8,0	28,0	40,0	24,0	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	8,0	24,0	40,0	24,0	4,0
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	12,0	28,0	32,0	24,0	4,0
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	8,0	24,0	36,0	24,0	8,0
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	12,0	24,0	32,0	24,0	8,0

Продовж. табл. Л.4

10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	8,0	28,0	28,0	28,0	8,0
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	12,0	24,0	36,0	24,0	4,0
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	8,0	20,0	36,0	28,0	8,0
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	8,0	20,0	36,0	28,0	8,0
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	12,0	24,0	36,0	20,0	8,0
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	8,0	20,0	40,0	24,0	8,0
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	8,0	20,0	44,0	24,0	4,0
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	8,0	24,0	40,0	20,0	8,0
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	12,0	20,0	32,0	28,0	8,0
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	8,0	24,0	40,0	20,0	8,0
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	8,0	16,0	40,0	28,0	8,0
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	8,0	20,0	40,0	32,0	-

Продовж. табл. Л.4

22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	12,0	16,0	36,0	28,0	8,0
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	8,0	20,0	44,0	28,0	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	12,0	16,0	44,0	24,0	4,0

Таблиця Л.5

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-2, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	10,6	21,2	37,1	31,8	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як сприймаюся іншими	5,3	21,2	42,4	31,8	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	10,6	26,5	37,1	26,5	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	10,6	21,2	37,1	31,8	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	5,3	26,5	42,4	26,5	-

Продовж. табл. Л.5

6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	5,3	26,5	37,1	26,5	5,3
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	10,6	15,9	37,1	37,1	5,3
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	10,6	21,2	31,8	26,5	10,6
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	5,3	21,2	37,1	31,8	5,3
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	5,3	26,5	37,1	26,5	5,3
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	5,3	15,9	42,4	26,5	10,6
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	5,3	21,2	37,1	26,5	10,6
14. Я часто розміркую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	5,3	21,2	31,8	37,1	5,3
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	5,3	15,9	42,4	31,8	5,3

Продовж. табл. Л.5

16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	5,3	21,2	37,1	31,8	5,3
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	5,3	21,2	37,1	31,8	5,3
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	5,3	21,2	37,1	37,8	5,3
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	5,3	15,9	42,4	37,1	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	5,3	15,9	42,4	31,8	5,3
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	5,3	15,9	42,4	37,1	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	5,3	21,2	37,1	31,8	5,3

Додаток М

Результати анкетування курсантів і студентів на етапі формувального експерименту, 2-й вимір

Таблиця М.1

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-2, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	35	50	10	5	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	40	50	5	5	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	40	50	5	5	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	30	40	5	-	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	45	45	5	5	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	35	50	10	5	-
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	45	45	5	5	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	40	50	5	5	-

Продовж. табл. М.1

9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	45	40	10	5	-
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	40	45	5	10	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	45	45	5	5	-
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	40	45	5	10	-
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	45	40	5	10	-
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	40	45	10	5	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	45	45	5	5	-
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	50	35	10	5	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	40	50	5	5	-
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	40	40	15	5	-
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	40	45	10	5	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	40	55	5	5	-

Продовж. табл. М.1

21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	45	45	5	5	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	45	45	5	5	-
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	35	45	15	5	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	40	45	10	5	-

Таблиця М.2

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-3, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	39,2	44,8	11,2	5,6	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	33,6	44,8	11,2	5,6	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	39,2	44,8	5,6	11,2	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	33,6	50,4	5,6	11,2	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	39,2	50,4	5,6	5,6	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	44,8	39,2	5,6	11,2	-

Продовж. табл. М.2

7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	39,2	39,2	11,2	11,2	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	33,6	50,4	11,2	5,6	-
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	39,2	39,2	11,2	11,2	-
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	44,8	39,2	5,6	11,2	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	33,6	50,4	11,2	11,2	-
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	39,2	39,2	5,6	16,8	-
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	39,2	44,8	11,2	5,6	-
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	33,6	50,4	5,6	11,2	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	44,8	33,6	16,8	5,6	-
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	39,2	44,8	11,2	5,6	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	39,2	39,2	11,2	11,2	-

Продовж. табл. М.2

18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	33,6	44,8	5,6	16,8	-
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	39,2	44,8	11,2	5,6	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	44,8	33,6	16,8	5,6	-
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	44,8	33,6	16,8	5,6	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	39,2	44,8	5,6	11,2	-
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	44,8	39,2	5,6	11,2	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	44,8	39,2	11,2	5,6	-

Таблиця М.3

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-4, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, чим немає	важко сказати	швидше ні, чим так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	35	50	10	5	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	40	50	5	5	-

Продовж. табл. М.3

3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	35	50	5	10	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	30	40	5	-	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	40	45	5	10	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	35	50	10	5	-
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	45	45	5	5	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	40	50	5	5	-
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	45	40	10	5	-
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	40	45	5	10	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	40	45	5	10	-
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	35	45	5	15	-
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	45	40	5	10	-
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	40	45	10	5	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	45	45	5	5	-

Продовж. табл. М.3

16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	50	35	10	5	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	40	50	5	5	-
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	40	40	15	5	-
19. Я часто піддаю уважному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	40	45	10	5	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	40	55	5	5	-
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	45	45	5	5	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	45	45	5	5	-
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	35	45	15	5	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	40	45	10	5	-

Таблиця М.4

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-1, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	15,9	21,2	37,1	26,5	-

Продовж. табл. М.4

2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	10,6	21,2	37,1	31,8	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	15,9	26,5	37,1	21,2	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	10,6	15,9	37,1	31,8	5,3
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	10,6	21,2	31,8	26,5	10,6
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	15,9	21,2	37,1	26,5	5,3
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	15,9	15,9	31,8	26,5	10,6
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3

Продовж. табл. М.4

14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	10,6	31,8	27,1	26,5	5,3
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	5,3	21,2	37,1	31,8	5,3
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	5,3	26,5	31,8	31,8	5,3
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	10,6	21,2	42,4	26,5	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	5,3	15,9	42,4	31,8	5,3
23. Я постійно розміркую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	5,3	21,4	37,1	37,1	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	10,6	21,2	37,1	31,8	5,3

Таблиця М.5

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-2, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	14,4	33,6	28,8	24,0	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	9,6	33,6	24,0	28,8	4,8
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	14,4	28,8	28,8	28,8	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	14,4	24,0	24,0	28,8	9,6
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	14,4	28,8	28,8	28,8	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	9,6	33,6	33,6	19,2	4,8
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	14,4	28,8	24,0	28,8	4,8
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	14,4	24,0	28,8	24,0	9,6
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	14,4	24,0	24,0	28,8	4,8
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	9,6	38,4	24,0	24,0	4,8

Продовж. табл. М.5

11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	14,4	33,6	24,0	24,0	4,8
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	9,6	28,8	28,8	24,0	9,6
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	9,6	28,8	28,8	24,0	9,6
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	14,4	28,8	24,0	24,0	9,6
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	14,4	24,0	28,8	24,0	9,6
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	14,4	28,8	28,8	24,0	4,8
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	14,4	24,0	24,0	28,8	9,6
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	9,6	19,2	28,8	33,6	9,6
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	14,4	24,0	24,0	28,8	9,6
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	14,4	19,2	24,0	33,6	4,8
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	14,4	28,8	33,6	24,0	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	9,6	38,4	24,0	24,0	4,8
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	14,4	28,8	28,8	28,8	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	14,4	33,6	24,0	24,0	4,8

Додаток Н

Результати анкетування курсантів і студентів на етапі формувального експерименту, 3-й вимір

Таблиця Н.1

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-2, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	42,0	46,2	4,2	8,4	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	33,6	51,4	8,4	8,4	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	37,8	51,4	8,4	4,2	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	37,8	51,4	8,4	4,2	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	33,6	54,6	4,2	8,4	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	37,8	46,2	8,4	8,4	-
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	42,0	46,2	4,2	8,4	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	33,6	54,6	8,4	4,2	-

Продовж. табл.Н.1

9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	37,8	51,4	8,4	4,2	-
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	42,0	46,2	4,2	8,4	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	33,6	54,6	4,2	8,4	-
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	37,8	51,4	4,2	8,4	-
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	42,0	46,2	4,2	8,4	-
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	37,8	46,2	8,4	8,4	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	33,6	54,6	8,4	4,2	-
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	33,6	54,6	4,2	8,4	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	37,8	46,2	8,4	8,4	-
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	42,0	46,2	4,2	8,4	-
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	37,8	54,6	4,2	4,2	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	37,8	51,4	4,2	8,4	-

Продовж. табл. Н.1

21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	33,6	54,6	4,2	8,4	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	33,6	51,4	4,2	8,4	-
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	37,8	51,4	8,4	4,2	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	37,8	54,6	4,2	4,2	-

Таблиця Н.2

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-3, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	12,0	28,0	36,0	24,0	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	8,0	24,0	44,0	20,0	4,0
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	12,0	28,0	40,0	20,0	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	12,0	24,0	32,0	28,0	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	8,0	28,0	40,0	24,0	-
6. Я розміркую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	8,0	24,0	40,0	24,0	4,0

Продовж. табл. Н.2

7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	12,0	28,0	32,0	24,0	4,0
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	16	24,0	36,0	24,0	-
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	12,0	24,0	32,0	24,0	8,0
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	8,0	28,0	28,0	28,0	8,0
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	12,0	24,0	36,0	24,0	4,0
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	8,0	20,0	36,0	28,0	8,0
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	12	20,0	36,0	28,0	4,0
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	12,0	24,0	36,0	20,0	8,0
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	8,0	20,0	40,0	24,0	8,0
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	12	20,0	44,0	24,0	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	8,0	24,0	40,0	20,0	8,0
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	12,0	20,0	32,0	28,0	8,0

Продовж. табл. Н.2

19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	12,0	24,0	40,0	20,0	4,0
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	8,0	16,0	40,0	28,0	8,0
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	8,0	20,0	40,0	32,0	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	12,0	20,0	36,0	28,0	4,0
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	8,0	20,0	44,0	28,0	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	12,0	16,0	44,0	24,0	4,0

Таблиця Н.3

Результати анкетування курсантів і студентів групи ЕГ-4, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	39,2	44,8	11,2	5,6	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	33,6	44,8	11,2	5,6	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	39,2	44,8	5,6	11,2	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	33,6	50,4	5,6	11,2	-

Продовж. табл. Н.3

5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	39,2	50,4	5,6	5,6	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	44,8	39,2	5,6	11,2	-
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	39,2	39,2	11,2	11,2	-
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	33,6	50,4	11,2	5,6	-
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	39,2	39,2	11,2	11,2	-
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	44,8	39,2	5,6	11,2	-
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	33,6	50,4	11,2	11,2	-
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	44,8	39,2	5,6	11,2	-
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	39,2	44,8	11,2	5,6	-
14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	39,2	50,4	5,6	5,6	-
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	44,8	33,6	16,8	5,6	-
16. Я часто розміркую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	39,2	44,8	11,2	5,6	-

Продовж. табл. Н.3

17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	44,8	39,2	11,2	5,6	-
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	39,2	44,8	5,6	11,2	-
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	39,2	44,8	11,2	5,6	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	44,8	33,6	16,8	5,6	-
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	44,8	33,6	16,8	5,6	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	44,8	44,8	5,6	5,6	-
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	44,8	39,2	5,6	11,2	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	44,8	39,2	11,2	5,6	-

Таблиця Н.4

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-1, %

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	19,2	33,6	28,8	19,2	-

Продовж. табл. Н.4

2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	19,2	48,0	24,0	33,6	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	14,4	24,0	24,0	38,4	-
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	14,4	33,6	28,8	24,0	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	14,4	28,8	33,6	24,0	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	14,4	28,8	33,6	19,2	4,8
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	14,4	24,0	28,8	28,8	4,8
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	19,2	24,0	28,8	28,8	-
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	14,4	28,8	28,8	24,0	4,8
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	19,2	28,8	28,8	19,2	4,8
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	14,4	28,8	33,6	19,2	4,8
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	9,6	28,8	28,8	24,0	9,6
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	9,6	14,4	38,4	33,6	4,8

Продовж. табл. Н.4

14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	9,6	19,2	38,4	28,8	4,8
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	9,6	19,2	38,4	24,0	9,6
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	14,4	24,0	38,4	24,0	-
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	14,4	24,0	28,8	28,8	4,8
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	14,4	24,0	28,8	28,8	4,8
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	9,6	19,2	33,6	33,6	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	9,6	19,2	38,4	28,8	4,8
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	14,4	24,0	33,6	28,8	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	14,4	19,2	33,6	28,8	4,8
23. Я постійно розмірковую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	9,6	24,0	38,4	28,8	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	14,4	14,4	33,6	28,8	9,6

Таблиця Н.5

Результати анкетування курсантів і студентів групи КГ-2,%

Судження	Відповідь				
	так	швидше так, ніж ні	важко сказати	швидше ні, ніж так	ні
1. Є цінності професійного й особистісного розвитку, яким я хотів би відповідати	15,9	21,2	37,1	26,5	-
2. Я часто оцінюю свої вчинки, думаю про своє «Я», про те, як я сприймаюся іншими	15,9	21,2	37,1	26,5	-
3. Я постійно з професійних позицій розмірковую про те, як складаються для мене життєві обставини	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
4. Я постійно аналізую свої стосунки з однокурсниками, викладачами	10,6	21,2	37,1	31,8	-
5. Я часто аналізую своє ставлення до професійної підготовки	15,9	26,5	37,1	21,2	-
6. Я розмірковую про свою кар'єру, свій ріст в особистісному і професійному плані	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
7. Я вмію прогнозувати розвиток подій у моєму житті, піддавати їх уявному аналізу	10,6	15,9	37,1	31,8	5,3
8. Мої роздуми про себе часто спонукають мене чинити інакше, ніж я мав намір раніше	15,9	21,2	31,8	26,5	5,3
9. Я часто думаю про те, що міг би вирішити свої життєві проблеми дещо інакше	15,9	21,2	37,1	26,5	5,3
10. Я постійно розмірковую про цінності та сенс життя, моєї майбутньої професії	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
11. Я часто думаю про свої вчинки, їх наслідки, аналізую події, що сталися в моєму житті	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
12. Я постійно розмірковую про пошуки власного стилю в професії	15,9	21,2	31,8	26,5	5,3
13. Я активний у своєму аналізі професійної підготовки	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3

Продовж. табл. Н.5

14. Я часто розмірковую про те, що я сам творець свого життя і майбутньої професійної діяльності	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
15. Я постійно прагну самовиразитися в роботі, виконувати усі навчальні завдання творчо	10,6	31,8	27,1	26,5	5,3
16. Я часто розмірковую про вдосконалення своїх здібностей як особистості та як майбутнього фахівця	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
17. У мене є власний погляд і думка на події та явища як в навчальному, так і в громадському житті	10,6	21,2	37,1	31,8	-
18. Я маю певний творчий потенціал і постійно думаю, як його можна реалізувати	10,6	26,5	31,8	26,5	5,3
19. Я часто піддаю уявному аналізу свої успіхи і прорахунки в пізнанні, в професійному становленні	10,6	26,5	31,8	31,8	-
20. Я радію, коли дізнаюся щось нове, невідоме мені раніше	10,6	21,2	37,1	26,5	5,3
21. Я часто думаю про те, як реалізувати себе в житті і професії	10,6	21,2	42,4	26,5	-
22. Я готуюся до самостійної постановки і рішення професійних завдань	5,3	15,9	42,4	31,8	5,3
23. Я постійно розміркую про те, як можуть скластися моє життя і кар'єра	5,3	21,4	37,1	37,1	-
24. Мої роздуми про життя суттєво впливають на мої справи і вчинки	10,6	21,2	37,1	31,8	5,3

Додаток П

ТЕСТИ

1. Хто ввів поняття «політична культура» в політичну науку?
 - а) Г.Алмонд;
 - б) Ф. Енгельс;
 - в) В. Парето;
 - г) К. Рамон.

2. Що таке гомогенна політична культура?
 - а) низька культура політиків;
 - б) однорідна політична культура;
 - в) висока політична культура;
 - г) офіційна політична культура.

3. Що таке емоційні орієнтації в політичній культурі?
 - а) емоційне ставлення до політичної реальності, політичних лідерів, їх діяльності і т.ін.;
 - б) оцінка діяльності різних політичних гравців;
 - в) вірна відповідь відсутня;
 - г) оцінка добра і зла в політиці.

4. Що таке субкультура в політиці?
 - а) різновид політичної культури, яка розділяється невеликою частиною населення і має деякі відмінності від домінуючої політичної культури;
 - б) культура політичних мас;
 - в) культура еліти суспільства;
 - г) різновид політичної культури, яку підтримує більшість громадян даного суспільства.

5. Який характер носить політична культура в сучасній Україні?

- а) гомогенний характер;
- б) домінантний характер;
- в) гетерогенний характер;
- г) активістський характер.

6. Який тип політичної культури (згідно класифікації Г.Алмонда і С. Верби) орієнтується на місцеві цінності (плем'я, клан, рід)?

- а) підданський;
- б) фрагментарний;
- в) патріархальний;
- г) активістський.

7. До якого терміну відноситься наступне визначення: «Система зразків політичного мислення і політичної діяльності людини, яка обумовлена її ціннісними уявленнями про політичні явища»?

- а) політична організація;
- б) політична наука;
- в) політична культура;
- г) політична система.

8. Як називається політична культура, при якій громадяни зацікавлені не тільки в існуванні політичної системи, але і у своїй активній участі в політичній діяльності?

- а) підданська;
- б) активістська;
- в) фрагментарна;
- г) патріархальна.

9. Як називається політична культура, заснована на повній відкритості у підданих інтересу до політичного життя і системи?

- а) закрита;
- б) підданська;
- в) активістська;
- г) патріархальна.

10. Яке із тверджень найбільш повно розкриває зміст поняття «політична культура»?

- а) сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, які замінюють взаємовідносини влади і громадянина;
- б) знання про політичну систему і її функціонування;
- в) культура політичної участі вищих привілейованих верств населення;
- г) емоційна сторона політичної позиції.

11. Яка сукупність духовних параметрів сприяє виробленню у людини безпосередніх мотивів і установок політичної поведінки?

- а) політична історія;
- б) політична психологія;
- в) політична теорія;
- г) політична культура.

12. Як називається різноманітність політичних думок?

- а) плюралізм;
- б) свобода слова;
- в) демократія;
- г) гласність.

13. Яке поняття можна вважати всеохоплюючим критерієм оцінки політичного життя?

- а) ідеологія;
- б) політична система;

- в) держава;
- г) політична культура.

14. Для вітчизняної політичної культури характерно

- а) слаборозвинута індивідуальність, низький статус особистих претензій на владу і політичну участь;
- б) концептуальний тип взаємодії політичних сил, терпимість до вільнодумства;
- в) правовий нігілізм;
- г) переважна орієнтація на лідера, а не на політичні установи і організації;

15. Хто при аналізі політичної культури виділяє такий тип, як «громадянська культура»?

- а) Г.Алмонд, С.Верба;
- б) Д.Дівайн, С.Вайт;
- в) І.Шапиро, П.Шаран;
- г) Дж. Плейно, В. Розенбаум.

16. Коли виникла концепція політичної культури ?

- а) XX ст.;
- б) XVIII ст.;
- в) XVII ст.;
- г) XIX ст.

17. Які основні риси визначали суть тоталітарно-авторитарної політичної культури?

- а) плюралізм;
- б) ідеологічний диктат;
- в) змінність владних структур;
- г) гласність.

18. Які основні риси визначали суть демократичної політичної культури?

- а) плюралізм;
- б) авторитаризм;
- в) свобода слова, думки;
- г) толерантність.

19. Які цінності слід віднести до демократичної політичної культури?

- а) права людини;
- б) нетерпимість до іншої думки;
- в) толерантність;
- г) ксенофобія.

20. Які основні праці написав Г.Алмонд і С.Верба?

- а) «Система цінностей»;
- б) «Громадська культура»;
- в) «Політика і культура»;
- г) «Культура та ідеологія».

21. З яких елементів формується структура політичної культури?

- а) політичні орієнтації;
- б) політичні установки;
- в) політична пам'ять;
- г) політичні уявлення.

22. Які передумови сприяли формуванню концепції політичної культури?

- а) історичні;
- б) культурні;
- в) психологічні;
- г) теоретичні.

23. Громадянській культурі властиві такі ознаки:

- а) консенсус з основних політичних питань;
- б) конфліктологічне бачення політичного майбутнього;
- в) значна єдність поглядів на цілі, засоби та ідеали політики;
- г) терпимість щодо плюралістичності інтересів різноманітних соціальних груп;

24. Які функції виконує політична культура?

- а) соціалізацій;
- б) орієнтаційну;
- в) дезінтеграційну;
- г) прогностичну.

25. Яке з визначень поняття «політична культура» є вірним?

- а) конкретні політичні феномени, які самі формують механізми політичного життя та характеризують якісний бік системи політичних уявлень і політичної поведінки індивідів;
- б) інше;
- в) не якість і не стан політики, а конкретні політичні феномени, які самі формують механізми політичного життя;
- г) якісний бік системи політичних уявлень і політичної поведінки.

26. Повна відсутність у підлеглих інтересу до політичної системи - це:

- а) авторитарна політична культура;
- б) активіська політична культура;
- в) патріархальна політична культура;
- г) традиційна політична культура.

27. Сукупність норм, традицій, ідеалів, що склалися у сфері політичного життя – це:

- а) політична участь;
- б) політична культура;
- в) політична діяльність;
- г) політична активність.

28. Автор найбільш поширеної типології моделей політичної культури:

- а) А. Токвіль;
- б) М. Вебер;
- в) Д. Істон;
- г) Г. Алмонд.

29. Вибери назву книги американських вчених Г. Алмонда та С. Верби, у якій розкривається поняття «політична культура»:

- а) «Громадянська культура»;
- б) «Культура громадян» ;
- в) «Активістська культура»;
- г) «Культура участі».

30. Які інститути, беруть участь у формуванні сучасної політичної культури в Україні?

- а) держава, засоби масової інформації;
- б) ВРУ, засоби масової інформації;
- в) Кабінет Міністрів України, засоби масової інформації;
- г) Кабінет Міністрів України, школа.

31. Назвіть країну із закритою політичною культурою

- а) Росія;
- б) Франція;
- в) Україна;
- г) США .

32. Культура, яка ігнорує закон і право, орієнтована на партію-державу, є:

- а) тоталітарною;
- б) авторитарною;
- в) ліберальною;
- г) демократичною.

33. З латинської мови термін «culture» означає:

- а) поведінка;
- б) традиція;
- в) виховання;
- г) норма.

34. Виберіть з наведених нижче характеристик ту, котра відповідає активістській політичній культурі:

- а) орієнтація на активне включення індивідів у політичне життя, прагнення впливати на політичну систему з метою реалізації особистих і групових інтересів ;
- б) орієнтація на місцеві традиції та цінності;
- в) орієнтація на політичні авторитети;
- г) орієнтація на активне протистояння політичній системі і протидію владі.

35. Проявом політичного відчуження є:

- а) членство в політичному об'єднанні;
- б) політична деморалізація;
- в) абсентеїзм;
- г) нонконформізм.

36. Який тип політичної культури характеризується відсутністю загальнозначимих політичних цінностей?

- а) тоталітарна політична культура;
- б) демократична політична культура;
- в) інтегрована політична культура;
- г) фрагментарна політична культура.

37. До функцій політичної культури не належить?

- а) пізнання індивідом політичних явищ;
- б) передача політичного досвіду;
- в) відставка уряду;
- г) консолідація нації.

38. Ознаками демократичної політичної культури не є:

- а) політичний плюралізм;
- б) повага прав меншості;
- в) толерантність у політичних відносинах;
- г) активне залучення громадян до політики у відповідності до принципів,

встановлених лідером.

39. Тоталітарній політичній культурі не властиві:

- а) перетворення ідеології на новий вид віри;
- б) соціальна і національна напруга;
- в) монополія однієї ідеології;
- г) пріоритет загальнолюдських цінностей.

Додаток Р

Методичні рекомендації викладачам щодо формування політичних якостей майбутніх офіцерів

1. Теоретичну підготовку майбутнього офіцера необхідно спрямовувати на засвоєння понятійного апарату, що розкриває сутність політичної культури та її складових: політичної спрямованості, політичної грамотності (знання та уміння), політичної готовності (політична свідомість, політична поведінка), політичної компетентності (політичний досвід, політичні переконання).

2. Теоретична підготовка повинна передбачати:

- формування політичних якостей особистості;
- розвиток механізмів внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції політичної поведінки курсантів;
- систему знань про політичні аспекти професійної діяльності офіцера Збройних Сил України;
- правила професійної комунікації;
- політичну поведінку курсантів;
- усвідомлені політичні дії курсантів.

Додаток С

Завдання для позааудиторного читання з «Іноземної мови за професійним спрямуванням»

Text 26

1. Read and translate the text.

Media and Armed forces

be at odds	ворогувати
perennially	вічно
homogenous	однорідний
brass	вище командування ЗС
self-imposed	добровільний
fulsome	нещирий
rogue	шахрай, пройдисвіт
avaricious	жадібний
vulture	стерв'ятник
clash	зіткнення
inevitable	неминучий

Throughout history both institutions have been at odds with each other. The military is perennially popular, but is at its best in battle and functions like a conditioned athlete. However, it too, has its share of incompetence. So when the military makes mistakes, they can be monumental. Besides territory, a large number of lives can be lost.

The military are disciplined, hierarchical and live within a homogenous, closed culture that can be —and often is — hostile to outsiders.

The news media, are often unpopular with the brass, for they function independently, without rules, regulations, or even a Code of Conduct except for some that are self-imposed. The media's Newspapers, Radio, TV and Cable have a variety

of interests of their own and set goals to be achieved. They have their fulsome share of rogues, incompetents and avaricious vultures. Yet at their best, the media provide the nation with a vital service it can get nowhere else. It is one of the pillars of the state.

When the two institutions meet during a conflict, clashes are inevitable. The media wants to tell the story, and the military wants to win the war and keep casualties to a minimum. The media wants freedom, no censorship, total access and the capability to get their stories out to their audiences quickly. The military on the other hand, wants control. The greatest fear of a military commander in a pre-invasion scenario is that something might leak out that would tip off the enemy. Otherwise, too, surprise is the most potent weapon in the Commander's armoury. On the other hand, the media fears that the military might stifle news coverage for enhancing their public image or cover up their mistakes. Those are fundamental differences that will never change. At times the military and the patriotic media also have worked together in harmony but usually animosity tarnishes their relationship. There is definitely a need for better understanding between the two. A perfect co-operative union of the media and the military is likely impossible, given the differences in missions and personalities but there are wise heads in both institutions who recognize the mutual need. The media is hungry for stories while the military need to tell their story. Above all they need public support. The media can tell their story and if there is a rapport and understanding, they can tell it well and effectively. Both institutions will work better during the tension and the fog of war if they learn to get along in peacetime.

The Army's strategic responsiveness, overseas stationing, force projection capability, and unique role as America's decisive force are powerful deterrents to would-be challengers. The Army achieves its deterrent effect through the demonstrated capabilities that make it the world's premier land force.

Should deterrence fail, The Army provides the ability to be dominant on land in war and military operations other than war. The Army's goal will be to achieve sustained land dominance, whether in closing with and destroying an enemy or keeping the peace.

2. Use the words in the list below to complete the sentence.

Both
at their best
during
within
like
through
whether

1. The military is perennially popular, but is at its best in battle and functions _____ a conditioned athlete.
2. The military are disciplined, hierarchical and live _____ a homogenous, closed culture.
3. _____ the media provide the nation with a vital service it can get nowhere else.
4. When the two institutions meet _____ a conflict, clashes are inevitable.
5. The Army achieves its deterrent effect _____ the demonstrated capabilities that make it the world's premier land force commander's armoury.
6. _____ institutions will work better during the tension and the fog of war if they learn to get along in peacetime.
7. The Army's goal will be to achieve sustained land dominance, _____ in closing with and destroying an enemy or keeping the peace.

3. Match definitions with some words from the wordlist.

- consisting of people or things that are all of the same type;
- people in positions of high rank in a company, or in the army, navy;

- someone who uses other people's problems and suffering for their own advantage;
- a short fight between two armies or groups - used in news reports;
- certain to happen and impossible to avoid;
- voluntarily assumed or endured;

4.Retell the text.

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс: (0342) 53-15-74
e-mail inst@pu.if.ua Код ЄДРПОУ 02125266

28.09.2017 № 01-15/06-01-605
На № _____ від _____

Акт
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Левко Мар'яни Іванівни
на тему: “Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій
підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів”
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Основні результати дисертаційної роботи М.І. Левко протягом 2011-2017 рр. пройшли апробацію в ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” в процесі проведення лекційних та семінарських занять з нормативних дисциплін гуманітарного циклу, спецкурсів та предметних методик. Опубліковані у фахових виданнях матеріали дисертаційної роботи М.І. Левко використовувалися в організації науково-дослідної роботи студентів – виконання рефератів, курсових та дипломних робіт.

Впроваджені автором методичні рекомендації “Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах”, які присвячені підготовці майбутніх фахівців до формування політичної культури, включені у науково-методичні матеріали, що сприяло б підвищенню їх фахової підготовки для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Результати наукового дослідження М.І. Левко сприяли збагаченню

студентів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» знаннями про особливості формування якостей політичної культури, здійснення вчинкової політичної діяльності, вдосконаленню у них умінь і навичок використання технологій і технік політичної діяльності особистості. Представлені й апробовані в навчальному процесі матеріали можуть оптимізувати процес загальнотеоретичної та методичної підготовки майбутніх офіцерів і засвідчують їх доцільність використання у навчальному процесі ВВНЗ та ВНЗ України.

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних, професор
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

А.В. Загороднюк

Завідувач кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи, кандидат
педагогічних наук, доцент

Б. І. Ковбас

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник начальника Національної
академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
з навчальної роботи

О.П.КРАСЮК

полковник

2017 р.

АКТ

«06» 08 2017 р.

Львів

№ 1271/НЗ

ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційної роботи
ЛЕВКО МАР'ЯНИ ІВАНІВНИ
за темою: «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в
умовах вищих військових навчальних закладів»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Результати дисертаційного дослідження Левко М. І. впродовж 2016-2017 н.р. пройшли апробацію на кафедрі гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у процесі вивчення курсантами навчальної дисципліни «Політологія та соціологія».

Матеріали дисертації Левко М. І. використовувалися викладачами кафедри з метою оптимізації процесу загальнотеоретичної та методичної підготовки майбутніх офіцерів. Результати експерименту показали результативність педагогічних умов та моделі формування політичної культури майбутнього офіцера.

Розроблене дисертантом навчально-методичне та інформаційне забезпечення сприяло формуванню у майбутніх офіцерів політичної спрямованості, політичної грамотності, політичної готовності, політичної компетентності як складових політичної культури, підвищенню рівня комунікативних навичок курсантів, розвивало інтерес до освоєння матеріалу навчальної дисципліни.

Представлені й апробовані матеріали засвідчують доцільність їх використання в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів та вищих навчальних закладів України.

На засіданні кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного обговорено результати дисертаційної роботи Левко М.І. «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів» і методичні матеріали, доведено їх актуальність і доцільність практичного застосування (протокол №11 від 21. 06. 2017р.).

Завідувач кафедри гуманітарних наук
доктор історичних наук, професор

А. І. Харук

Професор кафедри гуманітарних наук
кандидат політичних наук, доцент

О. М. Щурко

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000 тел. 79-59-11, факс 72-08-02, e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua

25.04.2017 № 27/1/720
на №

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник ректора Національної академії
Державної прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького з наукової роботи
доктор військових наук, професор

полковник В. А. Кириленко

«25» квітня 2017 року

Акт

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
Левко Мар'яни Іванівни**

Комісія у складі голови – начальника науково-дослідного відділу кандидата психологічних наук, старшого наукового співробітника О. Ю. Андрощук; членів комісії: начальника кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін доктора педагогічних наук, доцента В. І. Мірошніченко; провідного наукового співробітника науково-дослідного відділу доктора педагогічних наук, професора О. В. Діденка, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження М. І. Левко на тему «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів» впроваджено та реалізовано у науковій і освітній діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Перелік реалізації та впровадження результатів дослідження:

1. У науково-дослідній роботі «Дослідження теоретичних і науково-методичних засад формування політичної культури майбутніх офіцерів»

дисертант обґрунтував педагогічні умови формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів, а також уточнив сутність, особливості змісту і структуру політичної культури майбутніх офіцерів.

2. Дисертантом розроблено діагностичний апарат для з'ясування стану сформованості політичної культури майбутніх офіцерів за рахунок використання критеріїв (когнітивного, мотиваційного, діяльнісного та рефлексивного), відповідних їм показників, а також охарактеризовано рівні (низький, середній і високий), що викликає науковий та практичний інтерес.

3. Підготовлений Левко М.І. авторський спецкурс «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах», науково-методичні матеріали для формування політичної культури майбутніх офіцерів в процесі фахової підготовки, а також методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування політичної культури майбутніх офіцерів використовуються для підготовки і проведення занять з навчальних дисциплін на кафедрі педагогіки та соціально-економічних дисциплін

Начальник науково-дослідного відділу
кандидат психологічних наук, с. н. с.
полковник

О. Ю. Андрощук

Начальник кафедри педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
доктор педагогічних наук, доцент

В. І. Мірошніченко

Провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу
доктор педагогічних наук, професор

О. В. Діденко

Міністерство юстиції України
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

вул. Гонча, 34, м. Чернігів, 14000, тел. (0462) 676822, E-mail academy@kvs.gov.ua, код ЄДРПОУ 08571788

22.11.2017 № 15/13-г

Довідка
про впровадження

результатів дисертаційного дослідження Левко Мар'яни Іванівни на тему: «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів» на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти в освітній процес Академії Державної пенітенціарної служби

Упровадження науково обґрунтованих теоретичних положень і вироблених Левко М. І. практичних рекомендацій в освітній процес Академії Державної пенітенціарної служби показало, що розроблені автором модель формування політичної культури майбутніх офіцерів, методичні рекомендації «Формування готовності курсантів вищих військових навчальних закладів до розвитку якостей політичної культури майбутнього офіцера» сприяли збагаченню змісту фахової підготовки курсантів, розширенню у майбутніх здобувачів вищої освіти в галузі знань 08 «Право» світогляду та розвитку їх політичної культури.

Науково-педагогічними працівниками кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права й кафедри адміністративного, цивільного та господарського права застосовувались форми роботи розроблені автором, зокрема: ділові та рольові ігри, дискусія. Усе це сприяло підвищенню якості теоретичної та практичної підготовки майбутніх офіцерів з питань, що стосуються головних ідей і принципів демократії, захисту власних прав та інтересів, формування звички до діалогу, поважання принципів і правил суспільного життя та ін.

Отримані та представлені в публікаціях Левко М. І. результати дослідження були корисними для формування світоглядних та громадянських якостей майбутніх офіцерів, способів їх професійного мислення, підготовки виступів, доповідей, статей, конкурсних робіт.

Проректор Академії Державної пенітенціарної служби
 з наукової та методичної роботи,
 кандидат педагогічних наук, доцент

С.О. Чебоненко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська 11, Хмельницький-16, 29016, тел.: (0382) 67-22-76, факс: (0382) 67-42-65
 E-mail: centr@khnu.km.ua, код ЄДРПОУ 02071234

26.12.17 № 97

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Левко Мар'яни Іванівни
 на тему: «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в
 умовах вищих військових навчальних закладів»
 зі спеціальності 13.00.04 - теорія та методика професійної освіти
 в освітній процес Хмельницького національного університету

Упродовж 2016-2017 років кафедрою психології та педагогіки Хмельницького національного університету проводилась експериментальна апробація матеріалів дисертаційного дослідження Левко Мар'яни Іванівни.

Результати наукового дослідження Левко М. І. на тему: «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів» впроваджувалися у навчально-виховний процес Хмельницького національного університету для студентів спеціальності «Психологія».

Викладачами кафедри психології та педагогіки у процесі викладання дисциплін «Педагогіка» та «Загальна психологія» здійснена апробація педагогічних умов та методики формування політичної культури з використанням ігрової технології та технології тренінгового навчання. Змістові елементи спецкурсу «Основи формування політичної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах» та матеріали методичних рекомендацій «Формування готовності курсантів вищих військових навчальних закладів до розвитку якостей політичної культури майбутнього офіцера» знайшли відображення в навчальних дисциплінах.

Впровадження науково-методичних рекомендацій М. І. Левко показало, що створення оптимальних педагогічних умов, проведення навчальних занять із застосуванням імітаційно-ігрової, тренінгової технології та проблемно-розвивального навчання сприяє зростанню рівня сформованості політичної культури майбутніх психологів, сприяє формуванню навичок і умінь здійснення критичного аналізу, оцінки та самоконтролю власної діяльності, уміння самостійно організовувати навчально-пізнавальний процес та засвідчує підвищення рівня сформованості політичної культури майбутніх психологів.

Апробація результатів дослідження Левко Мар'яни Іванівни на тему: «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів», методичних рекомендацій показала високий рівень їх наукового обґрунтування, практичну значущість, доцільність використання у розв'язанні проблем професійної підготовки студентської молоді.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути впроваджені в освітній процес у проведенні спецкурсів і спецсемінірів.

Завідуючий кафедрою психології та педагогіки
 доктор психологічних наук, професор

Е. М. Потапчук

Перший проректор,
 проректор з науково-педагогічної та наукової роботи
 Хмельницького національного університету
 доктор економічних наук,
 професор

М. П. Войнаренко

ХНУ. Зам. № 55, т. 1000, 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, E-mail: post@kpnu.edu.ua
Web: http://www.kpnu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125616

Від 26.12.2017 № 88

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Формування політичної культури майбутніх офіцерів
у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів»
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
ЛЕВКО МАР'ЯНИ ІВАНІВНИ**

Апробація результатів дисертаційного дослідження Мар'яни Іванівни Левко на тему «Формування політичної культури майбутніх офіцерів у фаховій підготовці в умовах вищих військових навчальних закладів» на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка здійснювалась упродовж 2016 – 2017 н. р.

Впровадження результатів дослідження М.І. Левко у процесі викладання дисципліни «Соціальна політика» для підготовки бакалаврів спеціальності 231 «Соціальна робота» сприяло позитивним змінам у підготовці фахівців соціальної роботи до майбутньої професійної діяльності, розвитку політичної свідомості, політичної участі та поведінки, формування політичної грамотності, поглибленню знань про поведінку окремої людини, індивіда, що сприяє об'єктивному оцінюванню політичних дій соціальних груп, класів, спільнот.

Результати дослідження та методичні матеріали, розроблені здобувачкою з питань формування політичної культури, використовували викладачі кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи для оновлення змісту навчальних курсів та розробки навчально-методичного забезпечення лекційних, семінарських і практичних занять для підготовки бакалаврів спеціальності 231 «Соціальна робота».

Результати впровадження обговорено та схвалено на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 7 від 26 грудня 2017 року).

**Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук,
професор**

І.М. Конет